

Абдимитал КАМАЛОВ

КАРАКӨЗ-ЧИЛГИ ЖҮЗҮМ...

Аңгемелер, повесть

«Бийиктик»
Бишкек–2012

УДК 82/821
ББК 84 Ки 7–5
К 45

Абдимитал Камалов

Б 45   **Каракөз – чилги жүзүм...** – Аңгемелер, повесть. Б.: «Бийик-
тик», 2012. – 176 б.

ISBN 978–9967–13–230–6

Жазуучу Абдимитал Камалов жыйнактагы аңгемелеринде 70-жылдардан берки турмуш, жаратылыштын адам турмуш тутумуна шериктештиги, («Карт талдын өлүмү», «Кечиккен ышкы») айыл турмушунан сабактары, кыймылдагы улуу көч, соңку кездери партбөлөрдөн ооматтын кача башташы («жүрөктөр түрдүүчө согот...» жаш адамдын улуу турмуштан ордун издөө адымы, чындык үчүн башын байлап, күрөшкө белсенүүсү – максат маарасы кытыр баяндалат.

Бул муундар салты жаштарга эле эмес, адам сүйүү – анын үчүн азаптануу жалпы адам – инсанга түбөлүктүү нарк экендиги бутага алынат.

Китеп өңчөй окурмандарга катмарына ылайыкталган.

Б 4702300100–12
ISBN 978–9967–13–230–6

УДК 82/821
ББК 84 Ки 7–4
© Камалов А., 2012.

АДАБИЯТ АКСАКАЛДАРЫНЫН АЛГЫ КАТТАРЫ

*Партиянын Ош обкомунун
1-секретары жол. Ыбрайымов Султанга.
Көчүрмөсү: А. Камаловго.*

Абдимитал Камаловдун «Яшиктеги жүзүм» деген аңгемеси сиздер тараптан окулуп, бул аңгеме калыңга жол ачат, элдердин достугуна доо кетирет деген аныктама болуптур.

Бирок, мен бул аңгемени абдан эле дил коюп окуп, андан саясий тыянак чыгарарлык чоң кемчиликтерди байкай албадым. Тескерисинче, уул үйлөндүрүүдө алиге чейин эскинин калдыгы катары сакталган айрым терс көрүнүштөр артыкбаш түйшүк экендигин жаш жазуучу бир эпизоддо колуна келишинче туура сүрөттөгөн.

Аңгемени окуган соң, чынында эле Сейил ойлогондой ушунча түйшүк тартуунун кереги не дейсиң. Демек, аңгеме аздыр-көптүр ата-энелерди ойлонтуп, жакшы жактан таасир берээри шексиз. Ал эми автобустун кондукторун орой көрсөтүп койгон, ал достукка доо кетирет деген пикир биздин оюбузча абдан эле артыкбаш сактануу...

Атаны, жолоочуларды, шоферду ошондой эле кондукторду – ар бирин өз-өз ордуна көркөм адабияттын талабына карай туура берүүгө автор аракет кылган. Тескерисинче, аңгеменин каармандары жандуу кишилердин элесин типтештирип, окуучуну кызыктырат. Окурмандар кейипкерлердин мүнөзүн, дүйнөсүн көрүшөт да алардагы осолдукка, кебетелериндеги момундукка, не оройлукка күлүшөт. Демек, мунун тарбиялык мааниси бар!

Алтургай кондуктордун улуту орус эмес экендиги, ал орус тилин бузуп, – орус эмес киши айтып жаткандай сүйлөгөнү эле далил. Ал эми кондуктор орус аял болгон күндө да анын кебете-кепшири, мүнөзү, мамилеси ошол каармандын жеке элесине таандык.

Бул жазуучунун аз да болсо ийгилиги. Бул үчүн аны айыпка тартуулашка болбойт. Көркөм адабияттын өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү бар. Ал өзгөчөлүктөрдү туура баамдабастан ар ким, өзүнүн бир беткей түшүнүгүнө карай тыянак чыгарып, жазуучунун оюнда жок нерсени – «сен ушундай кылып жатасың» – деп, айыптай берүү зыянга чабат.

Калыңга жол ачкан, не достукка доо кетирген терс көрүнүш бул аңгемеде жок. Тескерисинче, калыңга кызыккан айрым ата-энелердин, калк үчүн кызмат өтөгөн кишилердин арасындагы айрым ойлордун өзүнө силер, «Яшиктеги жүзүм» аңгемесиндеги атадай, кондуктордой болбогула деп, – пропагандисттерге мисал катары пайдаланганда абзел болоор эле.

Ырас, аңгемеде көркөмдүк чеберчилик жактан мүчүлүштөр бар. Ал үчүн авторго чыгармачылык кеңеш берүү пайдалуу.

*Түгөлбай Сыдыкбеков,
Эл жазуучусу, академик. 1972-жыл.*

РЕКОМЕНДАЦИЯ

Мен билген Абдимитал Камалов 1961-жылдан баштап рецензиясын, ыр кийинчерек аңгеме, повестерди жазып келатат. Камаловдун өзүнө таандык стили, жазуу ыкмасы, аздыр-көптүр чыгармачылык ийгиликтери бар.

Т. Касымбековдун, «Адам болгум келет», Абдыкаимовдун «Майданы» Т. Абдымомуновдун, Абдырамановдун, Ташбаевдин, О. Султановдун ж.б. акын-жазуучулардын чыгармаларына берген рецензия, макалалары максатка татырлык.

1972-жылдан баштап аңгемелер, очерктер жыйнактары «Мектеп жана «Кыргызстан» басмаларында айрым китеп түрүндө жарык көрүүдө. Бул жыйнактарды негизинен дурус баалаган рецензиялар да болду.

Жазуучу Камаловдун чыгармачылыкта өз үнүн тапсам деген аракети чоң, ар түрдүү теманы кеңирек ачууну максат эткени, чакан аңгеме, повесте терең мазмун берүүнү көздөгөндүгүн жакшы жөрөлгөн.

Ошондуктан Абдимитал Камалов Жазуучулар Союзунан мүчөлүккө алууну сунуш этемин.

Түгөлбай Сыдыкбеков
24-март, 1980-жыл.

АБДИМИТАЛ

Деле сен боюнда кезинде энең төөнүн этин жесе керек.
Анын себеби, каттарыңды не сен өзүң кечиктиресиң,
не келгенден кийин мен унутуп коёмун.

Менин унутканымдын себеби – саал каралыкка алдырып баратканымдан. Сенин кечиктиргениңе жол болсун жигит.

Соңку катыңдын аягында 24-февраль, почто печаты:
Ош, 10-март. Мага келгени 14-март.

Неси болсо да, жазууда жолуң ачылсын. Жазуучулук
атты мүчөлүктөн мурда чыгармаң актасын!

Саламым менен

Түгөлбай Сыдыкбеков
24-март, 1980-жыл.

АРДАКТУУ ИНИМ АБДИМИТАЛ!

Сага берип жиберген бланктардын бардыгын толтуруп жиберипсиң. Арыздын бланкасынан башкасы 2 нускадан толтурулуш керек эле. Эми ушинтип жүрө берсең жыл аягына чейин барасыңго. Бардыгын тескери кылып жатасың. Сыдыкбековдун рекомендациясын орус тилинде жазыш керек эле. Москвага кетет. Болбосо башка жазуучулардан алгын. Жазуучу белетинин номерин көрсөтүш керек.

Ушунун бардыгын жакшылап оформить этмейинче болбойт.

*Саламым менен Сооронбай
2-апрель, 1980-жыл.*

ЖАШ ЖАЗУУЧУ А. КАМАЛОВДУН «ЯЩИКТЕГИ ЖҮЗҮМ» АҢГЕМЕСИНЕ ПИКИР

А. Камаловдун аңгемеси гезитке чыккандан кийин эле окуп чыккам. Азыр 2 жолу окуп чыктым.

А. Камалов аңгемесинде өз оюн айткан. Бул калың берүүчүлөргө каршы жазылган. Автор ишенерлик даражада жүзүм алып бараткан чалдын ташпишин сүрөттөйт, жүзүмдү сатып, уулун үйлөндүрүү үчүн жолдо абыгер тартат. Орой мүнөз кондуктор аял чалды шылдындагандай мамиле кылат.

Карыя жүзүмү үчүн каккы жеп, бул аңгемеде көрсөтүлгөн максатты туюндуруп, шайкеш сүрөттөлгөнү максаттуу чечилген.

Мындан авторду күнөөлөөгө болбойт. Анткени, автор орус, кыргыз элдеринин мамилесин – катнашын туура сүрөттөй алган. Аңгемени окугандан соң, окурмандын башына тескери ой келбейт. Туура, кондуктор орой, ары корс. Мындай оройлук бардык элдерде болушу мүмкүн.

Кондуктор орус болсо да, аны сындап көрсөтүүгө болот. Мындан саясый катаалык издөө – ириде туура эмес. Аңгеменин аягында кыз айкын түшүндү. Сүйүктүү жигитин калың үчүн түйшүккө салганына кейиди... Демек, аңгеме калың берүүчү-алуучу ата-энелерге каршы жазылган.

*Сооронбай Жусуев,
«Кыргызстан Маданияты»
жумалыгынын редколлегия мүчөсү,
Кыргызстан Жазуучулар союзунун
прозасексиясынын башчысы.*

«ЯЩИКТЕГИ ЖҮЗҮМ» АҢГЕМЕСИ ЖӨНҮНДӨ

Мен бул аңгемени кунт коюп окуп чыктым. Талаш-тартыш туудура турган эч нерсе көрбөдүм. Жүргүнчүлөрдү жакшы тейлөөнүн ордуна, орой мамиле жасаган, орой аялды кичине сынга алган. Ал эми орус аялдын терс кылыгын көрсөтсө – ал орус элине шек келтирип жатат деп, бөйрөктөн шыйрак чыгаруу эмнеге турат? Оруспу, кыргызбы, казакпы, украинби же башка улуттанбы – баары советтик тең укуктуу кишилер. Кимиси кемчилик кетирсе – бетине айтууга акылуу деп түшүнөм.

*Абдырасул Токтомушев,
Эл акыны. «Кыргызстан маданияты»
газетасынын редколлегиясынын мүчөсү.*

ЖАШ АВТОР А. КАМАЛОВДУН «ЯЩИКТЕГИ ЖҮЗҮМ» АТТУУ АҢГЕМЕСИ ЖӨНҮНДӨ

Биздин редакцияга «Ящиктеги жүзүм» аттуу аңгеменин автору А. Камаловдун ушул чыгармасы жөнүндө редколлегиянын пикирин сураган кат келип түштү.

Аңгеме 1972-жылдын январь айында болуп өткөн жаш прозаиктердин жана драматургдардын республикалык кеңешмесине карата келип түшкөн чыгармалардын бири катары газетага жарыяланган. Бул чыгармада автор эскиликтин айрым көрүнүштөрүнө карата бүгүнкү жаштардын мамилесин көрсөтүүгө аракеттенет жана аларды эскиликке каршы активдүү күрөшкө чакырат. Бул максат аңгеменин башкы каарманы Сейилдин образы аркылуу ишке ашырылган. Бул идеяны чагылтууда автор бир нече көмөкчү персонаждарды пайдаланган. Анын бири – Сейил түшкөн автобустун кондуктору. Ал өзүнүн кызматтык милдетин өтөөнү көздөсө, (бул иште ал айрым кемчиликтерди, оройлуктарды да кетирет), ал эми жүзүм көтөргөн абышка өзүнүн баласына эптеп колукту алып берүү үчүн машакат тартат. Бу көрүнүштү автор мүмкүн болушунча реалисттик мүнөздө бере алган. Кыз менен жүзүм символикалык мааниде алынып, жүзүмдүн сатылбай калышы менен кыздын калыңга кетпей калышы (ички дүйнөнүн протести) катарында көрсөтүлөт.

Бул ойдун ишке ашырылышында айрым көркөмдүк мүчүлүштөргө да (тил жагынан) жол берилген. Бирок, бул автордун дасыкпагандыгына, чеберчилигинин али жетишсиздигине гана таандык маселе. Негизгиси – аңгемеде алгылыктуу автордук ойдун, көздөгөн максаттын, позициянын жеткиликтүү деңгээлде ишке ашкандыгында.

*«Кыргызтан Маданияты»
газетасынын редколлегиясынын мүчөлөрү:
И. Исаков, Т. Молдобаев.*

Автордон

«Табылгамын» таршаны, же «Каракөз-чилги жүзүм» чыккандан соң...

1972-жылдын башы мен үчүн кара тумандуу жыл болду. «Кара көз-чилги жүзүм» аңгемемин урма-турма гезиттерге чыгышы адепки кубанычым болгону менен өзүм иштеген «Ленин жолу» гезит жетекчиси карасанатай чуулган баштап, обкомду убаралантып коюп, өзү эч нерсе көрбөгөн-билбеген жылма киши болуп туруп алды... Эх, анын карөзгөйлүгүнө, куйтулугуна акыйкатта чен жетпес эле. Көрсө, оңбогон оён кадимки кара тарыхта сакталып калган 37, 38-жылкы репрессия курмандыгынан эрте «оозанып», ак адамдарды каралоо, жазыксыз жарга түртүп жиберүү жагынан жеңилбес жоо экен.

Аңгеменин андагы аты «Ящиктеги жүзүм» аталчу. 1971-жылы июлда эмгектик эс алууда жүрүп жазгам. Анын замысели кандай оңуттуу келген болсо, жазылышы да, ошондой жеңил болуп, өз табылгама канааттанып, кубанып жүргөм. Кантип эле Кудай сунган аңгеме өзүмө душман болсун? – деп жамандыкты оюма алган эмесмин. Баарыдан да, андагы сүйкүмдүү кыз – Сейилдин (башкы каарман – автобустагы узаккы сапардан соң жанагы ящиктеги жүзүм ээси болочокку кайын атасы экенин, жүзүмдү алып баруу үчүн жабыр тартып, саткандан соң калыңга жумшаарын – баласын үйлөнтөөрүн билип алып, неге бейпайга салдым? – деп ыйлап кетип атканы аңгеменин финалында мындайча сүрөттөлгөн:

– Солтон аба дейби? Муктардын атасыбы? – деп, башка чапкандай жөнөп калат. «Жашы агып бараткан кыздын капкара көздөрү эзилип, суусу сарыгып аткан чалдын кара көз-чилги жүзүмүнө оп-окшош эле – делинип жыйынтыкталат.

Чындыгында аңгемеде кинем жок эле. Тескерисинче, мактоого татыктуу деп билгем. Аңгеме оболу өзүбүздүн «Ленин жолунда», өзбек гезити «Ленин йулида» Турсун-

бай Адашбаевдин котормосунда жарык көрдү, көп өтпөй «Кыргызстан маданияты» жумалыгында окуянын сүрөтү тартылып, аспиектелип жарык көрдү. Бийликтегилер аңгеменин оозго алынган ийгилигин, Фрунзеде өткөн жаш жазуучулардын кеңешмесинде оң баага татыганын моюнга алмак тургай, обкомдун секретариатында, бюродо карап – мени катуу жазалаганы калышты. Кескин пикирге келишти.

Биринчи болуп жазаны котормочу Т. Адашбаев алып, «Сөгүшкө!» ээ болду. Менин өмүр-тагдырым кайыптан убактылуу асманда асылып тургандай болду. «Ушул аңгемем үчүн жазалансам – тагдырыман көрөйүн! – деп тобокел турмушта жашадым. Гезиттин чыгармачыл жамаатында уу-дуу кеп: КГБ катышкан чогулуш болмок болуп, о күнү болбой, эми обком секретариатында карап, автор тагдыры «же чик, же Пөк!» болгончо токтоп туруп калышты. Газиттин аңгеме чыккан номеринин старший дежуру, редактордун орун басары согуштун катышуучусу катары кемчилдигин мойнуна алган үчүн партиялык жаза берилип иш ордунда калды. А киши эмнегедир «аңгемени жарыялап кой» деп редактор Бөрүбаев табыштаганын ачыкка чыгарып айтпаптыр. Антсе, күнөөсү «тамырлап» кетет өңдүү, редакторун калкалап калганын ийги сезген окшойт. Бар күнөөнү авторго жаба салышып кутулушуптур. «Ал өз кызматынан пайдаланып, гезиттерге Бере берген! – дешиптир. Бере берсе эле чыгара берет имиш – караң?! Бир беткей түркөйлүк! Аңгеменин эмне үчүн гезиттерге чыгып атканын ойлогусу келишпейт. Партияда эместигимен бюрого чакырышпай, сырттан тон бычышат. Антсе сыр ачылып, күнөө редакторго ооп кетмек. Секретариатта карашканда да авторду чакырышпай, бүктөп ийишкен. Идеология секретары, табак бет Рыспаев редактордун «жытташкан» досу болгону үчүн ушинтишкен. Себеби, ал мурунку бир кезеңде обком секретары болгон.

«Кара туман» башталган күнү үйгө келсем, бизде басма ишин тейлеген обкомдун инструктору, мурда ра-

айгезитте бирге иштеген таанышым кан-сөлсүз иреңинде күтүп отуруптур. Жардам кылмакка кабарлап коёюн! – деп келдим. Мындай ишти айтпай коюшка болбойт – деди, – Султан Ибраимович шашылыш чакырганынан кирип барсам КГБнын кишиси олтуруптур. Анын каты бар экен, аңгеменин үстүнөн жазылган. Султан Ибраимович аябай капаланды: – Өлкөдө СССРдин 50 жылдыгына даярданып жатсак, бу кандай кылганы гезит кызматкеринин? – дейт. Бюрого даярдоону тапшырды.

– Катта эмне деп жазылган?

– Плачевно! Орус адамына каршы – достукту бузган. Калыңды прогандалаган жана башка толгон-токой айып-тоолор коюлган.

– Ы-ы?! Сиз өзүңүз окудуңузбу аңгемени? Өзүңүз эмне дей аласыз? Ал чебелектенип: – Менин деген – койгонум чечпейт маселени.

– Сен өзүң айтып – деп коргонуп ал! – деп айтпаймынбы! Бир жерликпиз, кантип актамакмын сени обкомдун пикирине каршы?

– Бир ооз да сөз кошо албайсызбы? Жогорку партиялык курста окуп, көп нерсеге көзүм ачылды дедиңиз эле го?

– Аның чын. Бирок, бизде андай болбойт. Обком не десе – ошо!...

– Ырахмат, айтып келген жардамыңызга! – Анын салдофондугуна ачуум ташып, ичиме чок түшкөндөй ызаландым. Партиясы «Ура!» – десе, баш-көзүнө карабай кете бере тургандан тура мунусу! Обком кайрап-бүлөп бүткөн экен. Анан: – Камтама болбоңуз, Университетте «Адабияттын партиялуугу» боюнча дипломдук иш жактагам «5»ке. Автор боло туруп, кантип эле коргонушту билбей калайын? Билишимче билем. – Ал козголуп, кеткени калды: – Жүдө жакшы экен. Акең бул көз карашта оозу дудук, сени көрдүм-билдим демей жок. Мени обкомго жаман көрсөтпө үкө, жардам да күтпө!

– Кудай сактасың, сүйүнчүлөп келген адамдан жардам күтүп болобу? – деп безине сайып өттүм. Бир башым өз ийинимде турганда жардам сурамакмынбы?

– «Кара көз-чилги жүзүмдүн» айынан көрбөгөндү көрүп, ачыгы – бир университетти бүткөндөй болгом. 1972-жыл башталганда жармашкан «Жүзүм!» ташпиши жылга созулуп, абыгер тарткам. Адамды ак жеринен каралоонун баасын, чындык кадырын жон теримден аныктап «мазесин» билгем...

Бул китепчеде «элим үчүн!» – деп жазган башка аңгемелер катары мени жазуучулук «тозок-жыргалга» туш кылган, ошол эле «Кара көз-чили жүзүм» аңгемем да, оңдоосуз ошондогусундай берилди. Аңгемеден соңку турмуш-тагдырым повестимде кытыр камтылып, эмкисинде бул чыгарма Кудай буйруса, эпикалык, автобиографиялык – көкүрөк чыгармам болуп, кайра жараларын болжоп турам...

Мен ак кызмат-тагдырыман кечигип болсо да, акыбетүзүргө ээ болгондой окурмандарым турмуш туурунда кечикпей, жеңишке жетишүүлөрүн каалар элем. Элде айтылгандай, «Талашып жеген, ээ болгон «Нан» кадыры – улук, ары унутулгус эмеспи, бурадар!?...

Мен үчүн бир жыл ашкан карасанатай түйүндү Арстанбаев атайлап түйгөнүн, дагы далай адамдарды каралап, максат-маарасына жетип чардабасын үчүн, кыянатчылыктын киндиги Арстанбаев экенин обулус атасы, обкомдун 1-секретары Султан Ибраимовдун өзүнө жеткиришим керек эле. «Партияда жок!» – деген шылтоолоруна карабай, аныц үчүн күрөштүм. 1973-жылдын 20-февралы жүз берди. Ибраимовдун кабыл алуусунда болдум...

Чындыктын, акыйкаттуу адамдардын бар экендигин, 1-нин «Ырас, биз тараптан «поспешка» кетип калды» – деген бир ооз ак сөзү мен үчүн өмүр бою азык болорун а кезде анчейин аңдабасам керек эле... – Китебим ошону баяндайт!

22-март, 2009-жыл. Кожоке.

КАРА КӨЗ-ЧИЛИ ЖҮЗҮМ...

Аңгеме

Күн аябай эле ысып кетти. Анын кызуу табынан бу автостанциядагы адамдар алка-шалка түшүп тердеп, тамандарын асфальт жабыштырып бараткандай сезишти. Жүргүнчүлөрдүн тез кетип калуу жөнүндөгү тынчсыздануусуна, күндүн ысыгына автостанция да туруштук бере албай чөгүп, бу аймак төшөндөп бараткансыды.

Күтүүсүздөн мотор от алып Сейил түшкөн узун автобус багытына жөнөгөнү калды. Китептин барактарына каткан бет аарчысынын бүктөмүн жазып, бешенесиндеги шоргологон терин аарчыды. Кыз автобустун бат жөнөп жатышын «ысыкка чыдабай кетип баратат экен деп, ошого шоотту. Мотору да ошон үчүн дароо от алды деп ойлоду, – анткени биз жакта азыр серүүн жел жорутуп турат. Ысыктан талыкшыбайсың»....

– Ач, а-ач! – Узун моюн, сары чийкил чал автобустун жабык эшигин каккылап жатты.

– Ач, а-ач, Кудай жалгагыр! Ачып кой, кетип калайын.
– Чал кыйылдап өтүнө берди.

– Алдыга өтүң, алдыңкысы ачылып турбайбы, – дешти кээси.

Көпчүлүгү анын колундагы чарпайлуу ящикти көрүп турушса да, алдыңкы эшикке чейин аны жылдырып бара албасына көздөрү жетсе да табалагансып, эмнегедир унчугушпады.

Сейил өтүнгөн чалды, анан автобусту айдаган шоферду карап, экөөнүн тең азыр эмнедир бир нерсе жасашарын күтүп турду. Кыйлага дейре маалкатып, чалдын сакалынан шоргологон терди, анын ашкере жүдөгөнүн,

---

* Ошондогу, 1971-жылкы аталмасы ящиктеги жүзүм» болгон.

«ачык машинага жүктө» дегенге болбос өжөрдүгүн көрүп туруп анан, эшикти ачып жиберди. Энтелеген чал автобуска ящигин араң чыгарып: – Тура тур айланайын. Мен азыр келем. Да бирөө бар эле – деп, түшүп кетти. Тигиндейрээктен калың кагаздан жасалган ящикти бирөөгө көтөртүп келип, мурункусунун үстүнө этиияттап койду.

Жүрөктөрүнүн үстүнө карап чепкенин бүктөп жаап, өзү ага карамыгып, этиеттене жөлөнүп олтурду. Анан жардамдашкан кишиге, тиги шофёрго «Кудай жалгасын, балаңдын күнүн көр» дей берди. Кирдебирээк калган белбагын чечип, тер чайган жүзүн, тырыштуу мойнун сүргүлөдү. Бул автобус узак багытка каттай тургандыктан, жолдон чыга тургандар да, түшө тургандар да көп болду. Ошол үчүн «Ящигиңизди нарыраак кылыңызчы, бутуңузду тартыңызчы» деген кинем сөздөр кайталана берди.

– Лаппай?... – Чала уккан чал суроо жаңыртат.

– Сейил арткы орундуктун бурчунда чемоданы менен кысылып, салт боюнча чалга орун бошотуу керектигин, бирок жүктөрүнө карамыккан жарыктыктын андан оолак ажырабастыгына көзү жетип тим болду. Биринен сала бири жолдон чыга бергендиктен, чоң автобустун ичи тыгыздала тыкшырылып, кылт этсе эле бири-бирине ыкшала сүрүлүп, мунун баарын жанагы чалдын ящиктери жасап жаткансып, аны көздөрүнүн арты менен карашты.

– Колуңузду тартып алыңызчы, аба!

– Мыногу корзинканы ошерге коюп коёсузбу?

– Чепкениңизди тим эле коюң, эч ким ала качпайт.

– Бу ящиктердеги эмне экен өзү? Оголе оор го?

– Каякка алып барат десең? Ачык машинага да салбаптыр.

– Чал өзүн сен деп, ящигин сиз деп келатканда сурамжылап эмне кыласынар? – Бирөөсү орундуктан мойнун буруп, баарынан тыңсынып, тиш жарды. Нейлон көйнөгүнүн жакасын кир болот деп аяганбы, жүз аарчысын мойнуна ороп алыптыр.

– Бу ящиктер сиздикиби?

– Меники балам.

– Жарыктык, ысыкта ким кыйнады экен сизди?...

– Керек балам, эриккендеги иш эмес. Заар да бир күнү керек болот...

– Яцигиңиз жүк эмей эле кычыган зарда окшойт.

– Болгонун айттым, балам. Зарданы үйгө таштап чыгам бир жакка чыкканда.

– Кыйлага тыным жасады. Сейил өзү менен өзү болду. Акыркы жазган катын, аны аэропорттон салып жибергендигин эстеди. «Эртең алып калса керек» деп көңүлү жайлады. Орундуктагылар бейкапар үргүлөшүп, окумалары шагыратып газета жайышты. Футболдун күйөрмандары Пеленин атын тамшана аташып, акыркы урулган «Голдорду» жарыя айтып бакылдашышат.

– Семиздик көзүн кыскан кондуктор аял калың сүйкөгөн эндиктүү эринин ачып-жуумп, «каерден чыктың? Каергеч?» – деген сөздөрдү ныктап айтып, күңгөйдүн чөптөрүн «кырт», «кырт» кепшеген эчкилерди элестеттирип, быртыйган манжалары менен «чырт-чырт» эттире билет айрыйт.

Кондуктор зампар куйругу менен ортодо тик тургандарды олдоксон копшоп көпчүлүктү жиреп олтуруп артагыларга жетти.

Өзү олтурар орундукта үймөктөлгөн ящиктерди көрүп көзүнүн чаары чыкты. Бүшүркөгөн чалды жекире карады.

– Да ты, что старик! – Албуутанып жатты, – Безсовестный! Сейчас же выброшу! Везсовестный! – Аял автобусту токтотуп, чалдын ящиктерин ыргытмак, эрежени бузгандыгы үчүн андан штраф алмак болду. Көздөрүн жашылдантып, үшү кетип:

– Пул берем, пул, ящик пул берем, – деди чебелектеп, – эки алаканын жүзүнө жайды:

– Бата берем!

Кондуктор дале болбой, күчүркөнүп чалдын чакчелекейин чырады.

– Чорт, глупый! – Сөөмөйүн кезеп, карыянын берген акчаларын ыргытып жиберди. Үнү каргылданып, бирок чал өлөрмандыкка салып, ырайым сурады, жалынды. Аптапта ара жолдо каларын, чөөттөн көзү өткөн төөчө акактарын эстеп, көзүнө жаш чайды.

Сейилдин денеси үрктү. Тигил ажаан кондукторго да, ысыкта өз башына өзү түйшүк артып, жеме эшиктен карыяга да нааразы болду. Сейил орусчалап, кондукторду ынандырып жатканда шофер да ортого түшүп, өзү руксат бергендигин айтып рулга олтурду.

Карыядан эки эселентип акча алган кондуктор кышылдап-күшүлдөп эми маарага жеткенсип, орундугуна олтурду. Чал ящиктерин эки бет орундуктардын ортосуна жайгаштырып, эки колу менен аяр желөп келатканда автобустун ичинде өрт өчкөндөй жымжырттык өкүм сүрүп калган эле.

– Эх! – деди чал, – гөр тирилигиң кургур, эй!...

* * *

Сейил тогуз жолдун тоому деп аталган бекеттен башка автобуска билет жаңыртканда саат үчтөр чамасы болуучу.

Районго качан жөнөөр мезгилин сурап, кыз арылай басты. Даараткананын жылдырылып салынганын, каршысындагы манты бышырылуучу жайдын башка жакка көчүрүлгөнүн байкап, көңүлү жайланды. Түрмөнүн жанына яслини салдыргандарды жек көргөн кездерин эстеди. Аны Муктар айтканын, жүйөлүү экенин ойлоп, кийин ага биротоло ынанып алганын мойнуна алды.

Сейил жеңил бир нерсе жалмаган болду да, стаканда ширесиз суу жутту. Муну ал ысыкка каршы деп таап

жолдо суусабас үчүн жасады. Болбосо тамактанууга да, суу ууртоого да көңүлү чаппай турган.

Чакан автостанциядан Жаргылчак районуна каттоочу 7741 номерлүү автобустун жөнөп жаткандыгы эки тилде тең кулактандырылды. Сейил билетинде көрсөтүлгөн орундукка гүлдүү капрон көйнөгүнүн этегин көтөрүп, элпек отурду. «Биз жактагылардан да болуп жүрбөсүн» деген кыялда эки жагын каранып койдү.

– Жаргылчаккабы, Жаргылчакка жөнөйбү? – Жанагы чал элеңдеп сурап туруптур.

– Ооба, чыгыңыз! Жаргылчакка барат.

– О-о шопур! Шопур балам, айланайын туруп тур! – Чал бөкчөңдөп чуркап кетти. Баягы ящигин ычкынып көтөрүп келди да, кондуктор отуруучу орундуктагы баланы тургузуп жиберип, ошерге жайгаштырды.

– Жүрчү балам, жаш эмессинби, да бир ящигим бар эле, – деп өтүндү андан. Өспүрүм кыйылып барар-барбасын айтпай, убакытты өткөрдү.

Мотор от алды күркүрөп.

– Тура тур айланайын! – уккан-укпаганына карабай, тайтандап чуркады. Эшик «шарк» эте жабылып, автобус жөнөй берди.

– Кокуй, о бала-а! Шопур ба-лам, – чалдын өтүнүчкө жык, алсыз үнүн эч ким укпады.

– Сейил алдыга обдулуп кыйкыра бергенде башкалар да эми эстегенсип, үн катышты.

– Токтот, чал калды! Токто-от!

– Автобус бурула берип токтоду. Узай бергендиктен, чал канчалык чапчаң кыймылдабасын, баары бир кадамы арбыбай кибирип жатты. Кыйналганы башынан ашты.

– О-о, ботом, жаштар түшө койсоңор, – деди бирөө.

Аңгыча чилги жүзүм жүктөлгөн чалдын ящиги сыртытагы башка эле кишинин жардамы менен чыгарылып жаткан эле.

– Кудай кыйнаган адам экен да. – Акылдуусунган, керооз сөздөр жаадырылп жатты.

– Эмне кереги бар ысыкта. Өзүн эптей албай жатып, калбыр байлайм дечү беле?...

– Бу эмне өзү аба? Огеле оор го, тузга окшоп?

– Жүзүм...

– Ээ, жүзүм-пүзүмүңүз менен куругур. Алыска жүзүм жүктөйм деп,

шабдаалы болуп эзилипсиз мусулман? Ит азабын көрүп...

– Ошону айсаң, а жата бер үйүңдө намазыңды окуп. Чайкоочулукту колунан келгендер кылсын.

– Ээ, балам, керек да. – Эсин жыйды, – күчала жеген жериңе ыйын, – дейт. Тириликтин айынан Тиленбайга тептирдим деген экен... – Терге малма суу болгон жегдесинин жакасын кайрып, оромолу менен сүртүндү. Жанындагыга жан сырын төктү:

– Чоңум үйлөнмөк эле... Аскерден келери менен эки баштуу кылып койбосом деп ушинтип, кагып-согуп атам. Кыздуулар кыңырайып, 10 миң сомго ооз ачып сүйлөбөйт. Ырас да, азыр бир кила эт 3 сом болуп атат. Сөөк алыш арзанбы? Бөтөн жердин перзенти эле бир күнү эшигинди шыпырып калса... Баса, кыз чоңойтуш да оңой эмес. Пиче алаканын толтуруп пул бербесең, үйүңдүн төрү толуп сеп келеби?

– Лаппай! – Чал чочуп алды. Анан:

– Жыргылчактын базарында жүзүм кандайдан болуп атат?

– Тоо жеринде түзүк эле, көтөрүп алат, азыр 1 жарым сом киласи.

Жанындагы мурут жанданып, кеңкейе караган чалга ыктап олтурду.

– Лаппай? – Сиздики да жүзүм беле? – Корооо толо койлорун сел шыпырып кеткендей көңүлү аңтарылды

сурап атып. Бир топко дейре эси эңги-деңги болуп отурду. Кокус мунунку да жүзүм болсо, уусу жүрмөкпү?

– Болсун, болсун! Базар көтөрөт, баарыбызга жетет?

Сейилдин кулагы кызып, баарын угуп дилгирленип келди. «Карыган атам бар дебеди беле Муктар. Биз өзүбүздү өзүбүз кыйнайбыз дечү эмес беле? Ашка жүк башка жүк болбой, баш кошсок атка жеңил тайга чак болуп үйлөнөбүз дебеди беле. Көрсө... Бу чал сыяктантып ата-энелерибизди түйшүктөндүрбөйбүз» деген турбайбы. Баса, бу аксакал тынбай, өзүн өзү кыйнаган жан окшойт? Мындайларды этегине мык кагып да олтургуза албайсың. Келечекте да отургуза албайсың. Келечекте ушул карыя сыяктанган кайнатуу болорун эстеп, Сейил ушунда бир бу карыяны аяп кетти. Күн дале табынан кайта элек. Айнек-терезелерден кирген жел кызыган тандырдан чыккансып лапылдайт. Автобус акырындап, ошого удаам эле арткы эшик «шылк» эте түрүлө калып, чакан чемоданчан кара каш кыз кысыла чыкты.

– Нарыраак!

– Алдыга жылгыла!

Кыз эрдин тиштенип, мурдун тырыштырды.

– Бутум, буту-ум...

– Кокуй айткыла, – деди чал, – кыздын бутун майып кылып койбосун?

Бул көрүнүш Сейилге күлкүдөй сезилип кетти. Бырс күлүп алды да, шофёрго берилүүчү сигналды басты. Бутун кыпчытканына өзү да жылмайып, бошоңдогон соң, алдыга жөңкүдү кыз.

– Нысабың кеткир! Каякка батырат эми – Кейиди чал.

– Жолдон шаптай эки жигит чыкты.

– Жап, о каякка батырат эми! – Заарканды чал. Чындыгында ал өзүн эмес, эшиктеги кастарлап келаткандарын аяп, айласы түгөндү. Чыккан жолоочулардын бардыгы анын жүгүн көзгө илбей кайра жекире карап,

кысып жатты. Азыркы чыккандардын ак кепкачаны отургандарды четтен суракка алды.

– Каерден болосуң, ким болуп иштейсиң? Билем, мен сени, Ичке-Суулуксуң. Атың, фамилияң ким? – Көздөрү кызарып, давердес сүлпөтү, билектерине бүркүттүн кейпиң чектирип сестүү эле ал. Ошон үчүнбү, мешогунун үстүнө тайтая бейкапар олтурган кызыл жүз чабан жооп берүүгө аргасызданды. Жообу, үнү бара-бара ичке, басыңкы тартты.

– Мени билесиңби?

– Жо-о-оң, билбейт экем.

– Билбей калдыңбы? – Зекиди ал. – Билесиң. 29 жыл болду андан бери. Жүргүнчүлөр түкүрүктөрүн жутушуп, сөзгө аралашышпады. Кайра: «Булар бир кездерде бир очоктон ысынышкан го» – деген кыязда болушту.

– Өзүң каяктык болосуң? – Күңк эте сурады чабан.

– Ичке-Суулук экенмин.

– Үйүңө баратасыңбы?

– Каякка барышты да билбейм. Бара көрөм. Сеники-не жатам.

Кыргызча чалып араң сүйлөгөнү, кээде орусчалаганы, тигинин түк биерлик эместигин ырастап, атайы ээрчип, аңдып келатканбы деп чабандын үрөйү учту. Ак кепка Сейилден, жанагы кара каш кыздан көзү өттү. Карызы бардай, мурдатан сыркердендей кадала берди? Сейилге жакындай албасын сезип арылай жөөлөдү.

– Ой, туруп албайсыңбы эки адамдын ордун ээлебей.

– Сен отур эмесе, мен туруп алайын. Турсам эле кайсыл жылчык бүтөлөт дейсиң?

– Ты старик! – Ак кепка чабанды зекип кызга ыктап сүрүлдү. Чалдын ящиктеринин орундукта турганын көзү чалды.

– Ой, бабай! Глупый ты! – Аткап кармап көрдү.

– Ал эми кызга орун бошотуп, ящиктерди жылдыргысы келди.

– Кой тийбе! Өзүм отурбай келатам, – деди чал.

– Каякка оодарыштырасың! Кой эми, тынч кетели. Баары, кыз да жаалап, чал жүктөрүн калкалап туруп алды.

– Глупый, баш жок бабай – ызырынды.

«Экинчи кондуктор жондон чыккан экен. Баарын биллип бийлик жүргүзгөнүн көр» – Сейил ичинен тигини тилдеп, жаман көзү менен карап келди.

Күчүркөнгөн өрдөн чыгып, көпүрөдөн өтөр алдында шофер тормозун басты. «Дагы кимиси чыгып, кайсы тешикти бүтөөр экен» деп түйшүктөндү чал.

Эч ким чыккан жок. Адамдар сырка чыгып чылым тутандырышты. Кээси ээндеп, паанага кыйшая басышты...

– Билет текшерет экен! Жолдо тоскондор бар окшойт. – Чабан бутун жазганы мындай басты...

Ак кепкачан ортодогулар сыртка чыгуусун, мындайда автобустун ичин желдетип алуу зарылдыгын тилин чалып айтып, оңдуусунду, сыртка чыкты.

– Сенден башка билбейт эле... – Ичтеринен кайрыгандар тигини жаман көзү менен карап кээлери бири-биринен сурай кетишти.

– Кайсыл эргул бу? Силер жактанбы?

– Балекеттиби! Алиги жүргөн немелерден го... – Чабан оңдонуп олтуруп, тигинин жармашканын, попузасын этибарга албаган каадада.

– Жол кирелик пулу жок экен. Тигинде шофёрго шыбырап олтурат. – Киргендердин бирөөсү мүлт этти.

Карыянын көздөрү күлүндөп, өзү бейтынчтанды. Анкени автобус Жыргылчылыкка жетип, жүргүнчүлөр түшүшө баштаган болуучу. Эндикти күттү. Чал чымырканып күткөн кез да жетип келди. Автобус каңгырап бош калды.

– Таза кыйналдыңыз го, ата? Түшүрүшүп коёнбу ящиктериңизди? – Көздөрүн бажырайтып, кыз чалдын маңдайында турду.

– Кудай жалгасын. Түшүрүшсөң кана...

Сейил чын эле ящиктердин өтө нык экендигин байкады. Карыса да, автобустан автобуска сүйрөп жүргөн чалга купуя ыраазы болду.

– Мунунуз канча килограммча чыгат? – Сурады кыз калың кагаздагы ящикти колдошуп көтөрүп жатып.

– 63 кила, балам.

– Ии... – деди кыз уялып. Анткени, өзүнүн салмагы дал ошол жүзүм толтурулган ящиктин салмагына барабар болуучу.

– Балли айланайын, балли! Өнүп өс! Мындан ары базар жакын. Өзүм эле жеткирип алам.

– Ушул учурда бир кызыктуу окуя жылт деп өттү. Сейил бурулуп жөнөй берерде колтугуна куру мешок кыстарган бирөө жете келип салам айтты чалдын колун кысып.

– Ассалоом алейкум, Солтон аба!

– Апе-ей! – деп чочуду кыз. Солтон карыяны, жашыктардагы жүзүмдү карап алып, башка чапкандай атып жөнөдү. «Муктардын атасыбы? Эртеңки барар кайнатамбы?».

Жаргылчактын асман тиреген байтеректеринин жалбырактары кол чапкылап, Сейилди табалап жаткансыды. Баарынан кызыгы, баарынан ыңгайсызы – ушул жүзүмдөрдүн сатылышын, ошолордон куралган акчаны, чалдын сызгырылып, үбөлөнүп жүрүп, жер менен жексен болуп олтуруп топтогон калыңын күтүп жүрдү беле кыз? А болбосо, өткөн жылы армиядан отпускага келген, Муктардын сунушун эмнеге четке какты? «Өзүбүздү өзүбүз бекер кыйнайбыз» деген анын сөзүнүн төркүнүн, эмне түшүнбөдүбү? Жанагы чалдын бүгүнкү тарткан азабы эмне деген түйшүк? Же анын кыздык назы, өз сүйүүсүнө жасаган мамилеси, өз тагдырына кылган акыбети ушул беле, чиркин!...

Сейил туталанып, дагы эле башы айланкөчөк болуп өйдө-төмөн өткөн адамдар ага, ал тигилерге үрүл-бүрүл

көрүнүп көзү тунарып баратты. Кысылган кыздын капкара көздөрүндө ысык жаш бар эле....

Ушуга удаам тумчуктура жүктөлгөн жашыктарын ача берген чалдын үмүттөрү талкаланып, не кылар айласын таппай, дапдаарып турду.

– Өйдө тартса үзүлгөн, ылдый тартса жетпеген түгөттүккү ий! – деп кейиди чал. Анткени тоолуктар тамшанып жатып сатып алышат деген анын кара-чилги жүзүмдөрү былчыранып, эзилип суусу сарыгып туруптур. Ал сыртында күлүп, ичинде ыйлап бараткан жанагы кыздын жаш чайыган капкара көздөрүндөй мөлтүрөп ыйлагансып, ошого окшош эле...

14-август, 1971-жыл.

КЕЧИККЕН ЫШКЫ

– Ой, дени сообу? Соо эмес го булар? – Абдинаби көңүлү куунак, кызымтал келаткан калыбынан чочуй түшүп, көргөн көзүнө ишенбей турду. Жанындагы жапыракай бет жолдошу да жамажайын жайып, кызуу сөздү айтып, тамашалап келаткандагысынан алагдыланып, Абдинабинин көзү түшкөн жакка тигиле калды.

– Балталап салганы эмнеси?...

Алар кирип кетүүчү подъезддин оң тарабында үчүнчү кабаттын балконуна чейин көйкөлүп өсүп туруучу жапыракай өрүк мокок балта менен кыйгачынан кемийте балталанып, суналып жаткан эле. Түбүнө жарым метрче калтырылып кыйшык кесилишинин өзү эле кандайдыр өчүккөн иштен улам болгонунан кабар берип тургансыйт. Элейип тиктеп турган буларга үчүнчү кабатка кетүүчү дайым кышылдап жүрүүчү толук келген бойлуу аял кошумча болду.

– Бул эмне кылганы, коңшубуздун эси жайындабы?

– Ордуна башка көчөт олтургузат имиш... – Араң жылып келаткан жанагы аял ынтыгып, араң унчукту.

– Башка көчөт олтургузса, тигини тамыры менен тиякка көчүрсө болот эле да?

– Мөмөлүү дарактын терезенин тушунда турушу болбойт экен дептир, мөмө байлагандан тартып бышар бышканча балдардын базарына айланат имиш. Кыскасы, – деп кытмыр жылмайды семиз аял Абдинабилерге карап, – биринчи кабатта туруп ээси бу өрүктүн күнүн көрбөй, биз көрүп жатыппыз, айрыкча силер...

– Бизби? О-бо-ой... – Абдинаби таң кала башын чайкады, – бакылдын багы көгөрбөйт имиш... Эми жаңыдан көчөт олтургузуп, ал мунун даражасына жетип көлөкө түшүргүчө канча?

«Мөмөлүү дарак – ыйык, – деп эскертчү атасы, – аны кесип, аралап болбойт, чыркырап ыйлап турат имиш». Согуш кезинде да чоң арыктын бытылындагы топ өсүп турчу алчаны отун үчүн кыйган кишинин бир колунун иштебей калганын айтып чочуткан жайы бар Абдинабини.

– Ар адамда ар кыял, ал кыялды ким тыяр...

– Кыскасы ушундай дебейсизби? – Абдинабилер экинчи кабатка, а болук аял үчүнчү кабатка көтөрүлүп кетишти.

Коңшусунун мөмөлүү даракка жасаган бүгүнкү мамилеси Абдинабини катуу ойго салып койду. Анткени булар тарапта айрыкча мөмөлүү даракты кастарлаша турган. Жазып-тайып үй которуштуруп калгандар болсо, тамыры менен көөлөп барып эгишип, суу-жер семирткичтерден өксүтпөй асырашып, көктөтүп алышат. Айтор, ар келген жазда жаңы чырпый сайбаган, көчөт олтургузбаган пендени учуратуу кыйын.

Жолдошу экөөнүн баятан бакылдап келаткан сөздөрү нугунан тайып, азыркы көрүнүш ээлеп алды. Мындайда албетте айтылар кептин жип-учугу күрөз коңшусунун мүнөзүнө келип токтолушу айдан ачык эмеспи.

Абдинабилер жаңыдан көчүп келгенден көп өтпөй ашкананын терезесинен жан-жакка көз жиберип турган

баё иниси кенгөн адаты боюнча сыртка түкүрүп коёт. Терезеге артынып чылым түтөтүп турган коңшунун чеке-сине жалп эте жайылат анысы. Ошондо коңшусу жарым саатча буркулдап сөгүнгөнү алиге эсте. «Тоодон туура келе берген да... 20 жашка чыгып, кантип түкүрүштү билбеген айбан... Партылдатып төөчөсүнөн бүрккөнүн карабайсыңбы, же төөбү бул?»

Не кылат, канткен менен коңшусунун айтканы туура. Өспүрүм байкабастыгы үчүн жерге киргенче кызарып, Абдинаби «Ырахым этиңиз, балалык кылып, байкабай калыптыр, кечириңиз» – деп ортого түшүп, араң дегенде кулактарынын кужуру тынган. Андан кийин да өзгөчө балдарына казап, ары такыба аялы суу шорголотуп жибердиңер деп жулунуп кирип келгенде Абдинаби бул жогорку кабаттагылардын айыбынан экенин өзү ээрчитип чыгып көзүнө көрсөтүп кутулган. Кудай жалгап ошондон бери сый жашашкан эле, эми минтип өзүнүн жемиш берер дарагын бирөөгө өчөшкөндөй балталап коюшу чынында ага болгон көз карашына чек таштап, десин суутту.

Иңир эбак кирип калса да, балкону тараптагы кош канаттуу терезеден дарбайып көрүнчү өрүктүн карааны жоктолуп турду.

Эртеси эртең мененки ишин Абдинаби балконду ачуудан баштады. Эңкейип жерди тиктеп, балтанын мизинен ыргыган кесиндилердин ар жерде беш тыйындыктардай саргарып жатканынан бери карап олтурду. Өрүктүн түп жагы көрксүз сороюп, а калган жагы буталбай кечээги ордунда узунунан тарбайып, бутактарынан эми козголуп баш багайын деген бүчүрлөрү сыртка чыкпай катып калган жашты эске түшүрүп, мостоюп жатат. «Бу эмнеге мындай кылдыңыз коңшу?» – деп, үн катайын деди эле коңшусу көзгө чалдыга бербеди. Жата калып ат үркүтчүдөй тентек балдарын адатта эртең менен зе-

кип, же дүмпүлдөтүп сабап калчу шадылуу аялы да көрүнбөгөнсүйт.

Абдинаби бир топко балконунда ойлуу турду. Анан күбүрөндү мойнуна ала: - Бир түп дарактын орду кишини ушунча оңкулдаткандан кийин... Дагы кам сүт эмген пенделер – биз бир-бирибиздин дилибизге көрүнөө азар бергенибизди айтыңыз-а?».

Ал жогорку балкондорго, жан-жактарына көз тикти. Негедир баары ачылып, жайдакталып калгандай, айырмасы – булардын балкон жаккы блмөсү жарыгыраак тартып, бирок ушунун өзү өөн учурап жатты.

Бирде... жайдын толуп турган кезинде бутактарында не бир кооз кызарып, самсаалап турган бул өрүктүн мөмөсүн көрсөтүп аялына тамашалаган:

– Карабайсыңбы, бактысы ашкан кишилер гана биздей болот. Бышкан өрүктү колу менен эмес, оозу менен терип жейт» – дегенди көрдүң беле?

– Аял наздуу сумсайган:

– А ошо кишилер бышкан өрүктү башка бирөөлөр тиккенин билишпейт да...

– Катырдың! – деген Абдинаби сөзгө сына, – гол сен тарапта!...

Бул өрүктүн шарапатынан жайында кандай серүүн болоор эле. Жадагалса күн батыштан согулчу бороончапкынды, чаңды да бу дарбагай өрүк учурай менен биринчи тосуп, ошондо да, оор тулкусунда буралып, күчүркөнгөнүн билдирчү эмес. Канча-канча карт байтеректер кээде калчу катуу шамалга туруштук бербей, карч сынып, көчөнү толтура туура жыгылганда бу жети жылдык өрүк көктүккө салып, шайы ооганда гана денесинен аралап өткөн шамалды буларга жиберчү. А аптап төбөдөн кактап, аба үп тартып турган кезде жогоруда бу өрүктүн жалбырактарына кечээги семиз аял түтүктөн суу куюп, ал өрүктүн жалбырактарынан, мөмөсүнөн ылдый сойлоп,

тып-тып тамчылап, өрүк ээси да ага тымызын рахаттанып, айлана кандай гана салкын тартчу.

Абдинабилер келгендер «Чын эле балконунда бышкан өрүктөр самсаалап турат да?» – дешип көрүнөө суктанышканын жашырышчу эмес...

Күзүндөсү жамгыр жааган түндөрдө Абдинаби атайлап балконго жатчу. Өрүктүн жашыл жалбырактарына урунган жамгыр тамчылары жалбарактан-жалбыракка таамп, ал өзүнө жарашкан дабыш менен ылдыйлап, дирилдеп жөнөчү. Жалбырактардан сарыгып, куюлган жамгырдын мөлтүр тамчылары балкондун кырына аяр урунуп, майда чачырандылар Абдинабинин маңдайына уйкуга төөнөлүп бараткан кирпичтерин нымдап, анан өзү алдейленип жаткансып сезилчү. Чынында Абдинаби үй алганынан да, ушундай балконго туш келгенине сүйүнөр эле... Эми кана ошол ырахат, кана ошол жашыл караан? Ал коңшусунун чабдес мүнөзүнөн, ашкере бакылдыгынан Абдинабиге таандык болуп уланбады.

Үчүнчү күнү да ушул көрүнүш өзгөрүүсүз жатты. Адатта чанда жүзүн көргөзчү коңшусу – өрүк ээси андан кийин да кесилген өрүгүн жыйнаштырып алган жок.

Акыры Абдинабиде бир ой күтүүсүз кылт этип, ал бирөөнүн өрүгүнүн кесилгенине толгонгон өзүн тымызын арына келтирип койду. «Демек, бирөөнүн дарагынын көлөкөсүндө жатканымы билбей келген экенмин да? Анан эмне жөнү жок боор ачыйм? Мунум жалган патриотсунган өрөпкүү эмеспи» – деп, канча күндөн бери бекер убайымсынган өзүнө-өзү кыжырдана кетти... Хе-е! Алигинде... Санавар «бирөөнүн өрүгү!» – деп, туура баплаган экен мени – ырас болуптур!...

Күн өткөн сайын жаз жамалына чыгып, бүт табиятты өз кучагына имерип, анын мийзамы күчтөнө баштады. Кыбыраган ар бир жан ага өз түйшүгү менен жоопберип жатты. Шаардын көчөлөрү жарашыгы келип, ишине

бүйрөлөр үйлөрүнүн айланасын узата тазалап, кандайдыр шаан-шөкөт тосулчу маанай өкүм сүрдү. Бийик үйлөрдүн балкондоруна, айнектеринен шаардын чет жаккы кыштактарына көз тиксеңиз, терebel узак уйкусунан ойгонгонсуп, андан аркы чексиз мейкиндикетер да, адамдын буту жеткис сеңирлер көпкө козголбоодон зериккен тулкусунан чытырап кошшолуп, алда неге жашарууга даяр турду.

Бул жылкы жаздын улам жакындап келиши, бүткүл эл алдыртадан карманган шардандан Абдинаби кур калгысы келген жок. Анан калса, акыркы күндөрдө көргөн түштөрү өзүнө табышмактуу, кандайдыр аяндуу. Көз жумса эле чети оюлгус жашыл тилкелерге аралашып, андагы түйшүктөр, өзү туя элек кооздуктар шаштысын ала турган болду. Аерде күймөнүп аткандардан ал алсыз, жер өмгөктөгөн чабал, күтүрөгөн көчтүн илендиси. Баары ага чоочун, кичине кыймылдаса эле жардап туургандар аны шылдыңдап тургандай, ары жапан...

Айылда Абдинабинин атасы мураска калтырган көзгө комсоо үйү бар эле. «Бараалыма жетсем, ушул имаратты өзгөчө бир порумда келиштирип курсам... Ошондо анын заңкайган терезелеринен бүт айылым, аны тең жарып аккан дайра алаканга салгандай көрүнүп турса... Пенсияга чыгып алып өмүр сүрсөм... Жашарсам»... Ушул купуя ой аны демөөрсүтүп кыялын алга сабалатчу. Ушул күнгө дейре бул оюн эч кимге тиш жарып айтпай, купуя сактап жашап келет Абдинаби...

Айылда дараксыз куту учкан анын үйүн көрүп, өйдө-төмөн өткөндөр сөз кылыша турган:

– Бу баланын да мазасы болбоду, шаарда иштейм дегени менен аты улук, супурасы куруктан экен...

– Өзүнөн да, – дейт дагы бирөөсү тумагынын ичиндеги тер каткан такыясын алып кагып жатып, – өзү астейдил кыймылдаса, адамдын колунан келбей турган иш барбы?

– А-а... Ал айтканың туура, ар ким өзүнө кылат, анан аттиң дейт... Иш өткөндөн кийинки «Аттиңге» эч ким эчтеке төлөбөйт.

Бир күнү эртең менен сакалын кырынып жатып, аялына өз сырын ортого салды:

– Мен ойлонуп көрдүм, – деди ал аялынын жүзүн бир карап алып, анан сөзүн улантты. Айткандарына кандай мамиле кылат экен деп жарынын жүзүн кырынып жатып күзгүдөн сарасап салып турду.

– Ушул жумада менин сөзсүз аткара турган бир ыйык милдетим бар.

– Ал кандай милдет экен, билсек болобу?

– 50 түп көчөт таап, айылга алып барып, олтургузуп келишим керек.

– Кандай көчөт? – Жыйнаштырып жаткан идиш-аяктарын коё коюп сурады келинчеги.

– 15 түп өрүк, 35 түп алма көчөтүн.

Күйөөсүнө бир азга карап туруп, анын чечкиндүүлүгүнө ишенерин билбей:

– Камбыл болуп калган окшойсуң, – деди какшыктап, анан үйгө кирип кетти да, кайра чыкты:

– Ал көчөт деген немени койсо эле көктөй бербейт да, аны атайын тосмо менен тосуш керек, сугарыш керек, караш керек. Сен өзүң бул жакта жашасаң көчөт өзү көгөрөт беле? Акыры муногу гүлдөрдү караган үчүн, асыраган үчүн ушунча жылдан бери гүл болуп жатабы, же өзү эле гүл болуп калдыбы?

– Ошончо көчөттү тапкан баш аларды асырашты да ойлор, – деди сөз бүттү дегенсип, кийине баштады.

– Жакшыраак ойлонуп көр анда! – Нааразыдай узатып айтты аялы. Анын мындай дегенинин өзү туура деп эсептеген жөндүү себептери бар эле. Эгер Абдинаби айылдагы отонун канчалык бат кызытса, ошончолук эрте көчүп кетебиз» – деп ойлоор эле ал. А өзү 15 жылдан

ашуун убактан бери шаарда жашап, биротоло көнүгүп калды. Айылга мейманчылыкка барса, эки күндөн ашып-ашпай жүдөңкүрөп, аердегилерге эп келишпей негедир үйүнө шашат...

Абдинабинин да андан ашпаган айыл адатына жасаган мамилесиндеги кедергилери бар. Андагы үзүп-жулкуп, мал тутуп, адамды малы-акчасы аркылуу баалаган туугандарыныкында туруп калганында өзүнчө бук болуп, төрт бутун тушап туруп биерге калтырып койгон макулук сыңары санап, мындан кеткиси келчү. Бирок, кандайдыр айбаттуу перзенттик милдет гана жаадай ийип, эртедир-кечтир баш ийдире тургандай кейпнде сүрдүү көрүнчү.

Абдинаби телефон-автоматтан ишканасына телефон чалып, сурады да, Жез-Казган айылына кетүүчү автобуска олтуруп, мындан бир жарым жыл илгери чайканада аракка кызыганда көп сүйлөөчү жолдошу тааныштырган багбандыкына баратты.

– Үй салам десең, бак-дарактын түрлөрүн сурайм десең, ушу чалга кайрыла бер, – деп бакылдаган эле ал. Бак-дарактын көчөттөрүн кадимки жумурткадан жөжө жайнаткан инкубатор сыяктуу чыгара алат. Карайсың, эки жыл өткөндөн кийин мөмөсү самсаалаган алма турат эшигиңде... Анан – багбанга рахмат айтып жүрүп өтүп кетесиң бу жашооңдо...

Азыр Абдинаби ошол жолдошу тааныштырган багбанга, аны билдирген жолдошуна ыраазыланып, анын колго өстүргөн көчөттөрүнүн эрте жетилерин элестетип жүрүп олтурду. А ушундан үч күн өткөндөн кийин ушул багыттан кайтуучу автобуста кейип, багбанга наалат айтып, жолунун болбогондугуна өзүнө ичи чыкпай, апси жеп келатты.

– Кыстап келип калышты эле берип жибердим дегени да кеппи? Сыягы, акчасын ашыгыраак берген көрүнөт. Анан өзүн сооротту: «Дагы да айланып келип биздин ша-

ардагы адамдар жакшы окшобойбу?... Айттыбы, аткарат. Саатына, минутона чейин так, баары жайында. Убада берген өзү да, убадасын алган сен да ыраазы болосуң. А жанагы чалга окшогондор «Адамдын жаны да, сөзү да оозунан чыгат» деп алып, кайра артка кетенчиктешет. – Ал жол боюнда дүрт эте бүрүн жая баштаган дарактарга көз тигип, кайра санаага бата түштү, – кой эми атаң базар, энең – базар... Калыс эле кан базардан алайын да, келерки дем алышта жетип барайын...

* * *

Айыл арасындагы уңкул-чуңкулуна шагыл төктүрүлгөн жолдо катуу келе жаткан борттуу автомашина чукул токтоду.

– Келгиле, келгиле шаардыктар, чандайган Канкыз эже тампандап меймандар менен көрүшүүгө шашып келатты эки колун узата сунуп. Кабинадан түшкөн аял менен кадимки туугандардай кучакташып көрүшүп, маңдайынан чоп эттире өөп койдү:

– Айланайындар, таза жакшы келбедиңерби. «Келет» деп угуп калып «дүр» эткен машина токтосо эле моюн созуп жол карайбыз. Эми түңүлүп «Кызматтагы адам, дагы бир жагына жөнөп кетишсе керек» деп койдук эле.

– Ана келебиз, мына келебиз деп, ишибиз арбыбай жүрдүк эже, – Абдинаби шашкалактап, автомашинанын кузовасынан бооланган көчөттөрдү аяр түшүрүп жатты.

– Абдинаби, көчөттөрдү таза баплапсың го балам?

– Керек болсо алып тиге бериңиздер эже.

– Кой ботом! Биз тикпей калалык! Эмне болсо да ушерде эмеспизби айланайын, тапкан-ташыгандарыбызды тигип койсок, бак болуп калат экен. Бу силерге керек, силер тиккиле.

– Эмесе эже, кетмен-күрөктөрүңүздөрдү берип коюңуз, биз ишке киришели.

– Абдинаби көчө жаккы тарапка терек тигем деген ниетте бир катар жай калтырды да, калган аянттарга төрт чарчылап, кенен тартып, ар бир көчөттүн аралыгын кадамдап, каза баштады. Бир аз өтпөй ал эккен көчөттөр сербейип, караан берип, Абдинаби ансайын ашыгып, кызып иштеп жатты.

– Чай ичип алгыла коңшулар? – Канкыз эже жакындап келип үн катты.

– Бу жер аябай табына келгенби, эже?

– Ананчы айланайын – Канкыз эже чандайып жакындай басты, – табына келмек түгүл өтүшүп баратбайбы. Чынын айтсам, кечээги тиккениң менен бүгүнкү тиккениңдин айрымасы болот. Амал барында эргип калыш керек. Амал өтү баары бекерге кетет. Бу жарыктык жер күңкүп, берсең аласың, бербесең албайсың» – деп төшүн ачып жтпайбы Канкыз эже бүчүр жара баштаган өзүлөрүнүн дарактарына карап кейиштүү унчукту, – бир жума – келгениңде ушул көчөттөрүң абдан бей азар чоңоёт эле да айланайын. Бир эле апта мурун...

– Бир жума мурда дейсизби? – Абдинаби мындан башка жооп кайтарбады. Антсе актанганга жатары бышык болучу. Абдинабинин жооп кайтаруунун ордуна итеңдеп иштеп жатканы да, Канкыздын азыр зынарлап айткандары да чындык болучу. А ушунча түйшүк менен келип тигилип жаткан ушул Абдинабинин көчөттөрүнүн быйыл көктөбөй калышы андан бетер кашкайган чындык болучу. Анткени, бу көчөттөр казылып алынгандан бери нымдуу топуракка көмүлүп турбай, базардагы соодагерлердин колунан колго өтүп, тамырлары эбак куурап, кожоюп катып калган эле....

1976-жыл. Ош.

МЕРТИНҮҮ

Аңгеме

Булганыч суюктукту артынан сызылткан таштанды ташуучу машина жоон топ жүргүнчүлөрдүн ортосуна келип токтоду. Шаштысы кеткен шофёр рулду таштай качып, арткы түтүкчөнү аткып кармап, буруп, кыйкаңдатып, айтор аянычтуу түйшүк тартты. Чызыраган күндүн ысыгында оболу арчанын жытындай жыт каңылжарга уруп, анан ардемнин алда-кандай жытына окшоп, жалбыздыкындай жыт «бу-р» дей түшүп, бирок башка нерсенин жыты экендиги дааналап, эми карап тургандардын көңүлүн жипкиртип жиберди. Кээси бирдекени айтып жиберүүгө оозун сомдоп, кеңкейген калыбында, бирөөлөрү ичтеринен жемежука агытып, этегин кагынды.

Карап тургандардын оозуна талкан куйгандай кылып, кармап турган бир гана нерсе болду. Ал-тиги шофёрдун кабак-кашым дебей, муңбай, бирөөнү жардамга да чакырбай, мурдун чүйрүп, көзүн жүлжүйтпөй суюктук атырылган түтүкчөнү бекитүүгө алдас урганы.

А суюктук куюлган жолдун ары жагы көк каралжын дак жамынып, дароо булоолонгонсуп, баягы ис жыттанып жатты. Буттарына, бел курчоосуна чачыраганына карабастан жанагы шофер жан аракетке түшүп, «кырысыккан» түтүкчөнүн капкагын жабууга жанталашты. Кекиртеги жоондор попузага салып, башкалары чый-пыйга түшүп, эптеп тигил шофёрдон көздөн оолак жакка житип, жанталашуусун айтууга чамынып калганда түтүкчөдөн күтпөгөндөй «шарр» эте атырылып, дароо кыл менен буугандай тып токтоду. Уят канынын, баятан бери алдастосун кара терине түшкөн шофёр жардап тиктегендерди дит багып кароодон көзү тайгылып, рулга жетип-жетпей от алдырып, көздөн кайым болду.

Кха-ах! – деп оозун аңырдай ачып, жалп эттире түкүргөн бирөө болду. Сөгүндү.

– Ит экен! Э, кыргыздын наамын булгаган наадан! Окатыңды урдум сенин! Ушул да кечке иштеп келдим деп катынынын койнуна тартынбай жатат да? Башка иш тийген эмес экен буга. – Ал дагы какырынып, бой-башын оңдонду.

Бул Төлөмурат эле. Акыркы паксанын акчасын алып, энесинин, зынарлап дайындаган аялынын кем-кетигин толуктады. Анысы азыр корзинкасын торсойтуп тээп турат. Базардан көңүлү ордунда чыкты эле куюндай болуп келип жанагы машина көңүлүн кыраа кылбадыбы.

Кекирди Төлөмурат. «Шүгүр» деп компое арактан соң, самсаны катарынан сугунуп, азыр кекиртегине чейин жай калбаганын ойлоду. Тайтая басканында шашылыш үтүктөлгөн көйнөгүнүн жакасы костюмдан жалбырактын учундай кылайып чыгып турду. Ээгин өйдө көтөрүп койгон калыбында жүргөндө кокосу учталып, дөөлөтү ошөрине топтолгонсуп, Төлөмурат анысын сыйпалап, ары-бери тайтая басып, тулкусунан кербезденгендик байкалып турат.

Төлөмурат айыл устасы. Дубал согот, паксанын ар бир метрин чагып пул алат.

Өзү курактуу бирөө бараандуу басып келип «Төкө» деп кол берди ийилип:

– Көрүнбөйсүң да?

Төлөмурат сүрдүү көз сыйпатып, бир топко колун кысырата кармап, кытмыр жылмайып койду.

– Көрүнүп эмне? Күндө көрүнүүү тарпиби? Жүрөбүз. Иш. Каерде имарат бүтүп атса биз – ошерде. Бекер жүргөн жан барбы. – Күлдү. – Силерби, трактордун бир гайкасын жоктоп үч күн базарда жүргөн.

– Кыйратасың, биз деген о, колхоздун оорун колдон, жеңилин жерден алган адамбыз. Сенчи пул аласың, наалатты кошо аласың. Уста тойбойт, ууру байыбайт. Ха-ха!

Төлөмурад силкинди.

– Эмне, келип-келбей сийдигинди чачыратасың? Өзүң боло албай, болгонду көрө албай этегинди үзө басып жүрөсүң го!

– Тамаша Төкө, сууну сиңген жерге чачат. – Ал арсак эте Төлөмурадтын далысынан таптап, (кыязы, Төлөмурадта бир илмек иши болсо керек) алып жөнөдү. Бет алдыга максатсыздай арымдашты. Экөө тең багытты айтпай кобурашып бара беришти. Бирок, экөөнө тең бара турган жерлери белгилүү болучу...

Кыздын атына коюлган кафе түтүн менен ичкиликтин жытына, «баж-баж» эткендерге жык-жыйма. Көзүн сүзүп, эрте кыйшайып калгандар да бар.

– Барды бар, жокту жок деп айтышыбыз керек, Төкө, – деди ал «Вермут» виносунун мойнунан стаканды кошо ченгелдеп келип, «дүк» эттирип столго коюп. Биз менен окугандардан сен түзүксүң. Атың улук болбогон менен супураң толо. Жоон жеп, жоон олтурасың. Нервиңе тийип, көзгө сайып турган чоңуң жок. Теңтушпуз. Бизге билинбегениң менен элде кашкулактын өтүнчө кадырың бар экен. Ким болсо, сага талгак. Качан болсо «Төлөмурадта дубал урдурайын дедим эле, Төлөмурад жакшы уста» дегенди угам.

Алдыртадан жүнү жатып, ошентсе да тигинин сөзүнөн кыйтык күттү эле. Бирок алакөөдөн неме дасторкон болуп жайылып, Төлөмурад теңтушуна ичтен ыраазы.

Бөлүп жутушкандан кийин Төлөмурад чечилип, өйдө болду.

– Бу устанын чайынан да ооз тий. Учурашып калыптырбыз. «Эшек оюн кырк жылда»....

– Ха-ха! – Ыкшыды ал. – Кой десем болбосоң, мен сыйласам болот эле.

Төлөмурад 25 сомдукту курбусуна көрсөтүп сунуп, коньяк алды. Серпишкенден соң, бир азга басмырт тартып, Төлөмурад тиш жарды.

- Эки аяктан шамал өтүп турса болду. Пулду адам табат.
- Туура айтасың!

Экөө тең баштарын ийкеңдетишип, баягыдан бир сөөм жакын боло түшүштү. Төлөмурат чылым сунду.

– Мени уста кылган раис болгон. Онунчуну бүтүп, иш бер деп барсам, кетмен көрсөтөт. «Үйүмдө да бар» дедим. «Көчүрүп жиберем» деген боюнча калды.

Көрүнбөй билгенимди кылып кеттим. – Ал чылымын удаа-удаа соруп, алакан жайды. «Кудай бир эчкини жаратат экен, бир түп шыбакты кошо жаратат экен. Акча колдун учу менен шиленип келет. Аксакалдар төр бошотот. Устукансыз тамак жебейм. Бирөөнүн ажатын ачам»...

Стакан кагыштырышты. Шайдоот тартып, коноксуз сөзгө өтүштү.

– Билесиңби? – Төлөмурат кызарып, батташкан көзүнүн төбөсү менен карады, – топуну тегереткенче жыл айланып атат. Ким-ким өзүнө күйүш керек. Азыр акыйкат асманда, а шатысы – акча. Бийлик бүгүн бар, эртең – жок. Алты күн иштесем 400 сом санап алам. Топтогонумду куруттай кылып кыш ичи жеп чыгам. Колумда пулум бар. Мышыгымды «пыш» деп көрсүн бирөө. Илгертеден колунда тоочу бар бала сүйгүнчүк.

– Акыйкат, акыйкат. Ит ырыскылуу адам экенсиң, Төкө. Наныңды журтка чачып коюпсуң. Терип жей берет экенсиң. А биз жүрөбүз минтип майланышып, качан көрсөң: «Тыр-р, тыр-р». Укканың сөгүш. Ыраатка чыктың сен...

Дүйнөсү түгөл каадада Төлөмурат күржүйдү. Кудай бизге да өнөр сүйкөгөн экен. Сыдырап атабыз. Элдин алды болбосок да, жоон ортосубуз. Көз каранды эмеспиз, эч кимге. Акча дегениң пайгамбарга да керек. Алты күндүк акчаны коротсом, кайсыл чоңуң болбосун ийилип салам берет. Чоң-чоң эмес, акча чоң.

Акчанын заманы. Барды жок кылам, кышты жай, жайды кыш кылам, акчам турганда. Серкесингендерди

секиртем. О-о! Бир менин тапканымды доктур науктарың да таппайт.

– Ырас Төкө! – Ал ордуанан туруп, көзүн чоң-чоң ачып, жан чөнтөктөрүн сыйпалады. «Ата-а» деди өкүнгөндөй. Түкүрүгүн жутту.

– Кызырдай болуп жакшы жолукпадыңбы, Төкө. Эми мындай: баягы биздин жетимдин ажатын ачып кой. Ортого түшүп калдым.

– Кайсыл жетимдин. Ким?

– Мадыл жетимдин.

– Жок, сүйлөшкөн жер бар. Эртең Кара-Сөгөткө кетем. Илабиз алал...

– Бери кара, эй! – Батынып жулкулдатты.

– Жок, жок! – Төлөмурат баш чайкап, анан кыйшая мойнун буруп, ээгин көтөрдү. Кыртышы сүйбөгөндөй жылмайды.

– Күн тийсе өзүбүзгө тийсин, Төкө! Башка жакка бурук өлсүн. Өзүбүздүкүсүң. Алдыңа түшүп атам го.

– Мустакамбы өзү?

– Мустакам болбогондо кыйла жылдан бери сары майдай сактап отурат, пулун бечера жетим. – Ал Төлөмураттын колун кош колдоп силкилдетип, автостанцияга чейин узатып келди. «Такси менен алып барып коёт элем» деп алды-артына түштү.

– Маакулбу? Куп деп кой Төкө!

Төлөмурат жер тиктеп мурчуюп:

– Куп эмесе, ортого түшүп калыпсың...

– Адырга баратат элем. Тоңдурмадабыз. – Ал колун булгалап, жүрүп келаткан автобусту жандай чуркады.

* * *

Эртеси Төлөмурат какырынып ойгонду. Тамагын ооруксунгандай сизди эле, кийин алаксып унутуп кетти. Алма-

нын түбүндөгү чарпаяда дасторкон жакка бут сунуп коюп, ыңгыранып жатты. Энесин көпкө мелтиреп тиктеп:

– Эмне арыктагансың? – деди, – эки эле көзүң калыптыр го? А чөмчөөрүбөй наваттан салып ичсең, атаңа аш бере тургансыбай.

Энеси мүлжүң этти:

– Э-э, балам, өсөрүбүз калды дейсиңби? Каякка жейт, караң калгырдын...

Төлөмурат эшик шыпырып жүргөн аялына серпилди.

– Эй, тигинин жаагын басчы, каңкылдатпай. – Репродукторду көздөй кол жаңсады.

– Эмне эле сиркеңиз суу көтөрбөй калган, концерт болот азыр.

– Э, концертиңерди... Ого эле концертчил болуп кетесиң да?

– Төкө! О, Төкө! – Көчө жактан бирөө дабыш кылды.

– Чакырып атат, чыксаңыз! – Аялы шыпыргысынын сабын тукулдатып тегиздеди.

Төлөмурат ошону күткөнсүп, комдонуп, бирок үн катпады. «Төкөлөгөн» дабыш темир эшиктен баш багып, «Ит жокпу?» деп шабырт кылып жакындады.

– Кире бериң, чарпаяга өтүң, – деди аялы.

– Кел, дасторконго жакын отур. – Төлөмурат козголумуш болду.

– Кандай иштер?

– Жакшы эле, байке. – Пияланы оозуна жакындатып аткан Мадыл келгенин айтты, – сизди уста кылайын дедим эле, бел чечип бериң, устаке!

Төлөмурат Мадылды бутунан төбөсүнө чейин карады:

– Узун-туурасы канча метр?

– Узуну–12, туурасы айбаны болсо–9, айбансыз болсо–6. Чоң атам айтат айбан болбосо болбойт деп. Сиз кандай дейсиз билбейм.

– Үйдү сен салып атасыңбы, же чоң атаңбы? – Төлөмурат тикчийди.

– Мен салып атам.

– Анда эмне, чоң атам айтат, мен айтам дейсиң. Азыр-тан айтып коёюн бала, бир сөз бол. Палан айтат, пастан айтат дебе. Башын ачып алалы. Илабиз алал....

Төлөмурад Бекинди өзү менен иштешке ылайык тапты. Бекин күрс-марс өспүрүм. Бир буту колхоздо, бир буту мандикерчилик. Сөксө да, мактаса да камаарыбай, мылжыйып тура берет. Мынча бересиң деп эсептешпейт. «Бир чырманын ага ыргытып, үч түргөгүн чөнтөккө салам» деп ойлоду Төлөмурад.

Жанына Мадылды отургузуп алып, «Урал» мотоциклин каалгыта айдап, Төлөмурад кезектеги ишине келатты.

* * *

– И-и, ыргыт! Чоң-чоң ыргыт! Ылайдын аты: «Ы-ы».

Эки саржандай ургандан кийин Төлөмурад тык токто-туп, тизеси менен урулган жакты нукуп бакылдады:

– Бу аталасы чыкты го ылайыңдын. – Ал Бекин жакты көңүлсүз карап, салаасындагы жабышкан ылайды сыдырып ыргытты. Күймөнүп жүргөн Мадылды жоктогон-суп, билеги менен кокосун сыйпап өтү. Тамагына бир нерсе туруп калгансып какырынды.

– Таза кургап кеттик го? Суу-муу бар бекен, Мадыл?

Бекин жылжыйып күлдү. Төлөмурадтын «аки-чүкүсүн» жакшы билет ал. «Устасынын сырын билбей атат. Стакандын кичинесинен болгондо иш жүрө берет эле» – деп ойлоду. Ошондо ылай да эчкинин жүнүн кошкондой болуп көрүнөт эле»...

Бекин Төлөмурадга көптөн сырдаш. Иштеп жатканда колдончу көп «шарпаларын» жатка билет. Сурап билип алгандар арак менен жетелеп иштетет. Баелор качырып жиберешет. Бирөөлөрдүн конок күткөнүн, ичкинчиликке шыкаганын таңдай катып мактап калат. Бул – бир белги.

Кечээ базардагы белгисиз чалдын мурутун өйдө көтөрүп туруп, «лак» жутканын айтып сөгүнүп калат. Бул да бир белги. Ушу сөздөрдү айткандан кийин ичкилик бербесе, устаны биерден сыймап таппайсың. Айтор баарын Бекин билет.

Мадыл магазинден кайтты. Карбаластап, устанын алдында айыптуудай жорголоп жүрдү.

Төлөмураттын көңүлү ачык, убактысы чак.

– О-о, ылайың чач болуп калыптыр го, Бекиш. Карт кекирди. – Болсун, болсун. Сен чач кыла бер, жаман көрсөм айт. Эшип таштайын кызыталакты... Мрамордон кем болсо пул бербей эле койсун.

– Иш илгери болсун! А дегиле!

– А деп атабыз! – Төлөмурат кылчайды. – Маңдайкы көчөдөгү бригадир бакылдап туруптур. Тизгин буруп, атынын мойнуна камчы чапты.

– О-о, Төкө, бу килем кылып таштапсың го иним.

– Алынча байке. Ушинтип атабыз. – Төлөмурат мойнунан терин булоолонтуп, сыр катып жупунуланды.

Бригадирдин эмнеге ат бастырып келгенин, эмнеге унчукпай кеткенин Төлөмурат да, Бекин да айттырбай түшүндү. Адатта, ал Төлөмуратты «Колхозго мүчө эмес» деп мурчуюп салам айтпай турган. «Пахта планы толгон күнү 18 кулач малкана салдырам. Аны Төлөмуратка баалап берем» дегенин алар мурда эле магазинден угушкан.

– Балли, баракелде! Атаңа ырахмат! Жаманчылык көрбө балам, – коңшу чал энтелеп келип таягына сүйөндү.

– Демдүү-күүлүсүзбү аба?

– Шүгүр айланайын, таза жакшы кылбадыңбы? Ушул жетимдин үйү да бүтүп кетсин! – Чал кирпичин ачып жумду.

– О-о, кыш жолдо калыптыр, баракелде!

– Кыбырап атабыз аба! – Төлөмурат урулган ылайдын үстүнө бошогон пияланы жылдырып бак-бак этти.

– Биз да устабызбы аба?

– И-и? Чал ээгин таякты таянган колунун үстүнө коюп, сөз күттү.

– Илгери Мойдунбек дубалдын түздүгүн мылтыктын огу менен билчү экен.

– А-а?... – Чал илегеркилерин көп эстей берүүдөн корккондуктан баарын унутуп койчу. Ошондуктан эмне айтылса, ага жаңы эшитилгендей силер эле.

Төлөмурат Бекинге «ыргыт» дегендей ээк кагып, сөзүн улады.

– Бирде тандалган усталардын бирөө бей ажал өлүптүр. Мойдунбектин огу урулган дубалга тийип өтүптүр. Бек ызырынып: «Устанын өзүн кошуп уруп жибергиле!» деген буйрук берет. Адамдын жүзү кыйын экен. Бирге иштеген усталар аны башына чейин ылайга басып келип, калтырап туруп калыптыр. Ошондо уста чанагында кысылган көзүн жалдыратып: «Ыраазымын, баса бергиле» деген экен бечера. Адамдын тени чылк май болот турбайбы, ат оонам жерге сарыгып, дак болуп катып калган экен. Азыр Жаңы-Ноокатта ошол дубал дале турат.

– Обо-бо, бетиң кургур ай! – Чал бөкчөңдөп жүрүп берди.

Бекин жылжыйып, Төлөмурат каткырып калды: – Устанын карамати ушундай аба! – И эмне дедиңиз?

* * *

Төлөмураттардын акыркы күнү. Акыркы паска. Кечки тамактан соң, акчаны эсептеп белге түйүп алып, жүрүп берет. Шаңкайып айылда дагы бир имарат бүттү болуп калат.

Эмнегедир бүгүн ал өзүн куштай жеңил сизди. Ага баары жаңы, бардык нерсе табышмактуу, алды кызыктуу. Ар нерсени өз башынын тажрыйбасынан, сыноосунан өткөргүсү келет. Ойлонот. «Айылда атым чыккан

уста болсом... Кимге болбосун тарпимин. Акчаны кагаздын сыңары тутам. Тумшугумда мелтиреп арак турса... Кимсиң – Төлөмурат»...

Мадылдын устасынын оюна болбогон бир дейди ой келип конду. «Алтынчы пакса-алтынчы стакан... Алтынчы стакан-алтынчы пакса»... Ушул цифралар көшөгө болуп тартылып, ылай да көрүнбөй, эчтеке байкалбай туруп калды. Төлөмурат ансыз өзүн кем, өксүк, ары уста эмес сизди. Бешинчи «Паксаны» го көргөн. Баса, алтынчы «Паксаны» ушул убакка чейин көрбөптүр да чиркин... Же алтынчысында капшырылып, ылай болуп жуурулуп калабы? – Ушул ой тепкиледи Төлөмуратты. Ушул ой мыжыгып, алда-немеге шыкак берди, шаштырды.

– И-и, ыргыт иним! Же шаштың кетип атабы? – Ал бир нерсени ойлогондой Мадылга кайрылды.

– Мадыл иним, эми сыркерден эле болуп калдык го. Айып этпестирсиң. Жанагы шишеңен жок беле?

– Бар байке, кечкиге деп...

– Э-э, кечкини кой! Куйгун иним. Ушул баланын шаштысы кетип турат чамасы.

Бекин ыргылжың мылжыйды.

Кийинки мелт-калт стакан жогоруга – устага узатылды. Төлөмурат ачырканып алды.

– Кана Мадыл иним! Ушул сага буюруп насип кылсын!

– Оозуңузда болсун байке!

Бир топко үн басылып, дымып дубал урулуп жатты. Алтын Казык тараптан үйдөй туман көтөрүлдү. Бир жактардан да чагылган чартылдагансыды.

Төлөмурат өзүнүн өтө бийикте турганын сизди. Жайдарыланып: «Мартабам да ушундай бийик» деп ойлоп койду. Анан эмесечи!

– Ыргыт, чоң-чоң! Ы! – Төлөмурат өзүн биринчи паксаны уруп жаткандай сизди. Эмнегедир бою «дүр-р» этти. Заматта кайра шаңданды. Анан аралык көрүнбөй, биринчи пакса

да, акыркысы да сезилбей, тегиз – баары бирдей көрүндү. Тунжурап, бозомуктанып ага ыргытылып аткан ылай алыс да, жакын да көрүнүп, алда-немедей айланкөчөктөнүп, бекинмечек ойногондой көрүнүп, өзүнүн башынан ыргытылган ылай аны мазактаган түргө өтүп, көшөгөлөнө, кат-кат түрмөктөлө берди...

Төлөмурат эңкейип, итеңдеди, бүжүндөдү. Кочушундагы ылай суюлуп кеткенсиди. Салаасына токтобой «топ» эте жерге түштү. Дал ушул убакта Бекиндин кыйкырганы кулагына үрүл-бүрүл чаңылдап ылайга удаам, ал тургай аны менен жарышкандай Төлөмурат «дүк» эте кулап түштү. Бекиндер кыйкырышып, таманга басып туруп башын жулуп ыргыткан короздун тулку сыңары Төлөмурат тырпырап, үч бүктөлүп өзү уруп аткан дубалдын түбүндө жатты.

Коңшу чал наалып, бөкчөндөп жылып келди.

– О-о, кайыр сакаваты, иман талаты жок! Атандын канын ич! Кандай өчүң бар эле ичкинчиликте? Жети соруп бүттүгө уста болбой умуран калгыр, – деп кейиди. – Карасаңар мына бул жакты – чал таягынын учу менен сайып көрсөттү.

– Томурайып эле бошогон ишелер го? – Заарканып, сакалын дирилдетти. Анан:

– О-о, жаны барбы экен өзү?

– Бар, бар...

– Эми ошол эки кулач жерге уста келет беле? Өзүн кошуп уруп койгула, маа демектен!...

– Коюң аба, андай оозданбаң.

– Төлөмурат эсине келгенде аялы чыркырап маңдайында турган эле. Анын өлбөгөнүнө тооба келтирген Мадыл иңир киргенде устасын мотоциклдин люлкасына кынтайта жүктөп, үйүнө узатып койду.

1970-жыл.

Мадылдын үйү бүтпөй калды. Бекин дулдуюп суз, устасына ичтен нааразылыгын айталбай бук болуп жүргөн күндөрдө Төлөмураттын үйүнө чакыртканын угуп, мойнунан байлагансып, ыргылжың келатты. Муну билүү, эмнеге чакыртканын боолголоо кызык эле ага. Бир эсе ойлоп кетти: «Мадылдан эптеп пул өндүрүп, мага чай-чака береби? Өзүнүн күнөөсүн мойнуна алып, мындан ары мындай болбойт дейби? Же тарткылык тартып калдым, аманчылык болсо жазда экөөбүз кайрадан мамилешибиз деп тим болобу?»

Төлөмураттан баарын күтсө болорун мойнуна алып, жогорку жаңы түшкөн көчөдөн бурула бергенде бирөөнүн үнү «чаңк» этти, Бекиндин кулагына. Бурулуп карап айылдагы тул кемпирдин сайрап келатканын көрдү.

– Устанын шакирти, оо-о, балам! – деди ал кекердүү, башканы жалмап бүтүп мен калдым беле, ботом? О, устаңын кудаадан үмүтү барбы өзү?

Бекин делдейип угуп тура берди. Көрсө, Төлөмурат эбак эле дубалын бүтүрүп берем деп уюн саттырып, акчасын алып алган тура.

Муну айтарын айтып алып, кемпир кайра чочуду. «Жөлөк-таянчым жокто эмнеге айттым экен? Эми биротоло кектеп, пулумду да бербей, дубалымды да бүтүрбөй койсо эмне кылам?» деген кооптонуусу Бекинге сезилип турду.

– Мага айткан эмес чоң эне. Билбейм, мурда дубалды бүтүргөндөн кийин алчу эле акысын. Билбейт экенмин, – деп бүшүркөдү.

– Мейли, эми, бу да болсо менин бешенем. Айыкса келерге бүтүрүп берсе деле болду. Нысап өзүнө берсин. Кандай кылайын...

– Болуптур чоң эне, мен айта барам.

Бекин киргенде Төлөмурат жуурканды калың салдырып керебетте жаткан эле. Көзүнүн үстү катталып, шапайып азып кетиптир. Ышталган чаначтай каралжын жүзү жукара

сөөгүнө жабышып, кабагы салыңкы. Каруусунан сынган колун кат-кат ороп таңып мойнуна арналта илип алган. Кыймылдаганда чыканагын этият көтөрүп, кыңкыстап коёт.

– Көрүнбөйсүң, басып да келбедин? – Ал кыска сүйлөп Бекинге нарытан назар таштады.

– Үйдө эле...

– Бу сыныкты мен сурап алганым жок, – деди ал Бекинден көзүн албай, кырсык болуп тарткылыгым бар экен көтөрүп көрөйүн. Ушуну менен эле мөгдөп калба-стырмын. Кудай сүйгөн пендесине сыркоо сунат демекчи, насип экен ушинтип жатып калдым.

Төлөмурат оңдонуп олтурду.

– Экөөбүз кыйла эле кашык салышып, ырыскыбызды терип жедик. Төргө өтсөм төргө өттүң, улагада калганың жок, – деп ал сөз төркүнүн бурду.

– Райфинотделден киши келип каттап кетти экөөбүздү. Биз мамлекетке чотор ыргытпай иштеп жатыптырбыз. Жок дегенде үч жылдан беркисин төлөп квитанция кырктырышыбыз керек экен. Мамлекет өзү окутуп, анан шабашник болуп кеткендерди көрбөй, бизди көрүптүр. Окубай-нетпей эле үйрөнгөн элем мен. Чындыгына келгенде алардын тиешеси жок менде. – Төлөмурат кыжырданган түрүнөн өчүп, баё тартты.

– Мейли эми. Соо болсом көрүшө жатат элем. Арык койдү бөрү аңдый болуп минтип жатканда... Жеңең да төрөт үйүнө түшүп, чыгым керек болуп жатат. Мен минтип алаканым кычышпай, ал ысыбай отуруп калдым. Эми иним өзүң кошумчалап тууралап кой. Жаз айланып келсе сени ыраазы кылып алам...

Бекин ичинен бышып, ичинен тынып унчукпады. Бул Төлөмуратты табалаган сыңары сезилип, ал толуп кетти.

– Эмне шаарың кеткендей шалдайып калгансың?

– Бекин башын салаңдатып, козголбой үн катпай олтура берди. Мунун өзү «Жок» дегендикти туюндуруп жаткандыгын сезип, Төлөмурат ого бетер туталанды.

– Оорчулугум тийген экен да саңа. Башка иш түшкөндө...

– Тийсе тийбесе да төлөй албайм Төкө.
– Эмнеге? Кайрылышуу жокпу?
– Эми алакабыз дале бүттү го. Мен окууга кетип атам. Азыртан окуп, бир нерсеге эгедер болуп албасам, буерде баары эле бизге зил ыргытышчу болду. Үйгө да батпай калдым. Акча албай эле наалат алыптырбыз.

– А-а? Сенин окууң эми башталабы? Кимкинде башың тыкмаксың шаарда?!

– Ооба! Подкурска барам. Шаарда эжемдердикинде жатып окуйм.

– Эй бала, иштин көзүн билбей, тентиреп жүрүп, өтүп кетет окшойсуң? Менин тилиме кирсең, азыр койгун. Кундаа алкулун берсе, жаз кылтыйып топуракка ысык өтө баштагандан тартып катырып иштейбиз. Эсибизге кирип калдык го кыйла эле, эки-үч айда пулду белиңе түйүп берем. Пулсуз кайсыл абаң институттун эшигин ачып турат дейсиң? Азыр окуу пул менен болуп калбадыбы.

– Мен ошол жазга чейин жездемдердикинде жатып, подкурска окумак болдум.

– Эмне, о жездең мугалим бекен?

– Мугалим эмес, шофер эле...

– Шофёрду эш тутуп барып, кайсыл абат болор элең. Андан көрө тилге кирсең.

– Төлөмурат Бекиндин кейпинен кандайдыр бир ишеничтүүлүктү сезип, өзүнөн оолактай баштаган өспүрүмгө шектүү ой жүгүртүп сурап, дилгирленди.

– Же жездең институттун чондорун ташыйбы? Кандай шофёр өзү?

– Шофёрдой эле...

– Шофёрдон көп нерсе жок. – Ал ойлонсо түшүп, чечкиндүү козголду.

– Же кыш ташыган шофёрбу?

Ачыгын айтып кутулгусу келген Бекин бурк этти:

– Шаарда, горкомхоздо иштейт.

– Кемпай десе... Таштанды ташып, эжеңи араң багып аткан жездеңе жарашып барат экенсиң да? Тишиң чыгып калгандан кийин өзүң чайнап же да, акыры?...

Ал баягы базарга барганда көргөн шофёр экендигин, аны кыйла күнгө чейин өзүнчө сөгүп жүргөндүгүн Төлөмурат эстей албады. Кандай шофёр экендиги кызыктырса да, ою бүдөмүктөнө берди.

– Өзүм эле чайнайм! – Өспүрүм дугдуюп Төлөмуратты тик карады:

– Сагыйда кемпир салам айтты сизге!

Төлөмурат суу сепкендей селт эте козголуп алып, бирок анысын тигиге билдирмемишке далбасалап, оор басырыктуу.

– Салам айтса, мен көчүп кеткени жатат дейсиңби? Жазда алик алышабыз. Өзүм дубал болуп барар аргам жок азыр.

– Мен кетейин, – деди өспүрүм этегин кагынып.

– Оң бас эй бала! – Төлөмурат биротоло чөгөрүлгөнсүп козголбой, ордуна чакчая тиктеди. Эч кандай үгүтү, насааты Бекинди жибите албаганына шалдайып, ушунун өзүн «Өлгөндүн үстүнө көмгөн» деп эсептеди.

Бекин Төлөмураттан биротоло илмеги чыкканына курсант болгондой үйүнө шагдам келатты. Эмнегедир ал мончодон кайткандай өзүн жеңил, сергилдең сезди.

Жездесин, анан Төлөмуратты ойлоду. «Шаардын эң жакшы адамдары» деген Ардак Тактадагы анын сүрөтүн эстеп күбүрөндү: «Иши жупуну, бирок алганы – алкыш»... А Төлөмуратчы, багар-көрөрү жок кемпирдин зоң койгонун айтасаң. Мунун кылбаганы жок»...

Жолдо тоого бараткан геологдордун борттуу машинасына түшүп алды. Анын алдыңкы жөлөңгүчүнүн эки четиндеги темирге оюп түшүрүлгөн беш жылдыздын форма сүрөтү Бекинди аябай суктандырды. Терисине батпай кубанган өспүрүм кадимки жаш балача мулуңдап, олтура калып, эки жылдызды тең кармалап, анын чырайлуу көзөнөгүнөн жолдун тээ алдын тиктеди. Андан, жылдыздан жумшак жел лавылдап, жаңы койгон чачын саапырып, коюн-колу-тугуна кирип, Бекин өзүн кушубак, ары сергилең сезди...

1970-жыл. Кожоке. Ош.

ДЕЛЕГАТ

(Аңгеме)

Суук каарып, эччелип, эми эки чайнек чайдын даамын тамшана калдык.

– Жүр! – дедим мен шеригими шаштырып, – чай ууртап алалы.

– Эртелеппи? – Ал бүтүгүй көздөрүнүн кирпичтерин үмүттүү ирмегиледи.

– Эртелеп ачылган чайханага алып барам.

– Ушундайбы?

– Элдики ачылбаса да, Маматкул акеники иштей баштайт. Билесиңби? – деди али ал көрө элек чайканачынын көрүнүшүн сүйүнчүлөп, – дал сага окшош киши ал жарыктык – деп, күлө бактым.

– Ошондойбу? – Ал кудундап, адатынча ийнин күйшөп алды.

Биз башбаккан мурдакы чайканалардай эле Маматкул акеники да, сыртынан караган адамга иштебеген, бул күнү түк жан адам каттабаган өңдөнүп суукка томсоруп турду. Тарбайган кара жыгач дарагынын коюуланган кылда учтарынан арылап паравоздун түтүнүндөй каралжын, коюу түтүн түрмөктөлүп атты.

Шашкалактап, рават дарбазасын ача салды. Чайкананын ортосунда турчу темир мештин алдында Маматкул аке ары карап, бүкчүйүп олтуруп чай ичип атыптыр.

– Келгиле келгиле! – Оңдонуп отуруп, мечтин үстүндөгү ысытып аткан тандыр нанын оодарып, үйлөп алдыбызга сындырды, – алгыла! Өзүнө демделген «кол бала» чайынан куюп, сунду.

– Суук катырып атабы? – Кадимден тааныштай мамиле кылып, күлүмсүрөп сурады.

– Сууктун катырганы ушунча деңиз, ток турган кур-

сакты ачырып, сизге алып келет экен. – Шабыраттатып, жеп кирдик. Азыркы түрүбүзгө караганда «кечкурун ач түнөгөнбү» деп да болжоого болот эле. Бирок, аны менен эсептешип олтурбай чайхананын коюу демделген чайын, сүт кошуп жапканга окшогон нанын аябастан жеп жаттык. Килем үстү мизилдете шыпырылып, самоордун жанына сакталчу пияла, падностор өз иши, ушул кесибин үчүн гана жаралгансыган Маматкул акенин колунан сыр аяктай таза чайкалып, пакиза тутула турган. Чайканачын мындай тоолуу жерде сейрек кезигүүч жндөмүн шеригиме көз кырым менен көрсөтүп олтурдум. Картайып калганына карабастан, Маматкул акенин шакардай кайнаган кайраты бир көргөн адамга да дароо баамдалып турчу. Адеп көргөндө өзүм да ушундай бөтөнчөлүгүн бөлө тааныганым жашыра албайм, ал эмес азыр шеригиме тымызын сыймыктана кабарлап олтурдум.

Жүйүртө басып, бириндеп келе баштагандар көбөйдү. Бул күнкү чайкананын конокторун биз баштап келгендей болдук. Мындай ал ордуна чапчаң козголот да, сары муруттарын ийрелеңдете эринин өйдө көтөрүп күлөрлүк тамаша баштап, эмелеки келгендерге чай апкелет. Адатта, анын меймандары нече чайнек чай ичерин, нече нан, конфеттин канча апкелүүсүн дайындап олтурбайт. Алардын иши салам айтып келип, жайланышуу менен гана чектелет. Айтор, баарынын эртең мененки наарына керектелчү ажатын Маматкул аке өзү ачат. Бул жерде мен бир жүйөлүү жагдайды айткым бар: Чайхананын зарылдыгын, аны кесип кылгандарды айың эткендерге ашык-кем сөз айтуунун ордуна дал ушул Маматкул акени гана көрсөтүп коюу жетиштүү деп ойлодум. Сүрөткө тартып койсомбу?! – Сүрөтчүм Топчубай адатынча жанданып алыптыр, ийинин күйшөп чайханачыны күлүндөп тиктейт.

– Дагы келгенде тартарсың – дедим, – жылалы. Кубанычыбызды сыртка чыгарып, дуулдабай жылуу кошто-

шуп жолго чыктык. Маматкул акеге айткан рахматыбыз да, сөздөрдүн башталчу алгачкы түрмөгү да ушул кошто-шуубузда катылуу эле...

* * *

Ар бир жыйындын, күтүүсүз башталып кеткен отуруштун да башчысы боло турганга окшоп, узакка созулчу бул күнкү сапарыбыздын да жетекчиси өзүн-өзү кол көтөрө чыга келди. Ал бул тоолуу райондун бакандай чарбасынын кыйла жылдан бери иштеп келаткан комсомол комитетинин секретары жайык көкүрөк, иймек мурун Турабы аттуу жигит болуп чыкты. Турабы жолдугата үчүнчү жолу делегат болгонун, мындан мурдагы бараткандарында азыркыдай суз болбой, жаштыктын өзүндөй ойноп-күлүп кетишкенин бардыкка жарчылап, бат эле автобустун ичин бийлеп алды. Эки бөлүнүп ырдамай, табышмак айтмай, аскиялашып куудулданмай болушту. Жеңгендерге эмне берилери белгиленип, биз мейман катары калыс болуп, ачык айтканда калыстар тобунун милдетин өтөмөй болдук.

...«Өскөн жер, кымбатым Мекеним,
Сен десем толкундап кетемин»

Күндөлүк турмушта радиодон, сан миң пластинкалардан угуп жүрчү бул тааныш ыр бүгүн бизге да негедир башка жаңы кыры менен туюлуп таасирлентет. Бул нечен күндөн бери туулган айылдан, жашаган шаардан оолакта командировкада жүрүп калгандан эле эместей, ал балким бул жаштардын райондук сыймыгы делинип тандалганында эмес, баарынан да бул кыз-жигиттердин жол четинде артка зымырылып калып жаткан, алдыда түгөнгүстөй созулуп турган мейкиндиктердеги аппак кардай кирсиз, аруу сезиминендер. Адамдын, журтчулуктун бирине болгон өлчөмсүз сүйүүсүнөн, ушул ыйык

сезимдин түбөлүктүүлүгүнөндүр, анын эзелки көөнөрбөс кереметинендир балким. Бирерлери бири оозунуп, даркырап үн созуп, кечиип кошулгандары алчыланта кыйкырып жан күйгүзө кайрыктарына кошулуп, автобус ичи шараптап, майрамга айланат.

«Жарышып жазда, күрөшүп күздө-ө»... Алдыңкы тарап бөлүнө хорго киришет.

«Арак бир болуп, шампан бир болуп,
Коньяк бир болуп калсаңчы, ой,
Аз-аздан куюп ичкидей, ичкиде-ей...

Терезени тиктеп келаткан экөө долдур үнүнө салып, баео, ары шат созушуп, өзүлөрү да ыргактуу термелишет.

– Табити менен ырдайлы жолдоштор, арак-шарапты кошпой. – Турабы өйдө козголуп кол созот, өзү да жымындап, кушубак таризде.

Кызууланып, биз да хорго кошулуп кетип, андан ыңгайсыздангандай токтой калдык. Мындайда ар ким өз жаштыгы, андагы күлгүн мезгилди эркисизден эстеп, примденип аккан кенен каналдын бойлорундагы суу үстүндө селкинчек тепкен жалбыракка окшогондой улуу өмүрдөгү кырчын убакка санааркай карай калат белем, айтор өзүбүздү бул бейкапар жаштар алдында милдеткер сезип кеттик. Кез-кез айтылган «Абаке», «Аксакал!» деген сөздөр да курагыңдын өйдөлөп кеткенин көзгө такап көрсөтүп коёт окшобойбу!

Эртең мененки Маматкул аке демдеген чай ууртаган сайын күчүнө чыгып ширелүү сезилген сыяктуу, жаштардын ырлары да бара-бара кызыгына чыгып, кумардантып олтурду. Жадагалса бул чакан автобус ыр-күлкүгө чайкалып, улам ылдамдап жүрүп, комсомолдордун куунак көңүлүнө кошул-ташыл.

«Ар кимибиз ар жерде иштеп жатаб-ыз...» – Менин оң ыптамда олтурган кыз чээндеги балыктай тыпырап,

эми жан кирген. Туйлай баштады. Тизеси тийе түшкөндө булчуңдуу денесинин эпкинин сездирип, көздөрү тентектене коюуланып кетет. Жаш туруп бир баланын энеси экен. Ар уйдан 3 миң литрден сүт саап алып, өзү иштеген ферманын абийирин жеңип алыптыр. Үнүндө мандем бар, ырдоо маданиятын жаштайынан өздөштүргөндө балким кыйланы таңдантып, далай кароо-сынактын жеңүүчүсү болмок экен. Кайрыктарын адаттан тышкары созуп, үнүнө ишенгендиги четтен байкалып турду. Ырдап бүткөндө баарыбыз шатыратып кол чаптык. «Сүт ичкениңиз байкалып турат, баракелде!» – деп сүрөп турдук.

Кезек табышмак-суроо жоопторго келди. Биринчи тараптан четтен суроо жаады.

– Дүйнөдөгү эң бийик тоо кайсыл?

– Эң терең көл?

– Аксиома! – Бирөөлөрү мурдун чүйрүп, тим болду.

– Бийик шаркыратма кайсыл өлкөдө?

Атаандаша жооптор айтылды.

– Жеңгендердин жана жеңилгендердин атынан сөз менде! – Турабы эки тарапка күлүмсүрөп кайрылды, – сиздерге жолдоштор коомдук жана жеке турмушуңузда Байкалдын тереңдигиндей тереңдик, толкуса төгүлгүс чалкыган бакыт, ак сапар каалайм! – Буркан-шаркан түшкөн үлпөттөн моюн созо сүйлөгөнсүп, турабы шайдоот күлүңдөйт.

Баарысы отурган калыбынан олуттуу козголуп, бурулуп, кызыгып карап калышты. Анын сөзүнүн кызыктуулугу мында болучу. Ал куттуктоо сүйлөмүнүн ар биринде берилген суроолордун жообу кыскартылган.

– Жеңгендердин жеңиши үчүн! – Ал «тарс» эттире шампан ачтырып куюп жутуп жиберип жанында турган бирөөнүн андар тумагын мурдун тырыштыра жыттагылап, ичимдиктин ачуу даамын сездирип, куудулданды. –

Ачууну ачуу адамдар ойлоп табышса керек, түгөттүкү!... Музыка коштоп, колдор чабылды.

– Эми бийлейбиз?! – Ортолуктагы отургучтар алынып, бирөөлөр кысыла туруп, карап, коштоп, Турабы ийнин күйшөп, билектерин кайкайта калып, колдорун эки жакка жайып, жыланча ийрелеңдете, буттарын тарсылдата тепкилеп кирди. Көзүн сүзүп, рахаттуу жымындап, жаштыктын шааниси дал ушунусунда жашырынып жаткандай сезилди. Аны Турабы бириндете чубап, ал али түгөнгүстөй сапар карытты.

– Та-та-та! – Автобус үч ирет булкуп, Турабы менен ийрелеңдей бийлеп жаткан кыз теңселе түштү да, ушуга удаам «тар-рс» эткен катуу дабыш кулак тундуруп, кыздар кыйкырып жиберешти, Селее энтигип, баарыбыз шофёрдун кабинасы жакка чуулдай карадык. Дөңгөлөктөр олдоксон дөңкөңдөп, сүрүлүп барып токтоду.

– Кандай неме?

– Эси жайындабы?

– Ушундай жанга ишенип рул беришеби?

– Акырыныраак жүрсө болбойт беле?

– Баарыбыз шоферду жектей карадык. Чубап түшө баштагандар болду. «Нормалдуу ылдамдыкта жүрүп олтурбаса, бүгүн жете албайт эмеспизби!» – деген жоопту эч ким уккусу келбеди. Кайра «отун албаганга от жактырба, бу немеге машинанын сынганы не» – деген айың айтылып, автобус айдагыч жигит карандай күнөөгө кириптер болду. Өзү айдап бараткан автобустун ичи жыкжыйма наалатка толуп кетти. Жананда олтуруп бараткан смендеши болук жүзүнөн уйкулуу карап, нааразыдай.

– Мурду балта кеспейт мунун, карасаң!...

– Ааламды сел алса, өрдөккө не кайгы!

– Аңыз кептерди кулагы чалдыбы, же иш биротоло түзөлгүс болуп, чаташып калганбы, айтор, шофёр жигиттин өңү баягыдан кумсарып, үнсүз мелтейип, арткы дөңгөлөктү көпкө тиктеп турду.

– Кайтгык! – Ал чечкиндүү түкүрүндү, – запаска да жок эле түгөттүкү!

– Эмне дейт, запаска жок дейби?

– Запаска албаптырбы? Ушул алыс жолго?

– Ой-э-эй, бу кандай неме өзү? Мурду менен дем алып, буту менен басып жүргөн жанбы өзү, кандай пенде бул?

Биз түшкөн чакан автобус акырын кылдырттап, арт-ка жылып баратты. Эптеп жолдогу совхоздун кеңсасына жетсе, калганын көптөп бүтүрүшмөй болушту.

– Таза пластиканы тескери оодардың го, курдаш? – Турабы калемпири аралаш сөздөрүн шоферго жылдырып коюп, качып кете тургансып мадап карап, анын жанына отуруп алган. Жигит өзү да баш ийкеп, күлүмсүрөп («колго түшкөн коёнмун!» – деген таризде момоюп) багытты тирмийип тиктейт. Баягы шат күлкү, жаадыраган маанай шагында күбүлгөн дарактай жайдакталып, сопоюп калгандай. Баарын жүзүндө күдүктөнгөн, арасат сууроо дааналанып, ошол тынчысзданып аткандай.

Совхоздун гаражына кирип-кирбей кыңкайта буруп токтотуп, инженерди издеп кирип кетишти. Аз өтпөй бир тобу суурулуп чыгып, ишке киришти. Сыягы, маакулдашышты өңдөндү.

Мындай караган адамга гараждын ич техниканын тетиктери чогулган «кан-базары» окшоду. Четтен кымгууттанып, чачылып, издегениң, ушундан табылчудай. Алаксып, бир азга басып кайра имерилишип келсек, шофёр итеңдеп, арткы дөңгөлөктү чыгарып жатыптыр. Техника жандуулар кошо күймөнүп, калгандарыбыз жардап карап турдук. Ок жыгачына бириктирилчү бурагычтарын кулач темирдин учу менен акырына чейин тегеретип, чыгара баштады. Тиктеп, сарасап салып шофердун кыймылына алаксып кеттим. Эңкейип, сыңар тизелей калып, бошотуп чыгарган бөлүктөрдү чубап атты. Купейкесин чечинип таштап, жеңилденип алган. Баллонду теп-

чиш турчу кырдуу шариктер манжаларынын учу тийип-тийбей буралып, ошентип айтканында тиктегенге эптүү, шадылуу.

«Тияк-биягы 500 километр жолго запаскасыз жүргөнүнөргө жол болсун, дегенчелик кылып, күбүрөнө кыңгыратсам, иш үстүндө муңбай кобурайт: – Кечээ күнчүлүк жолдон түндөсү кайттым. Эртең менен келсем эле шаштырып жөнөтүп ийишти. Өзү биякка бөлгөн автобус башка экен. Аны күттүрбөдү. Биздики ушундай аке... Башка-көзгө караш жок, айдаган жагына кете бербиз. Арбалаңдап ишин улантып атты. Жанында олтуруп кетчү көлтөйгөн смендешти томсоруңку кыймылдап, анда-мында кепке аралашат: – Жедиң окшойт...

– Кам тартпаң аке, биягын мага коюп коюң! – Көлтөйгөн дагы бирдемеге алаксып мындай басып кетти.

– Саар менен эле суук оозданып аттандык эле. – Ал нааразыдай шеригине тиешелүү кылды.

– Неге дейсиң?

– Жолго чыкканда суук сөз айтып болбойт. Бара бериңиз десем акем тырышып, «жарылып жолдо калабызбы?!» – деп нааразыланып, зорго чыккан. – Ал бурулуп, шадылуу колдорун артына алып, бел күчүнө таяп дөңгөлөктү өйдө коптоп, жылдырып, октоп заматта чыгара салды. Бычак кынында билинбегенге окшоп, жүрүп барчуда дөңгөлөктүн чоңдугу көзгө анча урунбаптыр. Өзбек агаиндердин кадимки эшек арабасынын дарбагай дөңгөлөгүн элестетип ийди. Саал ийиле шыпылдай ээрчип, оолагыракка дөңгөлөтүп, «саздап тургула» деди да, өзү складга баллон алганы кетти. Турабы көлтөйгөн экөө «кара жолтой» баллондун дискасын чыгармакка алектене башташты. Ары оодарышты, бери оодарышты. Сабы кулач салмактуу барскан менен «тоң-тоңк» койгулай беришти.

– Жарылган жазасын берели, уртокмокко алып. – Турабы желбегей жамына тиктеп турган кыздардын ара-

сындагы саанчы келинге сөз атты, – силер уй саап аткан да да биз жардап карап турсак!

– Биз каратып, бирөөлөрдү тамаша кылдырып коюп уй саабайбыз.

– Неге экен?

– Кырсыгып калат... Ал деген ак сүт, темир эмес!

– Анда силер да тиктебегиле, биздики да кырсыгып калат.

– Кырсыкканын көрсөттү, суу үстүндө томук доолагансып.

– Эми кырсыкса, көптөйбүз! – Желбегей жамынган кыз эркелей каш серпти.

– Ошенте тур, күчүмө келе түштүм, эрке...

Шофёр жигит складдан алган баллонду тегеретип, лөкүлдөп, жетип келди. Тер эми маңдайынан сызыла баштаптыр. Анда-мында аттап чарчоо билбей, кайра чыйрала, кайраттана баштагансып, эңилип-туруп, кыймылдап атты. Арбыбаган ишке көз кырын салып, былкылдаган жумшак покрывканы барбайган манжалары менен сылагылай кармалап, жел толтурчу темир шакекчени (ал наристенин шимегине окшош эле) илебине кыпчый, үйлөп ийгенде кууш жаагынын эки тарабы табарсыктай көбө түштү. Бүтүндүгүнө ишенди окшойт, тыгырчыктап баллондун көңдөйүнө айландырып жайгаштыра баштады. Көлтөйгөндүн ыбырсыган ишине эңкейгенинче көз жиберип атып айтты.

– Тигил машинаны дөңгөлөгүнө бастырта койсоңор! Шашылганда... Көлтөйгөн чарпайлуу тулкунан кыйнала козголуп, көл-шал тердеп алган. Үстүндө бирин-серин кишиси бар машина тырылдап, газ басылып баллонго жетип-жетпей тайып кетип, көлтөйгөн этияттана калат.

– Апкилиц эле... Көрүп коёлу болбогон эмени. Таппай тургансып, алар да дискалуу дөңгөлөктү кармата салды. Жигит кыскараак ломдун учун чалкасынан жаткан бал-

лондун дискасынын кыйгач таяп, матырып, дөңгөлөктү чирене тээп туруп, экинчи колуна баягы барсканды алды да сүлкүлдөтө койгулай баштады. Керилип урган сайын лом кыйгач матырылган калыбында тегерене жылып, чыкпас кейпте чапталышкан диска менен баллондун ажырыгы билинип, барскандын-жигиттин, жигиттин-барскандын айбатынан дисканын жаагы чындап жырылгансып, шылкыны куруй баштады. Ал чарчоо билбей күрсүлдөтүп, койгулай берди: Ансайын күргүштөнүп аккан дайранын сапырыла азоолонгон жалына окшоп, жигиттин бая анча көзгө баяндала бербеген дене-булчуңдары чулуланып, эми биздин маңдайыбызда башка багжайган балбан тургансыды.

– Тарс-тарс!

– Зың-зың!

– Тарс-тарс!

– Зың-зың!

– Тарс-турс!

– Зың-зуң!

Ложарларына чейин элге шыкалган зал көзгө тартылды. Ал караңгылай түшүп, көрүүчүлөр тым-тырс дем тартпай сахнага тигилишип, бийиктен жарык эрчий сайылып, музыка баятан көөлгүп, эргигендей абалынан ойноок, ары кутургандай шойкондуу таризине келе калды. Кылыч ойноткон булчуңдуу баатыр салгылашып, илешпей бийлеп кирди. Октос бере атырылып, денесине батпагансыган булчуңдары караанды эрчий экиленген жарыкта сыйкырланып, биротоло айбатына чыгарып, көрүүчүлөр онтогондой шыпшынышат.

Биз да атын билбеген шофердун кыймылына сугубуз түшүп, карап турдук. Иши илгерилеп, автобустун жүрөрүнө көзүбүз жеткен сайын жанданып, кубурап калабыз.

– Эптүү экен...

– Чымчыкты сойсо да, касап сойсун деген ушул.

Кыйгач матырылган ломдун учун тегерете уруп чыкты. Өлөрман арамза сыяктанган диска жан эми берип,

шалактай бошоп анын күчүнө баш ийди. Даяр турган баллонго кийрүү да оңойго турбады. Жайгаштырып бүтүп атканда жигиттин шадылуу ийиндери, адаттагыдай жайык тартып, кууштана жыйрылып, кайра жазыланып, анын күчүркөнгөн кыймылына карата өзгөргөнсүп, манчалары апчый кармаганда барсая көөп, узарып, андый караганга тымызын баамдалып турду. Жүзү таанышындай өңдөнүп, аны менен кыйын-кысталышта кол беришкен сынаакы кишилерче катааттана пикир алышып, катарлаш жүрсөң, абыгер тартып мунбагыдайсың.

– Электрдин тогун жиберип койгула! – Шофер жигит алактап, жел толтургуч шнурдун учун токко бириктирип, тегерене жаткан баллондун дырдыйып күчтөнүп баратканына рахаттаны сарасап салып, улам барскандап, анда-мында уруп коёт. Желдеп бүткөн соң, дөңгөлөктү шайдоот тегеретип келип, ок жыгачка бириктирди да бекиткичтерин шыпылдата бурап, бекитип, автобусту майышпай таяп турган таягычты жүктөн арылтып, буюм-теримдерин көтөрүнүп, автобустун ичине чыкты. Майланышкан алакандарын каккылап: «Мына эми жол алабыз» – деди да, колдорун чайкаганы кетти. Көлтөйгөн дасаромолу менен аарчынды, жүдөңкү сигарет тутантты.

Баарысы орундарына жайгашып, автобустун жүрүп кетүүсүн күтүп, жадырап, бири-бирөөлөрүнө тийише сүйлөшүп, күлүңдөп турушту. Ал чайканып келип, рулга отурганы атканда да эч ким аны кинелеген көз менен караган жок. Меш жанындагы таргыл мышыктай уктаар алдында сүзүлүңкү турганга окшоп, көлтөйгөн да өз ордуна чөгө олтуруп, эчтемеден бейкапар эле...

– Баарыбызга ак жол! – Артка кайрылып, ал зуулдагы тып айдап жөнөдү.

– Айтканыңыз келсиң!

– Кырсыктан тышкары бололу! – Кыздар жабыла жооп беришип, ушуга удаам өзүлөрү да зыңкып, ырдап киришти. Бар болгону бир саат жолдо кармалып, жөнөп

кеттик. «Гаражда сонун кадрларды тартып алдым» – деп, шеригим мулундап отурду. БИрдап бараткан жаштардан жашым бир топко өйдө болгондуктан, мага шофер жөнүндөгү мындан бир саат мурда келген бүтүмүм үчүн кечирип, «адамга эрте бүтүм чыгарууга болбойт турбайбы» – деген ойдо апси жеп келаттым... Бир айтылчу сөздүн бири дешеби, жаштар кадимки уу-дуу шайдооттугуна түшүшүп, ардемеден бейкапар.

Кеч ире-шире аралаш Ошко келип түштүк. Делегаттар меймандардан эрте жай алуу үчүн шашылып, түшүп жатышты. «Жок дегенде аты-жөнүн билип албадык» – деп, шеригим экөөбүз буйдалып калдык. Кийинки барганда анын сүрөтүн тартып, мен журналисттик салт боюнча жок дегенде сүрөттөмө жазсамбы деп арсарсып турдум.

– Силер бизге керексиңер, шофёр жигит! – ал далдайып алдыбызга басып келди.

– Атыңыз ким эле?

– Өскөнбай.

– Өскөнбай. Жакшы экен.

– Эртең делегаттар конференцияга кирип кетишет.

– Ооба!

– Силер бош болосуңар да. Сүйлөшөлү дедик эле.

– Рахмат абалар. Биз Партидин абам экөөбүз ошол делегаттарды кайра алып кетүүчү «тулпарды таптайбыз! Бошобойбуз го! – Ал автобус менен көлтөйгөндү карап күлүп койду.

– Баса... – Бурулуп баратып кайра сурадык, – фамилияңар ким?

– Фамилиям Маматкулов!

– Маматкулов дейсиңерби? – Кайра сурап атып, шеригим экөөбүз үнсүз сүйлөшүп, эртең мененки чайды сунган кишини эстеп, тагдырдын усталыгына таңыркап кеттик. Дилибизде Маматкул акени, биз үчүн кызмат кылып, күнчүлүк сапарды бирге карыткан Өскөнбайды алкап турганыбызды жашырууга болбойт эле...

Үйгө келатып, Өскөнбайдын эртең болуп өтө турган конференцияга делегат катары катышалбай калганы жөнүндө баш катырып ойлонгонубуз жок. Анткени, ал Маматкул акенин уулу, улуу турмушка аттандырган делегаты, биздин сезимибизде көпкө сакталып калган өз кесибинин делегаты болучу...

1977-жыл, Ош.

КАЛЫШ

*Калыш Парман уулунун
элесине арнадым
бул аңгемени!*

(Аңгеме)

Калыш жөнүндөгү ар кандай ала качма сөздөрдү кайдыгер угууга акым жок эле. Аны өзүмчө тескеп, өзүмчө кабыл алууга даяр турдум.

– Тилин билгендерчи, тимеле жетелеп алып иштетишет. «Жок!» – деп көрсүн. Калыш аты өчпөйбү!...

– Э, ага баш оорутуп эмне кыласыңар, эгер мелдеше кетсең, Алтын-Казыктын башына да Калыш тирактирин айдап чыгып барат жолун таап...

– Ооба, дабасы жок бул эргулдун, иштешти да билет, рахатын да көрө билет. Кечкисин мейли чакалап бергин, кетенчиктебей иче берет. Эртеси «чекем ооруду» дебей, ишине кетпесе, мага кел.

– Кептин төрөсүн айттың. Калыш болуш кыйын... Өзү мунун тенинде бир сыйкыр барбы дейм да? Зоот эле туршу менен... Эскини ыргытып ийбей, дайыма жаңылып минтип алат. «Жаңысын бер!» – деп жатып албайт. Кимдин колунан келет Калыштан башка? Калыштан кийинки канча жаштар жаңыларды ооштурушту шайы оошуп... Узун сөздүн кыскасы, тирактирине Калыш туруштук берет. Калышка тирактири туруштук берет, же калп айттымбы?

– Ырыс, ырас – ар ким эле Калыш боло бербейт!

Көчөнүн кесилишинде тургандардын жогорудагыдай сөздөрү дайыма кулакка илине калат. А бардыктан бейкапар Калыш гана жолуга калгандагы адатын карматып, жаңылыгын жар салгандан тажабайт.

– Э-э, аке! – деп айтып атканында жыргалга батып, – кечээ инициздин Кара-Суудан жүк тартып келатканын көргөнүңүздө Калыштын ким экенин дагы бир жолу билет элеңиз. Ай-ай, кандай гана килтейген, «азоо» машиналар Калыштын күлүк «дулдулунун» алдында кыбырап калды дейсиз, тим эле маскара! Ананчы, жигиттин гүлү гана биздей жол карытып жүрө алат, акеси!

– Эмне жүктөдүң эле?

– Албетте, жем жүктөгөн элек да...

– Даа-а... Көрбөгөнүм аянычтуу болгон экен! – Мен да өзүңдөй тамшана айтам, – көрүп койсом, албетте артыкбаш болбойт эле... Бир эсе бүйрүм кызып кетти. Мактаган кызды үй чечкенде көргөндөй, муну да бир ушундай сынакта өзүнө айттырбай, назардан кечирип алсам, артыкбаш болбойт эле го?

Жазга маал гана эмес, күзүндөсү да анын кардарлары көбөйүп, тракторунун өйдө-ылдый өткөнүн алыс-жакындан көндөгөндөр канча!

«Колу бошобой жатат окшойт, өз үйүнө түнөбөй атат». «Эртең базарга мал алып бармак элем»... «Э, аны айтасың да, коңшу туруп, мен кармай албай жатам, Тамаркамды тилдирип алайын дедим эле. Сыртта жүрөт дейт совхоздун ишинде...»

Мен дагы элеттиктер ооруган «оору» менен менен ооруп Калышка тамаркамды тилдирип алайын деп көзөмөлдөп жүрдүм. Оболтон айткан өзүнүн убадасы да бар эле. Бир курдай тракторунун тааныш үнү жакын ортодон тырылдай «Келе калат экен» деп көңүлүм ток. Ушул күнү түштөнүү маалында «сегиз адамдын тамар-

касын тилип өтүптүр» деп эшитип калдым. Таңдануум чектен ашты. Бир күнү таң заарлап үйүнө жетип бардым. Дарбазасын такылдатып коопсуз турдум.

Айткандай эле наалыгандай үн менен кемпир чыкты ким экенимди сурамжылап.

– Келбейт элең?... – Ал жайымды билген соң, күңкүлдөп койдү, – барбай коймок беле, бир жаны миң болгур бечара балам жалгыз жанында эзели адамдын көңүлүн калтырбайын дейт да. Ого эле көңүлчөөк, бир паста барып бузуп келиптир! – Чындап кейий баштады, – мына эми анысы турат эчтемеге жарабай. Анын го иши бүттү, менин баламкычы? Киши үчүн киши күйбөйт, эч ким? Өзүм жогум болуп калды, беймаалда эшикке чыгарбайт элем. Эми ал темирин табам деп бечара балам ыраңы жез болот. Тууганынын көөнү деп ушундай болбодубу. Жылан өлтүргөнгө таш алып берип коёбу ошол-тууган болумушу?...

– Апа, эмнеге кейип жатасыз, акемди чочутуп? – Калыш уйкулуу көздөрүн ушалап үйүнөн чыкты. – Кириң үйгө! – Кулагыма шыбырайт, – апам эрмектеп турсун деп айтпай койдум эле, түндө туруп эле оңдоп алгамын дулдулумун «ич оорусун» – кириң үйгө!

– Жок, ушул жерден эле кайтайын.

– Жок, үйгө кирбесеңиз ишиңиз бүтпөйт. Куурооз кайтчу беле?

Ыргалжың үйүнө кирдим. Келинчеги казан менен күймөнүп, балдары жаткан жеринен турушуп, мектепке камынып жатыптыр.

– Мына, солдаттар менен да таанышып ала турган болдуңуз.

– Канчоосу уул?

– Жетөөсү уул, бирөө кыз. – Ылжайып, мени эмне сөз кошор экен дегенсиппи, канаттануу менен карап койдү.

– Жакшы-ы...

– Сиз жакшы дегениңиз менен аке, мынабу келиниңизге жакпадым, бир нерсе деп койсоңуз, же ушу келиниңизди да бир жерине кыпчып жазып коёсузбу? Ушу келиниңизге жакпадым же? – И-и, тоону томкоруп койгонсуп... – Келинчеги мурдун чүйрүйт, – жага турган болсоң, жагасың да...

Экөөнүн мамилесине кызыга калдым. Үйлөнөр алдында Калыштын болочок кайынатасы менен кантип беттешип, сүйлөшкөнү эсимде эле. Укканымда дуулдаган мунун кебетесин кайра элестетип алгамын...

Амит аба жалгыз олтурган короосунда. Калыш адегенде салам айтып кирип келип, мас экенин билдирип койгон. Анысына кол шилтегендей, ниетиндегисин түз эле жаадырып кирген.

– Биз жагы кайын атамсыз, бир жагы аяш атамсыз... – Долдураган, саал аптыга түшкөндөй айткан каргыл үнүнөн, анын айыпсыз максатынын шоонасы эшиле түшкөндөй... Бүгүн ал жүрөгүндөгү көптөн түрткүлөгөн ушул жупуну, өзү үчүн ченемсиз айкүр сөзүн айтканы келгени, айтып коюп эле жолго түшөрүн, чөптөн башкага зыяны жок Калыштын турпатынан байкалып турганын кексе кайнатасы айкын сезип, ушунусунда жылуу күлүмсүрөй берди. – Ы-ы, ушундай де! Эч ким алдыма келүүгө батынган эмес эле, сенин дардиң бар, бала! Күйөө бала боло аласыңбы анан?

– Боло алам, ата!

– Мага күйөө бала болуш кыйын амалейки, айтып коёюн биягын...

– Кыйын болсо-ям боло алам! – Минткенинде ыкту-туп, мастыгы күчөгөндөй долдурап атыр, – бир жагы – аяш атамсыз, бир жагы – кайынатамсыз...

Амит аба карс-карс күлүп, кескин баш ийкеди:

– Кайын атаңмын да, аяшатаңмын да! Башка сөзүң жокпу?

– Башка сөзүм жок!

- Эми кетип кал-а?!
- Эми кетип калайын...

Кетип калган. Үндөбөгөн кыз орун табат болуп, эми минтип, үй-бүлөсүндө очор-бачар.

Мындан бир аптадай мурда Калышты башына мүшкүл иш түшүп турганында көргөнүм бар. Демейде, тракторунун төрт дөңгөлөгү тынымсыз чимирилип турчуда, ойду-дөңдү балчырата бастырып, көңүлү ток, тайраңдап жүрчү ал бир паста оозунан алдыргансып, жылдызы өгө түшүптүр. Өкүм сүйлөгөндү жалдырай карайт. Баса, машина айдаган менен трактор мингендин эмне мүшкүлү болсун? Укук жолдомосун алдырып койгондон артык кандай жаза бар, буларга?

Өкүм сүйлөгөнгө ыктай жалдырай карайт, алда кимдерден жардам – тирек күткөнү бүт турпатынан көрүнүп турат.

Тымызын боор ачып, колдон келсе, укук жолдомосун кайрып бергенге жардам этким келди.

– Түз жолдо түз эле жүрбөйсүңбү, артыңа элек байлабай? – Кошо кыжаалаттанып, мурдум менен бир тийгенсидим.

– Эми антпейм, бирөөнүн көөнү деп... – Туталанат өзүнчө.

– Агер антсеңчи? – Сынай карайм жалган-чынын те-скемекке.

– Антсем, атымы башка коём... – дейт Калыш кыйна-ла жооптоп, көздөрүн бакыраңдатып, иштен кийин кайын атамын кызынын алдына барып эле олтурайын, бейчеки баспай...

Күлкүм кыстап, каткырып алгым келди:

– Кайын атаңын кызынын, келинчегиндин алдында гана... Башка жерде эмес... Сени кара, эстүүлүгүңдү!...

– Билесиңби, кайын атамын кызы жолго салып ту-рат. Башка жерди жалпайта басам деп минтип ичегим көрүнүп калбадыбы, аке!... – Ал чынын айтып, тиш жар-ды. Ошондон улам ак көңүл, чынчыл немеге астыртан

ичим жылып, жанагы кыжырдана түшкөн калыбымдан жана калдым.

– Болду, болду... Ачыгын айттың, сеники – эп...

«Бир бакырга – бир тукур имиш» – дейм өзүмчө ойлонуп, – кээки көкүрөгүн койгулап, «Менмин!» – деген жаштардын айткан-тутканы өөн учурап кетет мындайда. «Мен аялымын көзүн карабайм, кармаган жеримен карс эттирем!» – дейт да, менменсинип өзү эбак жылма сүйлөгөн келинчегине өнөгүн алдырып, анын жетегинен чыкпай калганын мойнуна алгысы келбейт.

Алардан Калыш канчалык өйдө турат. Ириде ичитышы бирдей «адам» дегендердики туурадыр?... Чынын айтат, ийилгенин, бирок, сынбаганын мойнуна алат... Адамдын жаркын сапаты өзүнө берген менчик баасы менен да өлчөнөт эмеспи, бул айдыңдуу турмушта...

Тракторчунун жупуну көрүнгөн көзгө сүйкүм турмушун, кармаган-туткан пенделик каадасын баамымдан өткөрүп, кыялданып алдым...

– Жылытма оокатыңы кой, акеме кайрадан казан чочут! – дейт Калыш баркылдап.

– Кантет, оокаттын да эскиси бочу беле? Убара кылба, келинди! – Карпа-курпа ооз тийип, жолума түштүм. Бир үйдүн бир нуктан тайбас, өзүнчөлүккө эгедер таржималы менен таанышканыма курсант болчумун...

– Сиздин көчөңүздө бир чай кайнам аялдай турган ишим бар. Бая күнү аркы көчөдөгүлөрдүн тамаркаларын тилип өттүм үнөмдөлгөн майымын эсебинен. Камтама болбоңуз, совхоздун бүгүн жайгарып койчу ишин бүтө салайын эле, өзүм өтүп барам, аке! – дейт Калыш тактордун от алдырып атып, – эртең өтөм!...

Дагы бир ирет Калышка ишим түштү. Бирок, оңдой салды болуп, эртеси Калыш Парманов трактору – экөө жетип келгенче, ишими бир жаңсыл кылып, көңүлүм ток. Буларды убара кылбайт экенмин деп, ансыз да, башын тырмап алышка чолосу жок...

– Сааты чыгып, ишими бүтүрүп алдым, эми тракторун экөөңө жооп, мына жолдонмоң! – Кечээ, кечинде механик жазып берген иш-жолдомосун суна бердим.

Ал адатынча камаарып койбойт, тамашалап ылжайып:

– Бизди көргөндө ишиңиз да тайсалдап, өзү бүткөнчө шашат, көрдүңүзбү баланын шарапатын? – Калыш тракторунун ылдамдыгын «гарч» эттире алмаштырып жөнөгөнү калды.

Азыр эле механикке жетип барып, «башка жумушка чекте!» – деп айтам! – Ал чаң уюлгутуп, жүрүп кетти...

Эми менин Калыш Парманов жөнүндө чечкиндүү пикирим бар. Анын изин ийриге, атын айрыга чыгарып, «пайдасына ыктайт» дегендердин сөздөрүнө кулак салбайм!

Сезимим тазарып, өзүнчө чыйрала түшөм аны эстегенимде...

1984-жыл. Кожоке.

КАРТ ТАЛДЫН «ӨЛҮМҮ»...

Аңгеме

Өлүм дебеске чара жок эле. Кудум эле адамдын өлүмүнө окшоп жүз берди бул окуя. Айрымасы – адам ааламдан өткөнүндөй, «чыз-быз» чыгарылып, казан кайнабады. Мүрзө казылбады. А дүрбөлөң адамдын жоготуусуна окшоп турду. «Шамалга кыйрады десек, кечөңкү катуу шамалда апаат болбоспу эле» – дешип, кара талдын жыгылып, белинен сынып, мүлдө чоң жолду басып калганын кандайы болбосун орду толгус жоготууга шотушуп, кандайдыр купуя касирет күтүлүп жатканын аңдагандай болушту Жаңы-Базарлыктар... «Тооба!» – дешти, Кудая тооба! Ушунча жыл жанын уучтаган макулук эртеңки шайлоо алдында мүрт кеткенине не дейсиз» дешип, муну, бул нышаананы Садырбайдын Өкмөттүккө

шайланбай калышына төңкөп түшүнүштү. «Садырбайдын ооматынын кеткени» – деп билишти. Антсе да, жамандыкты ким кыйкырып чыкмак, баштагыдай эле чабармандык, көчүк коюп, дем албай үгүт жүргүзмөй иши улантыла берди.

Карт талдын өлүмү күнү Садырбайдын бакырчаак үгүтчүсүнүн булуттай уулу мерт таап, Бишкектен жол алып келатты...

Үгүтчүлөр да, үгүтчү эместер да, ошо күнү чаңкай түштөн тартып түнү бою карт талдын тени: шак-шуктары менен алышышты.

Жол буулуп калбадыбы, Ноокатка кетчү жол кан бугандай токтолуп, Ноокаттан келаткандар ушерде камалып, кармалып турду. Эми айт-айтпа, биринчи маселе – жолду ачыш керек эле. А жолду ачуу оңойго турбады. Жүз жашка чамалап барган, төрт төөнүн белин кошкондогудай жоон талдын жүгү жеңил эмес эле да – апсыккан адамдар ара, балталарын көтөрүнүп келип, талдын тенин «жулмалап» жатышты... Айрыкча үйү жакындар оңуп калыштыю Отун кылмаккабы, не курулушуна иштетмеккеби, айтор кесип алгандарын томолотушу, үймөгүн үймөктөй жылдырып, жок кылып кетип жатышты.

Жаңы-Базардагы бир бакыр киши, «Кичине кожо» – деп аталган Кудай жолундагы сербейген сакалы бар адам бул элге келген «Куруттан» кур калды. «Мазар!» – деп жолобой койду. Үжүт адамдардын напсисине тооба келтирип, Кудайдан топук тиледи.

Карт тал адамзаадасынын ыктыярына көнүп, аралаганына, балталаганына, не тек гана кайрып, жула качканына кайыл болуп, камаарыбай, кың дебей, жер жамынып жата берди. Жалбырактары мурдагыдай желге ыргалбай, шуулдабай, жан-серек абалда болду. Мурда, тирүү кезинде келишкен бир имараттын ордун ээлеп Бууранын белиндей ар кай жакка созулуп турчу шактары-

нан, айталы «балдарынан» дагы шактары бурала уланып, андан ноодаланып, бешинчи кабаттын бийиктигиндей эгиздикте өзүнчө аянтты ээлеп, алда канча көк-жашыл аймак жайнап турчу. «О-у-у, мунун жашын адамдарына не бербеди десең! – деп, шыпшынгандар болгон... Тал унчукпаган, тагдырына ыраазыдай, эсеп жеткис жалбырактарын делбиретип, каалаганында шуулдап, каалабаганында унчукпай күү чалып, камаарыбаган, жайбаракат тейинде сүр катып туруучу. Ичке шактары гана шамалга ыргалып, жалбырактары пырпырана дирилдеп, анысы купуя бир жалбырактар маршына айланып, адам түшүнө алгыс шыбыштардын аяндуу кошулмасы коңгуролонор эле... «Ш-ш-ш...» деген сымак, шарпа угулгансып, ал өктөм дариянын шарынын күүсүнө окшоппу, кандайдыр табышмактуу - сырдуу, мелт-калт миз талдын жашоосун айгактап турар эле. Кезинде анын жашы көрсөтүлүп, ээлеген аянтынын чарчы метрлери, бийиктиги изилденип, аны бир такыба адамдын колу менен жазылган калпактын мисалындагы жазы темир илинип коюлганы бар. Ал бадырайган жазуулар кайран «СССР» менен кошо кайып болду окшоду. Аны изилдеп жазган инсан да көз жумду сыягы...

Андан мурдалары ошо талдын көлөңкөсүн паанектеп жатчу күзөтчү өткөн. Ал узунду күнү, таңы - кеч тал менен бирге жашагандай сезилчү. Аны «Маамыт сарт» дешчү. Карт тал үйү сымак дайыма анын алдынан суурулуп чыгып, Жаңы-Базардын жаңылыгын жар салчу. Кимдер каякка жылт койгону, кайсыл түстөгү жандык, не кай басыктагы ат-эшектер каякка өткөнүн, бирерде бүгүн кимдер кайсыл саат ченеминде болгону ошо кишинин жадыбалдай жат тизмегинен жаздым кетирилбей чуруулуп айтылчу. Жоголгон мал, жибин үзүп бошонгон төрт аяктуулар Маамыт сарттын көз жаздымында калчу эмес. Машиналардын түстөрү, номерлери каякка өткөнү,

кимдердин бүгүн Жаңы-Базарда дуулдап, ылжып ичип жүргөндөрү – баарысы, кайсыл бир берендин кантип олжого ээ болгону, быйылкы бышыкчылык жыйымы, абаырайынын белгилери Маамыт сарттын серп салуусунан оолак калчу эмес.

Жаңы-Базарда, дал ушул карт тал түбүндө дагдайган көкүрөгүндөгү жүндөрү үксөйгөн Маамыттын озондогон үнүнөн жар чакырылып, ал эски пулда 25 сомго чагылып, кыйлага даң кылынуучу. «Ө-ө-ө, Жаңы-Базар деген жерде, Кожоке деген элде-е, маңдайында кашкасы бар, жалында акчыл агы ба-ар, төрт туягынын оң ыптасында эни ба-ар ат жоголду-у!... Кимде-ким... «Андан ары тапкан адамга сыйлык коюлганы, мусулман пенде эгерим кабарын билдиргиси келсе, күмөндөнбөй келе берерлиги айтылган...

Маамат күзөтчүлүктү күдөрүндөй көрүп ишенчү. Түнкүсүн үйүндө эмес, карт талдын жанашасындагы үйүнүн чатырында түнөп, недир бир нерседен кемсип келгендерди анча-мынча кыла койчу соодагерлиги менен эбин таап, бөксөсүн толтуруп жөнөтчү. Кай түнү капилет келбегин, чатырдын үңкүйгөн караңгылыгынан суурулуп чыгып. «А-а?» – деп жооптоп, бар экенин, күзөт жайында экенин аңыз кылуучу, айтор дүкөнгө чычкан жорголотпогонго даяр эле.... «Жаңы-Базардын» ээси дешчү таамай сүйлөгөндөр. Ал ээси бойдон элдин эсинде калды.

Мындан отуз жыл илгери Маамыттын көзү өттү. Артында жылгыз уулу Назиржан калды. Анын жаштыгы СССР оожалып турган учурга туш келди. Бардар жашаганынын күбөсү кылып, Жаңы-Базарга кудум карт талдын жанашасына оймо-чиймелүү келишкен имарат салды. Маамат жыйган-тергенин, дүйнөсүн ушу баласына таштаган экен – дешти суктангангандар, ага жете албагандар. Суктануу сая кеткен жок. Назиржан мертинип калды сыяктанды – ошо мертинүүсү аны талаа кездирип,

отонуна санда башбакчу болду. Анын тамырланган себептери бар эле...

Карт тал буга ачынып, муңайып карады. Адатта, балдары – адамзаадалары чалкеш ишке тушугуп, абыгер тартканында Тал ушинте берүүчү. Адамзаадасын аягынынан кадимкидей онтоп жиберчү, пенделери карамүртөз иштерди жасаганында, белчесинен күнөөгө батканында – баарысында... Кылым карыткан ылдыйкы жоон тени гана туруштук берип, ал эми өйдөңкү бууранын белиндей торсунданган, ар кай жакка бурала созулган, жоон бутактарынан тикелене өсүп чыккан шактары аркайган албетинен жайнаган бутактары арчынды буралып, ошо кыйма-чийме буралуусунан кандайдыр үн чыгып кетүүчү. Аянычтуу үндөр эле ал...

Пенделер – адамзаадасы ал купуя сезилген үндөрдү, табышмактуу дабыштарды укпаган, таназар бербеген... Ошо тейинде пенделери кандай кааласа, ошондой жашай беришти. Эч ким, эч кимдер анын үнүн укпады. Укса да, укмаксанга салышты. Боло келчү бир кайып кубулуш санап, этибар беришпей келди...

Ал эмес, «Талды омкоруп салалы» – деген чоңдор табылды. «Карып» калыптыр, кайржайтып ниме кылабыз? Караң, кабыгынан башка немеси калбаптыр» –деп ар кай жакка узунунан жерге оорулуп кеткенсиген, буртуйган тамырларын тепкилеп турганда ылдыйдан сер сакал мойсопут келди да: – Антпе балам, Тал – баарыбыздын мазарыбыз» деп коюп, кылчайбай өтүп кеткен, – көркүбүз бул – билсек...

Мойсопут өзүнчө күбүрөнгөн: «Ишинди Талдан баштапсың, тез эле кетесиң окшойт. Чама-чаркың жука окшойт балам. Бу Тал көп чоңдордын көзүн көрдү. Талга кылапатчылык кылба пендеси!...» Башкалар да, ортого түшүп, карт талдын ажалы жетпей калган...

Кийинки Чоң башкачараак чыкты. Көлдүк жигит – дешти. Ал элди маданияттуу жашоого үндөдү да, талдын атарабын аземдентип, нарыда бейпайда агып жаткан Кожекеден келчү сууну Талдын алкымынан өткөртүп, айланасын абат кылып салды. Өзү да, ачык сүйлөгөн жан экен, бака-шака азил сөзүндө Талга акаарат келтирбей, аны кастар тутту. Иши да, жакшы жүрүштү. Тениндеги – боорундагы ар кимдер кагып кетчү азаптан тал ошол жылдары кутулган. Мык-сык, така-тука деген чирки-балекеттерден ошондо арылган макулук жан...

Өңүн бузбай акчу тунук суу алдынан өтүп, ал сууга көптөрү Талга ийилгендей ийилип, кол чайкап, тал түбүндөгү азада турмушка кушу түшүп өтчү. Не чылым чекчүлөр атайын ушуерде паанектешип, рахатка батышчу. «Тал – күбө, тал түбүндөгү убада-шерт эмне болду? – деп аны адам катары санап, мамиле кылуу бу жергилик калктын каадасына айланган.

* * *

Бешимге караган ченде карт Талдын «тенин» жулма-лашып, ташып-тоноочулардын саны арбыды. Бирөөлөрү даа бирөөлөрүң, урук-туугандарын чакырып, ылым-санагандарын «кел берилеп» олтуруп, кым-гуут адамдарга – кудум кумурсканын уюгуна айланды. Талдын «тою». Тогуз жолдун тоомундай Ноокатка, өйдө жагы Көк-Бел, Папан, Кожокеленге кетчү бул жолду тазалоо чынында зарылдын-зарылы экени белгиүү эле. Ал кандай зарыл болсо, адамдар үчүн карт Талдын шак-шуктары, отуну ошондой керек болгондой, мында айрыкча бекер оокатка көнгөндөрдүн күнү тууп, Кудай берип салгандай сезишти көпчүлүк. Эч ким көкүрөк көтөрүп, акыйкат сөз айталбады – айтпады. Биле туруп, мугамырланып, тымпыйып, тим болгондор ушу Талдын айланасында таноочулардын – ташыгандардын катарында болду кайра. Ичтеринде

«Элге келген куруттан, Эгем неге унуткандан «болбоюн» – деп, шашкалактап, кайра «Талдан баарыбыздын акыбыз бар» –дешип, тартынбай, сугалактык менен апсыгып ташып, өчү бардай оңду-солду балта чаап, жемирип жатышты Талдын тенин.

Мындай карап, талап-тоногондун – алып кетип аткандардын таржымалдарына серп салып келсең, алар өңчөй СССР маалындагы оңой оокатка, не жеңилдиктерге көнгөн, ар кандай төлөмдөрдөн качкан, «чилтендер» эле алар. Азыр да, ат тезегин кургатпай, айыл Өкмөтүнө догурунуп кирип, бирдеме өндүргөнгө маш эле алар. Ушуну көрдү да, азыр эле Папан жактан шайлоо алдындагы түйшүктөн келген Өкмөт башчы – Садырбай, көргөн көзүнө ишенбей дабдаарып, анан бир оокумдан кийин акыл жыйып элдин пейли-куйлу өзүнө жат эмеспи, тек гана баш чайкап, ал таңдануусу бара-бара өзүнө жылмаю алып келди... «Бекер кепин болсо, өлмөк бар... «А, накта туура айтылган –ушуларга бап сөз... – Ичинен кайрып тим болду, – Пулсуз, ачык гөр кызылган болсоям, барып жатып алыштан тайыбайт. Эртең шайлоо эмеспи, булардын кычыгына тийип, не кылам деген тулку-кунда кайра жадырап кароого ниет кылды өзүн зордоп жатып: – Ап-балли! – деди ооз учунан, – уюшкандай жакшы иштеп атыпсыңар, жолду тазалабасак, наалатка калып кетибиз го, тездеткиле!... Анан кетип атып, кайрыла калды: – Анан... – деди унут калтырдымбы дегенсип, чынында атайлап ушинткенин апсыгып иштеп атакандар аңдай албай калышты.

– А-а. Билебиз, мына бул жоон жагына ансыз деле алыбыз жетпейт экен, ушуларды таштайлы деп жатабыз! – Кошоматкөйлөр табылып, жооптолду.

– Жакшы... – деди да, Садырбай кеңсага кирип кетти. «Чаки иш болду, ушул машакат табылбай жатты эле» – Ал күрсүнүп койду...

Ноокаттан куйрук улаш келген эки жеңил машина акырындатып келип токтоп, анан жолдун буулганына чындап ишенгенде гана көзүн парлап ачып, айласын таппай туруп калды. Жүргүнчүсүнүн экөө ушерлик окшойт, түшүп калышты.

– Артыңа кайт! – деди бирөөсү, – башка айла жок!

– О -оногу бензинпуруштан оңго буруласың, анан жогору салып, Адилбектердин көчөсү менен айланып өтүп, балнисанин алды менен гана өтүп кетсең болот.

– Башка жол жокпу? – Таксичи чыйт түкүрүп, наалыганын ошонусуна чыгарып, дулдуюп кыйлага турду. «Атаңдын обзу!... – деп кейиди ал, – ушерге келип, такалып калат деген эмнеси?

– Башка жол да бар! – деди бирөөсү, – Мынабу Маамыттын баласынын үйүнүн тушунан жетим көчөгө сал. Кудду балнисанин өзүнөн чыгасың – кыска жолу – ушул. Ама айтып коёюн, өтө алсаң... О-оногул чыгабериште пиче чатак жер бар эле, билбейм оңдошту бекен?

– Өй, башын айлантып эмне кыласың? – Кучагындагы шакчаны көтөрүп мойнун күржүйткөн, дүгдүйгөн неме унчукту, – кетип атып, – Кайт де – вассаалом, кайтпаса тура берсин – ишиң эмине сенин? Көрүп туруп ишенбеген, сенин көрө элек жолуңа ишенет беле? Тек кой, биз эмне – биздин ишин кылып атыптырбызбы, биз деген жолду тазалап жатабыз – ушуларга болсун деп, ниме кыласың – аралашып?

Балталар жарк-журк чабылып, тынымсыз араланган аралардын дабышы үстөмдүк кылып атты. Али иш көп. Бууранын белиндей ортоңку шактары жолду жаап, о кыйлага созулуп жатыр...

Өңү тааныштай, сары чийкил неме көздөрүн бүтүгүйлөнтүп, олжосуна ыраазы тейде жылмаңдап, ка-

рап турат. Талды тенинен ажыратып алган, ага тийген шыбага бир мынча дүйнө. Улам карап, олжосунан көзүн албай, ал жак-бул жагына өтүп карап, тарбайган бутактарына балта уруп, жылаңачтанган сайын кайыптанколуна тийген үлүшкө тенине батпай ыраазы. Узундугу о бир кыйла. Үч бөлүп, торсундукка иштетсе болот. Жарып ийип, жонуп салып, чатырынын ардемкесине урунтса өз эрки. Койчу, кантсе да бүгүн бу Сарыбайдын иши оңунан келгени турат. О дем менен бу демде пайда боло калган балдары атасы кыйып салган шак-шуктарын эрбеңдеп ташып турушат. Сарыбай дагы күлүңдөп, ичинен байып алды. Эгерим мунусун гололоп аралап алса, бир мынча пул, Ээрчилер таппай турбайбы, чекесинен өөп туруп алып кетишет. Ичинде көңдөйү жок, тап-таза.

– Болгула тез! О силер минтип ыбырсысаңар, бүгүн кантип ташып бүтөбүз, апаң не кылып атат, апаң? – Кыжына сурады.

– Нан жаап! – деди чоңу.

– Тапкан экен, кыйчалышта нан жапканды. Айт апаңа, эшекти токуп келсин. Мынабу торсундуктарды ташышыбыз керек али. Ановлорду кара, кандай жан алып, жан берип жатышканын! Чимээли болуп кетти адам деген...

– Ата мен ташыбайм! – Бурк этти кичүүсү, – таманыма ийнеси кирип кетти...

– Эмне дейт? – Тер шоргологон жүзү менен тикирейди атасы. – Талда да, ийне болчу беле кызы талак?!

– Анову... Кожо-Ата айтты-анову...

– Дарт, кысталак антпей жүр! Сарыбайдын талынын ийнеси бар экен деп кепке сындырышат мени, балдары – сарт экен деп... Талда атаңдын чокусунун ийнеси болобу? Ийнеси зараңда болот. Бол, ташыгыла! Тирүү бери тартып, өлүк нары тартып турат азыр. Утук – кыймылдагандыкы, алгандыкы – утук!

Балдары мурдун шыр тартып коюп, бириси кол араба-

га жүктөлгөнүн, кичүүсү колтугуна эплегенин мыдырып жылдырып кетти.

Дагы эки аял балдары менен келип жармашып калды. Талоончулар көбөйө берди. Булар карын талдырт күн чыгыш тарабында эле. Наркы беттегилерге сан жетпейт. «Сеники, меникилеп» талаша баштагандардын чаңкылдаган үндөрү угула калат. Ошондо гана Сарыбай мойнун буруп, карап, бу ким экен деп койбосо, олжосун бирөөлөр тартып ала тургансып, улам кызганычы артып, жан-аракет арбаң-тарбаң этип, түйшөлүп жатат.

Ат арабалар, эшек арабалар, анан эле бейжосун гүпүлдөп, мындайлардын көңүлүн кыраа кылып, тележкалуу трактор пайда боло калды. Жакшы гирээге иштечү трактор болуп чыкты. Болбосо, бир адам бир тракторлук шыбага алса, калган түмөн элге эмнеси жетмек? Анда биринчиден болуп, ушу Сарыбай жетип бармак. – Эй, эргул, коюп кой биякка, көпчүлүктүн акы бул! Сенин башың, эмне – экөөбү? Биз деген совхозго иштегенбиз, туулгандан бери ушерде тер төгүп келебиз. Акыбыз бар алышка! Дагы эмине демексиң? А-а, түшүндү сууга жорут. Өчүр карааныңды, боптурбу? А-а, ошондой закүн деген – энеңди эмизип коёт. Билебиз – закүн дегенди...»

Асили Сарыбайдын кызганганынча бар. Карт талдын наркы бетинде, талап-тоноп аткандардын арасында накта «алчы-таасын» таанып, суу жукпас болуп, аты чыккандар бар. Алар Сарыбайдан ашса, ашат – кем калбайт. Жакшы дагы мунун буякта болуп калганы, болбосо анизге кимдер менен кызыл чеке болот эле – Кудай билет...

Жаңкы жетип келип, талоонго кошулган эки катын да, оңой эмес болуп чыкты. Кол аралары бар экен, туш келген майда шактарды аралап, тешелеп керкип, дарооле таңып атыр. Балдарынын жонуна көтөртүп, өзү кайрадан кайраттанып, чабуулга кирет...

Кара шам кирип келди...

* * *

Маңдайкы клуб жактан түшкөн электр жырыгынан шаңы жол жакты болор-болбос жарытып турат. Ыраматылык Карт талдын тамыры жаккы тарабында калган жоон тени гана эпсиз сороюп, таш дубалдай караан берет. Көлөңкөсү ары жакка чубалжып, көшөгө жайгандай болуп кеткен...

– Ата, бул талды ким эккен, ата? – Балдардын жаңжуңу кулакка илинет. Ар кимдери өзү менен өзү болуп, өчөшкөндөй итеңдешип аткандыктан, эч кимиси жарытылуу жооптой албай, же жооп бергиси келбей, анан бир топтон кийин, атасы эмес эле жаштардын бирөөсү – көөдөнү зору атыраңдай кетти: – Биз эккенбиз, биз болбосок – ата, жотобуз эгишкен, уктунбу?!

– Ким эккен ата? – Ырас атасы да, аныгын билбейт эле.

– М... М.. не кыласың аны сурап, анан тайсалдай: – Менин чоң атам, чоң атамдын – чоң атасы эккен. – Анан катаа кеттимби? – деп тайсалдап, алаңдай эки жагын карады. – Баарыбызга тең-таберик тал бул...

Бирөөсү сүйрөп кетип атканынан бурулуп: – какылдай кетти: – Жүзүмүн же дагын – багыны сураба деген, билдинби эми? Айда эшегинди бала!

Түн коюуланып, талоон күчөйүп баратты...

* * *

Карт тал «тирүү» экенинде бирер кызык жагдай жүз бергени бар... Аны бир байкаса, Бөрүбай почточу байкаган, анан эле күзөтчү Маамыт. Асили Бөрүбай кыслаты күч адам эмеспи эле – ошол киши айтып калар эле. «Жылдын кайсыл бир мезгилинде ак булуттар сүрүлүп келип, Талдын үстүндө калкып турар имиш...Көлөңкөсү көпкө асылып турар... Ошондо карт тал башкача кулпуруп, бариктери кубулуп, күмүштөнүп, жалтырап көрүнөр...

Бир отурушта, чайканада экенинде Бөрүбай-чал тиш жарган, андаганын аңыз кылып... – Тооба! – дешкен, жакаларын карманышып, – тооба!... Күн тийсе, баарына тегиз. Анан эмине булуттар көлөңкөсү өңчөй талга тиет да, башкага тийбейт? Бул эмнеси, эмне деген кыслат бу?...

Оболу, жаштыгында аракты чөмүчтөп ичкен Бөрүбай, кийин ичкенчилигин таштап, Кудай жолуна өткөн. Ала жипти аттабаган, ак дил инсан болгону үчүн – бу жаныбар жыгылганда астында эч кимдер жок болгонун караң!?...

– А-а, ошону бир айтасызбы, эки айтасызбы? Асли ар күнү мунун астында бери болгондо жети-сегиздеп машине турчу экен. Ошо күнү Кудай жалгап...

Беркиниси баш чайкап. – А-а, пендезатым, билбейбиз да – билбейбиз. Билсек, бул Тал жаныбар накта адамдарга жакшылык тилеп келген экен. А нимеге ошо күнү бир да машине алдында болбой калат? Мына кысылат! Мына Талдын керемети?!...

Наркынысы бейжосун гүпүлдөгөн мисал доңк этти: – Талда эмне сыр болмок эле? Мунун жаззайи отун эле кыла бер, ошо жарашат! Ушунча жашты жашап, жарыглыкка түзүк эле көзү тойду – дагы адамдардан буга эмне керек?...

Кобур уланып, беркиси талдын шакшуктарын кармап атканынан калтаарый түшкөнүн сезет. – Ж-ок, ашина! – деген менен бу тал кимдердин көзүн көрбөдү? Акыйры, дарак жети жылдан кийин Мазар болуп калат деген аңыз кеп бар го? Мен ишенсең мунуму үйгө алпарып, отун кылуудан деле заарканып турам. Устага сувенир жасатып, үйгө илип алсамбы дедим...

– Эми эл катары алгандан кийин... – деп атып, токтолуп, анан өз табылгасына» өзү курсант тейде күлүп алды. «Ыктыяр көтүнүн башында» дегиси келди. – Эмне кылсаң, өзүң билесиң...

Аркы тараптагылар ачкөздөнүп чамдап киришти. Жаңы келип кошулгандар жанагы адаттагы суроону су-

роодон тажашпады. – Адамга залал келтирбегенин караң. Жолдон машина-пашиналар өтпөгөнүн караң!

– Ошону айтпайсызбы, адамзаада үчүн жакшылык деп, мына ушуну айтат. Дагы эмне керек адамга? Акыры келип, отун болуп бергенин?... О дейбиз, бу дейбиз, кандайы болгондо, жерибиздеги бир көрктөн айрылдык да? Келип-келип ушу быйылкы жылы «гүп» этип бергенин, жанибардын... Тура бербейби десең бирөө ары дебесе, бири дебесе. Туруштук бере албаптыр да көрсө... Пөк болуп бүткөн экен...

Кара шам-кирип келди..

ЖҮРӨКТӨР ТҮРДҮҮЧӨ СОГОТ...

(Аңгеме)

Шаардын жети айрылыш жолунда алар – үчөө турушту. Университетти бир бүткөн ынактар кыштактан семинарга келип калган Эндешти жолуктуруп турушкан эле. Оозундагы чылымын соруп жатып, өтүп бараткандарга көз кырын салып турган Султан чочуп кетти.

– Мен азыр... – Ал кадамдарын солбуй-солбуй таштап, шаша жөнөдү. Кызуу сөздүн шарданындагы алар Султандын кайрылышын узакка күтүштү. Тапталган кардын кычыраганы жакындан угула калганда гана «Султанбы» деп карап калышты. Жок, Султан эмес. Декабрдын ызгаары Бостон менен Медеттин тулкусун капшырып келатты... Достуктун жылуу илеби алардын сөздөрүн ыратып, береке баштанып, убакыттын өткөнүн назарга алдырбады.

Султан жок.

Боз улан менен селкинин жашына дагы бир жаш кошулар күндөр жакындай берди. Ал айбатуу да, иманы ысык да. Аны кары да күтүүдө, баары күтүшүүдө.

Жыл тогошор мезгил жабалактап турду... Күткөндөрдүн арасында бу турган Медет, Бостон да бар эле.

– Ушул да адамгерчиликпи, кызык го?!
– Ой, чын эле наадан окшойт?
– Аялдын фигурасына окшогон. Ошонун артынан кеткендей болду эле...

– Андай болсо, айтып кетпейби? Айбанбы?
– Күндө жолугушуп турбаганыбыздан кийин...
– Кой, кеттик! Артыбыздан барар.

Алар айрылыш жолдон оолактап, Сулайман тоосун айланып жүрчү автобуска чыгууга араң үлгүрүштү. Султанды келет деп чын дилдеринен ишенишсе да, анын бүгүн бара албай тургандыгын түк билбей баратышты.

* * *

– Кечиресиз! – Аптыккан Султан жаш аялга жете келди.

Аял артына кылчайган жок. Ошентсе да, эликтин кулагындай тикчийген кулагын артка этиет төшөп, бирок басыгынан жазбады.

– Узатып коюуга болор бекен? – Султан эми жанаша басты.

Келин унчукпады. Бая күнкү кечеде узакка тиктеп отурган жигитти сарасаптуу карап алды. Мектепте көргөн экен. Ичинен бүшүркөндү. Антсе да, аялдык назынан жазбады:

– Суранган жок элек...

Султан сумсайды.

– Өзүбүз өтүнүп жатабыз?

Башка кесилишкен көчөгө имерилишти. Бетон столбаларга тагылган ак шамдар бул көз тааныштардын жүзүн даана көрсөттү. Жигиттин каракүл тумагына аялдын жарашыктуу пальтосунун жакасы окшош эле...

– Ушул үйлөрдө турасыңарбы?

– Ооба. – Аял көчө тараптагы болконго көңүлсүз карады да, кулак төшөгөндөй туш келди кадам шилтеди.

Каршы-терши курулган көп кабаттуу үйлөр. Бийиктерден көрүнгөн антенналар сейрек өскөн камгактарды эске салат.

Келин:

- Каерден бүттүңөр эле?
- Университеттен бүткөм, Фрузеден.
- Ошондой... Практикада болгон белеңер?
- Болгонбуз. Калинин мектебинде болгонбуз.
- Ошондой...
- Эмнеге сурадыңыз? – Султан жакыныраактан

кыналды.

– Ошол мектепте көргөн экем. Мен жаңыдан мугалим болуп иштеп жаткан элем анда.

– Оо, андан бери канча жылдар өттү!

– Ошондой...

Сөз алардын жай шилтенген кадамдарындай салмактуу сүйлөнүп жатты. «Кы-чыр-р, ку-чур-р»...

– Үшүгөн жоксузбу?

– Анчейин эле... – Келиндин бөлтөйгөн эрини жарашыктуу жөрмөлдү.

– Мен кызуураак элем, капа этпейсиз.

– Сезилбейт деле. Эркектердин адаты да...

– Өзүмө теңеп, кыйнап койдум дейм да?

– Кыйналсак, үй жакын.

– Мүмкүн, үйүнүздө күтүп жатышкандыр. Айтыңызчы, биротоло таанышып алалы.

– Мындан артык таанышуу болобу?

Султан көпкө сынгандай:

– Агай каерде иштейт? Бактылуу энедирсиз? Билип алышсак, жаман болбойт, «жер тамырынан, эл тамыры» дегендей көрсө, биз мурдатан тааныш турбайбызбы? Кечээ силердин мектептеги кечеде көзүңүзгө көзүм уруна түшкөн, «каерден көрдүм экен» дедим. Ылым санадым. Анан өзүм да, сизди тиктөөдөн тартынбадым эле. Агайдын аты ким? Билсек болобу?

– Кажаты жок. Адамдын атын билгенче, затын билген оң. – Анан келин жымыйып күлдү:

– Күтүү...

– Күтүүбү? Оо, жашасын күтүү!

– А диагнозучу?

– Диагнозу да күтүү!

– Ырас эле мен ал кишинин убалына калып жүрбөйүн.

Көчөдө көрсө, машинасы менен көмөлөтө коюп кетпесин.

– Мүмкүн...

– Суранабыз. Айтсаңыз, аты-жөнү ким кожоюнунуздун Каерде иштейт?

– Ошол эле керек болсо айтайын. Адыл Шералиев деген болот.

– Адыл Шералиевпи? – Жигит катуу чочуду да, бирок аны тигиге билдирмемиш үчүн заматта кайпактай түштү: «Адыл Шералиев... Начальник... Катуу, көптөргө маалым адам да. Ал киши ыр да жазса керек эле?»

– Ал киши ыр да жазса керек эле?

– Ошол эле дейсизби? Силер да жазат турбайсыңарбы.

– Биз да жазабыз. Биз-биз. Ал – башка.

– Кимге кандай...

Келиндин жүзүндө ызалык сойлоп жүргөнүн жигит байкабай калды. Үстүнө кар жүктөлгөн бийик кара жыгачтар түнкү ак шамдын нурунан зайыптын өңүн далдалап калган болучу.

Жигит эми азуулуу начальниктин аялынын алдында туруудан чын эле коркту. Бирок, сыр билдирбей, бөлүнүп кетүүнүн каразында болду. Жолдошторуна жетсем деген ниети өзүн булкуп алды. «Мунун күлүндөгөнүнө куштар болом деп достордон калдым. Деги бир кедергиге чалынып жүрбөйүн, оң баспай» – деп, тынчсыздана зынарлай кетти. Ийиндүү герман пальтосунун ичиндеги көкүрөгү дагдайып узун бою, каракул тумагынын астындагы төгөрөк көзү, кырдач мурду келиндин жанагы ызалыгына жооп болуп, акырын үшкүрүнүп койду. Күйөөсүнүн турпаты-

на, кыял-жоругуна салыштырып, өзүнчө ой жорутту. Адыл Шералиевге караганда алда-кайда жаш экендигин сурабай билди. Өзүнөн бир, же эки жаш эле айрымалана тургандыгына тымызын көзү жеткенде ого бетер өзүн жек көрүп үйгө кетүү-кетпестигин ойлоого түк чамасы келбей, келсе да, аны ойлоонун өзү эле бир башына жүк болуп жаткандыгына ичи бышты. Суз тартты. Бул суздукту ушул суукта туруу, жигит менен сүйлөшүү менен гана кетире турганына ишенип, баягы сөзүн кайталады:

– Ким кандай...

– Кантип?

– Ушинтип эле. Көптөр айтып калышты: «Оо, начальник... начальник, эмне керек, баары бар... Маселен мага анысы не? Начальник болсо эле бүттүбү? Аалам гүлистанбы?»

Адамга ушул эле керекпи? Кимге кандай? – Келин чечкиндүү тартты. Сулуу жүзүндөгү кой көзү нааразылыкка жык-жыйма.

– Мөлмөл... – ойлоду Султан. Өзү эмнедир бир бүтпөс нааразылыктын учугун кармап алгандай олдоксондоно. Аяп да, ичи элжиреп да турду. Кепти жандырып, башка кепти кантип баштоонун амалында кыйналды.

Келиндин эч айыбы жок жүзү тартыла күлө караганда тиштери ажайып жалтырай, не бир азем. Орто манжасындагы жалтыраган шакегин кармайм деген шылтоо менен жигит келиндин жумшак колунан сылап өттү...

Алар көпкө айланып жүрүштү. Денелеринде билинер-билинбес калтырак аралаганда кош айтышты.

– Аксакал акараттап койбос бекен?

– Кам жебесеңиз да болот, аксакал курорто-о.

– Ошондойбу, анда эртең каерден? – Билүүгө ынтызарланды Султан, үнүн жароокерлендирип сурады.

– Телеграфтан, алты чендерде! – Келин «шаңк» эте подъездге кирип кетти.

Султан бул табышмактуу келин жөнүндө ойлогонун да, ойлобогонун да билбей келатты.

Эртеси. Сааттарын карап коюп, шашып жүрчү шаар калкынын арасында – Султан. Ал бакчадан балдарын алып, аялынын көңүлүн тынчытып коюп чыккан убакта саат алтыдан өтүп калган болучу. Ошентсе да карп-курп басып, автобустан автобус которуштуруп жүрүп олтуруп убадалашкан жерге жоо куугандай жете келди. Султан телеграфта элдин көп экендигин да, аз экендигин да байкай албады. Келер келгенче анын көзүнө Сажира көрүнүп туруп алды. Сажира жер – аалам болуп кол булгалады. Жанда жок жылдыздуулугу менен имерип, даркан талаалардагы жайнаган кызгалдак болуп алдына жайылды, өзүнө тартты. Кайда барсаң – Сажира. Баары – Сажира. Төшүн жайды, аздектеп утурлады.

Эки жакты алаңдап кара, улам келип өзүн токтото албай күлүп....

– Айыптуумун, кечиресиз!

– Айыптуумун деп коюш оңой, а кечирүү кыйын. – Сажира төгөрөк көздөрүн бажырайтып, бактылуу күлүп турган эле.

– Аныңыз чын. – Эки колдоп, өзгөчө жигиттик сыпаа менен кылдаттана ал келиндин чакан колун кыса кармап, – эмне кеттикпи?

Сажиранын жүзүнө эми мостоюу жылып кирди.

– А-а, эмнеге бул жерге келгенимди такыр унута түшкөн турбаймынбы. А, жо-ок, билесинби, кожоюндан телеграмма алгам. Сүйлөшүүгө. Келсем, «Онго чейин берилет» деп койду. Москвадан ары жакка алыш кыйын болуп жатат» дейт.

«Кожоюн деп ооз учунан айтканынан улам, Султан кылт эткен ойго кетти. Бу сөздү анын күйөөсүн тергендиктен эмес, анчалык изаттабагандыктан, экөөнүн ортосунда кандайдыр ымга келбес ажырым бардыгынан

айтканын, өзүнөн алыстатканын туйду. Буерге анчейин гана эр-аялдын ортосундагы учкай каада алып келгенин, күтүү керектиги үчүн гана күтүп турганын ачык баамдады. Ушунун өзү анын бүгүнкүдөй жолунун болушуна өбөлгө болушун ойлоп, ичинен канаттанды. А келин Султандан көзүн албай карай берди:

– Кетип калайын дедим эле.

– Эмне үчүн, сүйлөшпөй элеби?

– Сүйлөшпөй эле, эми силер келип калдыңар мейли.

Күтүп турабыз...

– А, мына бул сөз. Баса күйөөңүз эмне дээр экен?

– Эмне дечи эле, ишканасынан акча жибертир десе керек да!?

– Анан эмесечи, Эх, Султан, Султан!

Сажира: «Менин ордумда болгонунда... Атың да өзүндөй жакшынакай. Эл айтмакчы, суу – Султандыкы, жер – жексендики болсо...» А мен кимдики? Мен...

Эмне үчүн мен Шералиевдин аялымын деп айта албайм? Фамилиям Шералиева болсо да, эмне үчүн Шералиевдин аялы болгонума чүнчүйм? Аны айтканда эмнеге багжайып, териме батпай, сыймыктанып турбайм. А кээ бирөөлөр ортодон чоң жаңжал өтсө деле эртеси иттин жүнүндөй калың болуп кетишет. Кечкисин күйөөсүнөн өлөрчө таяк жеп, эртеси ажырашуу жөнүндө ойлоону түк капарына албай, басса-турса, анысын ойлоп, о сөз менен бу сөзгө күйөөсүнүн атын аралашырып айтканына кантесиң. «Күйөө таягы менен таттуу. Антпесе, биз туйлап кутуруп кетебиз катыгүн» дегендер андан көп. Дегеле мен да, ушул башым менен ошолордой болсом кана! Арзып тийгеним сокуга салып жанчкандай таяктаса кантээр элем? Ошол замат кабагыма кар жаап, эртесинде моймолжуп чыга келет белем? Ошону, ошол түйшүктү Жасаган магы ыраа көрбөптүр, мүчүлтүптүр мени Жасаган эрдин ошол кудуретинен... Эми канчагаче түйдөктөлөм? Канчага дейре чие байлангандай ичкерем? Олдо мен ай!?»

Сажира бир паска, көз ирмемге жылдызы түшүп, не кылар алапайын таппай, ичинен кемсинди. Өүнчө буулугуп, тагдырына таарынып, жер менен жексен боло түшкөнсүдү.

– Айтчы Сажира? Сүйлөшкөндөн кийинки планыбыз кандай?

Ушул сөздөн соң, келин тунжуроодон чертиле чыгып...

* * *

Он бир чендери. Бейтааныш караан экинчи кабатка бөрү басыш менен көтөрүлүп баратат. Ал – Султан. Эшиктин астына келип, кулак төшөсө:

– Чш-ш, уктагыла эми Бөрүнүн көзүн жегенсиңерби? – Сажира сабырсыздана күткөндөй турпатынан этиеттене эңкейип, дагы бирдемелерди жароокерлене айтып, шыбырап, балдарын уктатуунун каразында жүрүптүр.

Султан: «Дагы күтө тур Султан. Терпи казак, атаманом будешь...» – дегенди кулагына куйгандай сезиле кетти – үбөлөнүп атты Сажира...

Сенин койнуңду жэригеним жок Зыйнат! Мен бүгүн сени алдап, биринчи жолу кыянатчылыкка баратам. Өзүмдү токтото албай, Сажира жер – аалам болуп кол булгап, алып келди биякка. Мен көрбөгөн, эзели сезиле элек жашылдык, көз тайгылткан сонундук болуп көрүндү мага. Мени кечире гөр, Зыйнатым. Сен да балдарыңды этиет уктатып аттыңбы, жаркыным!

Ии, Зыйнатым! Эмнегедир... Эмнегедир сенден коркуп жатам да. Калтырап турам. Сен ушунчалык айбаттуу болуп калгансыңбы? Же биерде турганымды көрүп турасыңбы?

Жаңылбасам... Сени биринчи жолу жатаканадан чыгарда күткөнүмдө ушундай калтырадым беле? Балдарымдын апасы, менин маңкайган байбичем! Ала-жипти ат-

тасам, айкөлдүк кыласыңбы жанбиргем! Же кылчайбай жарга каңырайта тээп коюп, басып кетесиңби? Эмнегедир бул ишимди соопчулук кылгандай сезип атам. Дилим да, диним да кол сапкылап, көзүмдүн сахнасында бир гана Сажира көрүнүп туруп албадыбы. Эмнегедир сенден көңүлүм ток.

Маңдайынан, кабак-кашынан муздак тер чыпылдады Султандын. Эшикти тиктеген көздөрү кысылып, кичирейип, буга аба бөлүштүрүлбөй калгандай, аны Зыйнатка гытып жибергендей энтигип алды.

Ушундан саам өтпөй, жымсал жабылган эшик кыңыр ачылып, эки көз бир азга тиктеше түшүп, жигит туфлийин да чечпей, (чечсе да, баары бир Сажира аны сыртка койдурбайт болчу) жымырылып кирип кетти...

– Кухняда олтургузду деп көңүлүңө алба. Балдар тынчып уктагана, ушул жерде туруп турабыз. – Ич элжиретер ыйбаа менен өтүнгөн келин, коноктун алдына куурдак, коньяк койду.

– Рахмат Сажира! Конок койдон жоош эмеспи. Кубансаң кубанам, кантип нааразы болом.

– Мени туура түшүнсөң болду. Бу сойку күйөөсү жок болсо эле ушинтип ар кимди кабыл ала берет экен дебе. Көңүл деген көңүл турбайбы. Ишенсең... – Сажира бир эсе муңкана, бир эсе сыймыктана жан болуп жаралгандан берки ымандай сырын төктү. Анысы бүгүн бу мейманына жагынгысы келип, айтып жатканынан эле эмес, жасалмланбай, акыштанбай, бүт ыкласынан, нукура аялдык жаркын дидаарынан айтканы байкалып турду.

– Мындай ишке биринчи барышым...

Биринчи тост көтөрүлдү. Бетбурсун Шералиевдин үйүндөгү Султан менен биринчи жолугушуу, биринчи кабыл алуу башталды. Экөө тең бири-бирине сыпаа даам сунушту.

– Рахмат!

– Сага да!

– Билсең, Сажира кубанып да кейип да олтурам. Кубанганым сага жолукканым. Кейигеним мурда жолукпаганым.

– Мен өксүп олтурам Султан. – Келиндин кирпичтери ылдый ирмелип, өзү да төмөнгө карап кетти, өксүп калганыма өзүм айыптуу. Башым-баш, багалчагым кара таш болгон. Тагдыр мени семьядан өксүтүп койду. Сыртымдан күлүп, ичимден ыйлап жүргөн ошол – менмин! Сенин сунуштарыңды деле кабыл албай, бейчатак жүрөйүн дедим. Бирок, чилтенсип жүрүп, турмуштан утканым не болду... Анда мен эки кайгыны көтөрүшүм керек эле. А экөөнү көтөрүүгө кудуретим жетпей койду...

Алар жатууга камынышты. Сажира бир азга күймөнө түшүп, зор чемодандын кайдадыр бир бурчуна катып жүргөн ак шейшепти сууруп чыкты. Кагып силкип, бүктөмүн жазды.

– Өзүнө салбай, ыраа көрбөй жүргөн шейшепти өзүңө гана салып берейинчи Султан. Деги ыкыбалың аттын келдесиндей окшойт. Кимге, эмнеге катып жүргөнүмү өзүм да билбей жүрүпмүн.

Тышта–ак кар. Ак мамык. Кар ийген шактарын төмөнгө салбаңдаткан дарактар каадалуу кишилердей салмактанып турат. Ортолорун адамдын боюндай келген эки кабаттуу терезе бөлүп, бөлмөдө энеден туума ак денелер.

Алар бири-бирине ууз сезимде. Мурда чылк кыянатын, наадандыкка ортоктош болуп жашап келген десе Сажира Султанды ошого ыраа көрбөс эле. Кайра ошол айткан адамды жипкире карап, «желкемдин чукуру көрсүн» дээри айдан ачык болучу. А Султанчы? Анын көзүнө Сажира кайдадыр алыс жактан жанып турган керемет болуп туюлду. Эми ал керемет, ал үр өзүнүн дал маңдайында жаркып турду. Анын кудуретинен бүт дене-

си мага сындуу эрип, ой-пикири алда кайда сайрам куруп, шыпты тиктеген калыбында сулк жатты.

Сажира ачылуу көзүн жуум-жуумп алып, жыргалдуу кыялга батат. «Бул жанымдагы узун дене өзүмдүкүбү, же чоочунбу? дейт өзүнчө. Анан Султан өзүнө тап-такыр тиешесиздигин, күнүмдүк жыргалчылык мейман экенин эстегенде көңүлү аңтарылып, бу жарыкчылыкты жалган дүйнөгө чыгарып, өзүн нагыз жанчылган перзент деп билип, көкүрөгү кекенүү менен ызалыкка толо кетет. Анткени менен да Сажира азыр кубанычта көлкүп жатат.

– Качан үйлөнгөнсүңөр?

– Беш жыл болду. Анда экөөбүз тең студент болчубуз.

– Кандай жакшы. Бир айылдансыңарбы?

– Ооба. Силерчи Сажира?

– Бизди койчу.

– Эмнеге Сажира? Сыр жашырасыңбы?

– Жашырган сыр калды дейсиңби Султан. Жашырып да келгем. Эми сага жарылып олтурбаймынбы. Айран сурап келип, аякты жашырмак белем... Биз коңшу айылдарданбыз.

– Өзүмө-өзүм кылдым дедиңби Сажира?

– Ошондой. Чунаңдап бейкапар жүргөн чагымда чүлүктөтүп койгом. Армиядан келген узун карасур жигит байкеме дос болуп жүрчү. Дос болгондо мага аркан таштап, аңдып жүргөн экен. Куулук менен колуна түшүрүп алды. – Келин аста үшкүрүнүп, Султан жакка кыңкайды.

– Куулануу жагынан менин чалыма ким теңдеше алар экен? Кожоюнумдун ушул мен көргөн жагы – ал өтө эле куулана берет. Ал сапатын эрдик катары санайт. Ким болсо да, убактысынча канааттанганы менен кийин баары бир андан алданганын сезбей койчу беле. Куулугу менен кам жаңгакты койнуна салып, эптеп эшикке чыгарганын кийин билсе, аны жакшы көрөт беле. А менин кожоюнум анысын эрдик көрүп, ошонусуна корстон. Кэ-

эде... Мени ошонусу менен, ошол сапаты аркылуу аялдыкка алганын айтып маашырлана карап калат. Азыр да ишканасында «биринин калпагын экинчисине» кийгизем дейт, – биринин этин экинчисине жедирем» дейт. Баары эле ага макулук имиш.

– Ал эмнеси Сажира?

– Эмнеси болчу эле. Бир байкуштан жулуп алып, экинчисине берет. Ошону менен өзүнүн мартабасын ашырат. «Кандын башын кан жегендей, паранын башын пара жейт» дейт.

– Эх, Султан, Султан деги койчу, өз эрин жамандап, минтип чанып олтуруу аялга ырахат дейсиңби!» Трагедия! Эркек зоболосу көтөрүлүп, мейли алтын аяктан аш ичсин, аялы минтип акаараттап олтурса, ошол түк кездешпес, өлчөмсүз трагедия! Туз майга эмес, сууга ээрийт...

– Туура айтасың Сажира! Сенин бул сөздөрүң мени да шалдайтып койду. Мындан аркы жашооңор кандай болот десең?

– Мен ойлонбойт дейсиңби. Бирок ойлонгум да келбей кетет. Болгонунча болот да. Кантсе да бир жарылам. Таш да жарылат турбайбы. Таш да экинчи жагына оодарылат экен. Канчагаче өзүмдү алаксытам? Сызам, учам – жок болом. Төө көрдүңбү жок, бээ көрдүңбү жок. Перзент энеден түшкөндө «туулдум – өлдүм деп» чаркырап ыйлап түшөт экен. Аны койчу. Азыр өзүмө бир нерсе кайыл келип турат. Кандайдыр бир күндө бир периштелүү адам жолукчудай болуп, дегдеп, күүлөнүп жүргөн болчумун. Көрсө – ал сен экенсиң. Сен демекчи...

Султан келиндин белинен, анан далысынан бек тарта, тысырата кысты эле анын көздөрү сүзүлүп, көшүлгөнсүп, буралып жатып калды. Султандын акырегинен аянбай тиштегилеп, шакекче такты пайда кылып, «бул менин эстелигим» деди күлүп. Экөө ымшып тердеди. Жууркандар нымдалышып, экөөнүн тыбыраган жупталышынан

көзгө көрүнөр-көрүнбөс ысык буу көтөрүлдү. Далдайып экө ойлуу жатты.

– Мектепте иштөө көңүлдүүбү Сажиш?

– Ананчы, менин кармаган-тутканым чынын айтсам, ошол – мектеп. Болбосо зил болуп кетпейт белем. Мени биерден кетирбеген, дайым чеп болуп тосуп, жашаттырган да, ошол – айдыңдуу мектеп. Кечкисин үйдө көңүлүм чөксө, күндүзү мектепте куунакмын. Айтмакчы, «Мекен эмнеден башталат» деген ырды мен укмуштуудай жакшы көрөм. Өзүм дайыма ырахаттанып ырдап жүрөм. Балдарга да ырдатам Ошону божураган окуучуларым менен кошулуп ырдаганда өзүмдүн чалкыган сүйүүм, (бирок, ырахатын көрбөгөн сүйүүм, баса, сөзсүз эле ырахатын көрүү керекпи? Же мендейлер жок бекен? Жашоомун лаззат-кумарын сезем. – Сажира бир сабын күүлөнтө созуп, кыңылдап ырдады. «С чего начинается Родина-а...»

Чын эле анын жүзү бактылуу маанайга эгедер болуп, кулпуруп, заматта жаркый түштү.

– Муну бекер айтып айтып жатканым жок. Өзүмдүн сүйүүмдүн таржымалын, анын эмнеден башталгандыгын, мугалимдикке болгон сүйүүмдү айтайын дегеним. Мен апамдын мындай деген сөздөрүн ушунчалык жакшы көрөм. «Эгер энеден эркек бала төрөлсө дечү, – ал, – тээ адамдын кадамы аз аралаган кыр-кырдагы жалпак таштар да сүйүнөт имиш. А эгер кыз төрөлсө, казандын кулагы кубанат имиш. Не дегенде эркек бала жер айдайт, эгин себет, таш оодарат, жол оңдойт. Не жылдардан берки күн көрбөгөн таштын экинчи капталы ошол эркек баланын төрөлүшүн күтөт имиш. А кыз бала болсо, качантан жакшы жуулбачу казанды кытырата тырмап, жууп, жалтыратат экен... жадагалса тээтигил таш шагыл жамынган көзгө комсоо белестер да убагы менен кулпуруп алат. Жаз ошерден башталат. Кар түрүлүп качып кетери менен айыл ичи белден баткак болуп жаткан чакта аерде адам-

дын көз кумарын кандырган байчечекейлер жайнай баштайт. Көк жыбырап, кол булгайт. Анан жаздын жамалын биякка өткөрүп берип, өзү кадимкисиндей көзгө комсоо келбетин көрсөтүп, жөнөкөйлөнүп, эчтекени көрбөгөндөй сыр катып жата берет. Ошон үчүн жылда жазды биринчи болуп тосот, узатат. Адам да ушундай жөнөкөй болсо, дөөлөтүнө чиренбей көтөрө билсе, мүмкүн дайыма оомат келишер беле, жаштыгы кайрылып келер беле...»

Апам назар таштаган ошондой жаздын биринде биздин Чүйдөн окчунураакта эле байчечекейлер ак бадырактанып, төгүлүп ачылган кезде (ушул маалды ошондон ушул күнгө жакшы көрөм) биздин мектепке бир практикант – мугалим келди. Ал – сен элең! – Астыртан үшкүрүнүп, бардык кеп-сөзүнүн тизмектерин ушунусуна чыгарып, эми ал кыбасы канып калгандарын келки-келкилентип, чолуп, чукулунан кайрыды.

– Алиги күнү мектепте сени көргөнүмдө көргөн көзүмө ишенбей, «тап-такыр өзгөрбөптүр го, ошол бойдон калган турбайбы» деп өзүмө-өзүм сүйүнчүлөдүм. Силер бир калыпка куйгандай ошкшош элеңер. «Же, мени көрүп бир жолу черин жазып кубанып алсын, ашыгына көзү тоюп, маркысын байкуш» деп сени көрсөттүбү? – Ушуну ойлоп, кайра ызаланып, өз көзүмө өзүм ишенбей соолуктап, араң олтурдум.

Ал агай келери менен окуучуларды ээрчитип алды. Ошол кезде агайларыбыз жаңы метод деп Россиядагы бир областтык мугалимдеринин методу менен сабак өтө баштаган болчу. Кийин мугалимдердин баары, директор, завуч баш болуп жанагы парактикант агайдын сабагына кире башташты. Кимиси кайсынысына үйрөнгөнүн билбедик, айтор ал практикант мугалимге биз да кызыгып, сабак бергенин жакшы көрүп калдык. Кээде моймоюп, көңүлсүз чук этпей олтурганыбызда, ушуну билгендей бир кызык сөз айтып, заматта класс ичи күлкүгө толуп

калары менен өзү жымыйып, бурулуп кетет да, сөздү дароо башка нукка көчүрүп, буйдалбай сабакты баштап кирет...

Тогузунчу май жеңиш майрамы күнү практикант агайыбыз бизге көрүнбөдү. Сабактын кырында салтанаттуу линейка өткөрүлүп, тарых мугалим узун лекция окуур алдында мен агайды жоктоп, «Учительскаяга» кирип бардым. Агай ошерде экен. Недир бир нерсени ойлонуп олтуруптур. «Майрамыңыз менен агай» дедим да, «китептеримди ушул жерге коюп коюуга мүмкүнбү?» деп сурадым. Ал «Мейлиң» деп алып жатканда бар күчүмдү жыйнап, колун манжаларым менен кысып коюп, өзүм да жер менен жер болуп уялып кеттим...

Окуу жылы аяктап баратты. «Агай кетет экен» дегенди угуп, баарыбыз копулдап жүрдүк. Мен айрыкча ичим тызылдап, өзүмдү коерго жер таппай калдым. Экскурсиядан келатып, жандап басып сурадым. Кыйпычыктап, этим дуулдап кеткенсиди.

– Кетип жатасызбы, агай?

– Ооба, мөөнөт бүтүп калды.

– Окуу жылдын аягына чейин турсаңыз эмне болот?

– Жо-ок, барып экзамен тапшырышыбыз керек.

Аңгыча окуучулар тегеректеп калышты. (Адатта, ал агай бар жерди дайыма окуучулар курчап кала турган).

– Биздин айыл тоолуу райондордо, – деди агай, – мугалимдер жетишпейт. Болбосо, келерге бүтөрүм менен кайра ушул жерге келейин дедим эле.

– Келсеңиз жакшы болот эле, келсеңиз агай! – деп, чуулдадык. Менин үнүмдүн башкалардан бөлүнүп чыкканына өзүм да уялып калдым.

Ошол боюнча ал агайды көргөнүм жок. Менин көңүлсезимим ага азгырылып, бир шакта самсаалаган мөмөдөй биротоло ага байланып, делгирип калган элем. Агайдын элеси жүрөгүмдүн түпкүрүнө чөгөрүлүп кеткен болучу. экинчи ирет аны көрүү бактысы башыма туш келбеди.

Мен мугалим болуп калдым. Аздектелген биринчи сүйүүм мени агайдын жолун жолдотту. Мектептен сүйүүмүн мөмөлөрүн таткандым. Мектептен сени учураттым. – Сажира телегейи-тегиз, армансыз жандай жаадырай түштү. Көмөкөйүнүн ары жагынан жанагы ырды кайрыды. «С чего начинается Родина-а». – Келин күлүндөп, Султанга ыктады.

– Сүйлөчү Султан!

– Менин айта тургандарымды бүт айтып, бүтүрүп койгонсудуң, Сажира! – Жигит келинге жылмая тиктеп, – бир сөз эске түштү. Өткөн дем алышта айылга барсам, жаш-карылар дебей ошол бир сөзгө күлүп жүрүшүптүр. Бир чал кемпир алган экен. «Кемпириң кандай экен» деп сурашса, мулундайт имиш.

– Кандай болчу эле, кыз алган кемпиримди таптым да... Кемпир айтат имиш: «Кыз тийген чалымы эми таптым» деп.

– Жакшы сөздөр... Ошолор бактылуу экен. – Сажира кайрадан муңайып, ойго тунду.

– Эмне дейсиң Сажира?

– Аял аялга жакын болот эмеспизби. – Келин Султандын майланышкан титиреген чачтарын салаалап сылап, а өзү терезени тиктеген калыбында көздөрүн бакырайтып, көргөн-туйгандарын бежирейт. – Ары зубалабызды бир үзгөн да. Бир күнү мектептен «Мени чакырып жатат сыртта» дешти. Чыксам, бүшүркөгөн аял туруптур. Жоолугунун учу менен көзүн суртүп алды.

– Айып этпеңиз, мен...

– Эчтеке эмес, мага келдиңиз беле? (Шаардын чет жагындагы жергиликтүү катык саткан аялдарга окшоттум кебетесин.)

– Үйүңүзгө бир-эки бардым эле. Аксакал кыртышы сүйбөгөндөй:

– Эмне, жалоб боюнчабы? Анда үйүмө эмес, конторго барыңыз – деп койду. Аерге даап бара албай, сизге келдим, – деди.

Бир эсе тырчий түштүм: «Өзүмдүн тагдырым эмне болду эле? Кайсыл арыма ортого түшөм. Кынтыксыз жашоомобу? Куунак келаткан өмүрүмөбү? Же мени шылдыңдаганы келдиби бу бейтааныш?»

Кайра аяп өзүм өксүп кеттим: «Колуман келишинче жакшылык кылсам не? Бу да мен сыяктанган сыртынан күлүп, ичинен ыйлаган адам окшойт?»

– Айтыңыз, айта бериңиз! – дедим ынтаалуу.

– Балдардын акында көп эле айтып көрдүм. Дегеле начальнигине айталбай койду. Ишенесизби? Куданын акында 20 жылдан ашты станокто иштегенине. Башка ишине котормо деп жүрүп, ага котормо ооруга чалдыкты. Азыр ооруканада жатат. Абалы начар. Өзүнө айтпай эле келдим сизге. Айланайын кожоюнуңузга айтып, акыры бир сиздин тилиңизди алап, айдыңыңызды тийгизип бере алар бекенсиз? «А!» деген тоого медет эмеспи. Жылда ушул маалда жатып калат. Курортко жиберем деген экен. Кийин «Путевка келбей калды, иштей тургунуң, сени алмаштырар киши жок» дептир. Эми курорт мурортун коюп эле өзүнө жардамын тийгизсин. Сураштырып келгенде «эл тамырынан жер тамыры» дегендей жат эмес болуп чыга келебиз. Эки дүйнөдө жамандык бетин көрбөң. Жакшылыгыңызды унутпайын, балдардын акында. Мектептесиз, бала жандуусуз акыры. Балдардын атасына кайрымдуулук кылың! Арыктап бүттү. Бир эле жыгачта эки көз калды. Аксакалга айтсаңыз, канткен менен сиздин тилиңизди алар. – Аялдын эриндери титиреп, көздөрү жашылданат.

– Иштейсизби, бир жерде?

– Кайдан айланайын, иштесем кана... Жөжө бирдей жанбыз. Сары ооз балапандай, оозун ачыштан башканы билишпейт. Бир адамдын тапканын тиктеп отурганыбызда...

– Бара бериңиз. Колуман келгенин жасап көрөйүн.
– Эмнегедир аны аяп кеттим. Тезинен ишти жолго са-

лууну кааладым. (Мындай иш менен күйөөмө биринчи жолу кайрыларымды эстесем да, эптеп муну аткарууга бел байладым).

– Эки балабыз бар дедиңби, Сажира?

– Ооба, бирок алар өзүбүздүкү эмес. Инисинин балдары. Чын эле мында мен айыптуумун! Айыптуу деле эмесмин. Ал – жүрөгүмдүн буйругу. Ушул жексурга бала төрөп бергим келбейт. Мүмкүн унунум үчүн картайганымда жазаланармын. Бирок, ошого кайылмын. Миң мертемден кайылмын.

Кам сүт эмген пендебиз да, кээде өзүм каалаган адамдан ушунчалык балалуу болгум келет. Тим эле көзүм чачырайт. Айла жок.

Чанда-чанда жатарда айтып калат: «Жаталычы Сажиш, өз колум менен чоңойтуп, өзүм тарбиялайм! А мен болсо, эптеп убакытты узартып, жатпоонун аракетинде ар кандай шылтоолорду ойлоп табам. Ал коңурукка киргенде балдар менен аралашып жатып алам.

– Ата-энең эмне дейт ажырашам десең?

– Эмне дечи эле. Атам сырттагы киши. Элдин айтымына караганда «Кызым көктөбөдү, жумарымбек. Ата-энесинен каргыш алып качып кеткендер деле барган жеринде көктөп-шактап жатышат», деп бейтынч болгону менен барганымда: «Куунак жашасаң болду кызым. Бала болсо насип-ырысы, ата-энеси менен болсун, – деп узатышат. А апам алды-үстүмө түшүп: «Менин кызым болсоң, асти ажырашам дебе, бизди насака коёсуң, кепке кемтик, сөзгө сөлтүк кыласың. Перзент тырнагыңдын учурда. 40 ка чыкканча көрсөң болду. – Сажиранын тамагы буулуп, үнү каргылдангандай болду. Моймолжуган көздөрүн жалдыратып:

– Бир эрден чыккан жакшыраак,
Эки эрден чыккан какшыйрак...

Апамдын ушул насааты алдымды торойт. – Келин чактоого чак тулкун сыпаа козгоп, жаздыкка чыканак-

тап, алаканын чекесине таяды. Азыр эле Султан сүйгөн эриндерин жай кыбыратты: «– Эркектин мамилесине көзү катып жүргөн неме окшобойбу, ошон үчүн тапкан-ташыгандарынын баарын жебиреп жатат – деп ойлобо. Ушунчалык болгон соң, күйөөмдү эмне үчүн жек өрүп калганымды айтып берейин.

Мурда эле эки тарткын, олку-солку болуп жүргөн жаным бир окуядан улам, чыпчыргасына чейин түшүндүм. Биротоло бети колду жууп, эрим дегенден эки колум төбөмдө калды. Ошол күнү кара-көк тартып, кыжаалаттанып, түтөп келди. Ындыны өчүп, жалооруп, бөйрөгүнүн ооруп турганын, ишендеги ыйкы-тыйкылыгын айтты. Ишканасында бир чыр болгондо ушинтип, байкуш өңдөнүп кала турган.

– Мынчалык эмне болду, деги тынччылыкпы? – дедим.

– Э, бир эки терс аяк балдар бар, тыңсынган. Ошолор иш бербей, тиешелүү уюмдарга үстүмөн жазышыптыр. Ал минералдык суу сурады, – ошолордун арызы боюнча текшерип жатышат. Ушундан кутулсам, алардын көзүн тазалайт элем... 25 жылдан берки жооптуу кызматтарда иштеген жетекчилик авторитетимди булгамак болушту коллективде. Мурда бир тамырларын кыркарымда кадыр Саадабаевич маакул болбой койду эле. Дагы эле жөлөктяныч керек, иш Кадыр Саадабаевичтен чечилет. Кана, көрө жатарбыз, ким-кимди колдорун...

Неси болсо да, эр экен. Бир жаздыкта жаткандан кийин акыры кандай наадан болбосун жылдызы жерге түшүп, жерде талпайып олтуруп калышын каалабайт экенсиң... Өзү менен өзү болсо экен дейсиң. Мунуку туурадыр, терс аяк балдарды аерден жоготуш керектир» деп саамга ынана түштүм. Өз дүйнөм менен алек болдум. Күйөөм өзүнүн көйүн айтты. Жөлөк-таянычтарынын белдүүсүн, дагы эле болсо, Кадыр Саадабаевичтин ишке жарарын айтты. Ошону бел тутту. Мамилени мындан ары артыкча жакшыртууну, өзүнүн бөйрөгү ооруп калганын

мойунга алып, менин кадырыма жете албай жатканын... «Кечки саат он бирге дейре кино-синого кирип ойноп келе бер» деп, өзгөчө шарт белгиледи. Дагы эле Кадыр Саадабаевичке келип токтолду сөзү. Эмнегедир муну мен этибарыма албадым эле, кийин билдим. Ал болсо түнү бою телефондун жанынан кетпей, тияк-бияктарга жөлөктаянычтарына кабар берип, өзүнө тирек издеди.

Ал үч күнгө алыскы райондорго командировкага кеткен эле. Кечке маал эшиктин звоногу чырылдап калды. Ача салсам, Кадыр Саадабаевич турат, кучак жайчудай болуп. Колунда ак кагаздарга аярлап оролгон гүлдестеси бар. Жол бошоттум, ооз учумдан «Төргө өтүң» дедим. Артында буюм-теримге жык толгон сумкасын көтөргөн шоферу да бар. Баркылдап, эчтекени капарга албоочудай, кадимкидей үйүнө кирип келгендей эле көңүлдүү. «Адыл Шералиев командировкага кеткен болсо, келет, – деди ал – мен айтканмын...»

Анан гүлдү сунду: Көңүлүңүз куунак болсун!...

Мага ал баркы жогору киши эмес, кадимки мажнун болгон жигиттердей ухаживать этти. Суйдаң кирпиктүү, майланышкан чоң төгөрөк көздөрүн балбылдатып, жапыра тиктеп жатты. «Адыл Шералиев сиздин кадырыңызга жетпей жүрөт, муну өзү да айтып калат. Кантсин оорулуу киши... – деп, бир жагы аягандай сүйлөндү. – Сажира тамагына такалган нерсени араң жуткандай көзүн ойлуу бакырайтты.

– Кыскасы, ошол күнү Саадабаевдин кучагынан араң кутулдум. Кеткенден кийин арыма келип ыйладым. «Саадабаевге көз каранды болгон күйөөм экен. А мага эмне? Ал иши боюнча, амалы үчүн көз каранды. «Сөзсүз аялы анын тизесин жылытыш керекпи?» – дедим эле. Көрсө, ошол күйөөмүн өзү мени Саадабаевге табыштап кеткен экен... Келгенде айтсам, «Чеки кылыпсың, бел туткан тирегибиз болсо»... – дейт. Ыйладым тагдырыма, жатып да, туруп да ушундай күйөөлүү болгонума ыйладым.

«Адам аласы ичинде, мал аласы сыртында» деген ушул турбайбы, ушунча жылдан бери анын наадандыгын, анык бетпактыгын билбей жашап келген турбаймынбы. Ким менен жашап, кимди эр деп кучактап, кандай кара жүрөктү эш тутуп келдим экен! «Жаманды эш тартканча, башына беш тарт» деген ушул беле, деп отуруп-турганымы билбей, нес болуп жүрдүм.

Султан дапдаарып, ичинен да, сыртынан да таң калды:

– О-о, Сажиш, арманың аттын келдесиндей экен, чынында. – Султан сүйгөнүнө жетпей калып дүйнөдөн безип кеткен Мажнун туурасында, бири-бирине жетпей калган сүйүүнүн улуулугу, акыбети туурасында жана өзөктөн чыккан кара жүрөктүн жексур келбети жөнүндөгү ырлардан жатка окуду, Сажиранын көңүлүн улап, (бирок, аны «оттун ичинде калган турбайсыңбы» – деп айтып жибере жаздап, токтоду) Келечекке айгак болуп, үмүткөр кылган сөздөрдөн айтты:

– Адыл Шералиевдин сага арнаган кандай ырлары бар, Сажира айта жатсаң?

– Койчу, дегеле көп. Эсимде жок айтканга. Айтор мага жакпайт. Өзүм ырга түшүнө бербейм, бирок анын ыры эмнегедир жасалма. Кандайдыр көөнгө тийчүдөй одуракай сезилип тура берет. «Менин ырларым сага эч жакпады» деп калат өзү да.

– Жүрөккө жеткирүү кыйын Сажира. Акын болуп төрөлүү керек оболу. Курулай шандануудан ашкан кедерги жок!

– Ырларыңан айтчы Султан. Баса, бир күнкү кечеде окуган ырың мага аябай жакты.

– Акындар саал дердендебирээк кетебиз. Ошентсе да, сага бир бүртүк айтып берейин:

«Бир көзүң өпсөм, бир көзүң калат,

Бир бетиң өпсөм, бир бетиң калат».

Жигит келиндин күлүндөгөн көздөрүнөн удаам-удаам өөп, бул түнү булар жыргап жатышты...

Бетбурсун Шералиевдин үйүнөн Султан таң менен кошо суурулуп чыкты. Аялына шаарга жакын колхоздордо командировкада болдум деген шылтоону камдап, бирок аны кандай кыябын таап айтууну ойлогондо жүрөгү опколжуп, чоң жолдун оң жак тарабында жортуп барат. Башка тагдырлар катуу таасир эттиби, же каадасынча эргүү аралаш күбүрөп жүрчү мүнөзүнөнбү айтор:

«Я помню чудное мгновение,
Перед мной явилась ты» деп коёт.

* * *

Султан Бетбурсун Шералиевчтин аялына эрте-си скверде шашып бараткан жеринен кезикти. Сажира айкүрлөнүп, аябагандай сулуу эле. Сыртынан токтоо тартып, келинди сарасап салып караса да, ичинен Сажираны, аны төрөгөн энени алкап-алкап алды. Толкуп кетти Султан. А Сажиранын бүлкүлдөгөн көмөкөйүнөн мукам үн бүркүлүп, жигитти дене дароо кылды, шаштысын кетирди. Сажира ичти тызылдата сумсайып:

– Сагындым! – деди.

– Биз жакшы жолдош болгон бойдон калабыз Сажира. Баса, аксакалдын келиши жакындадыбы?

– Телеграмма алдым.

– Жакшы экен. Келип кубанып калат экенсиң Сажип. Мен шашып бараттым эле, детсадга.

Коштошоордо:

– Мени издебе Султан. Сагынычым ташып, кыжаалаттыкты көтөрө албай калганда өзүм звонить этем, – деди келин.

* * *

Сажирага жолуккан кыш өтүп, жаз жайга жай күзгө таяп, тоолор сары этектенип калган мезгил. «Эшмурза каза тааптыр» деген каңшаарды Султан эртең менен иш-

канасынын босогосун аттап баратып укту. Ошол замат жарыктык кишинин эмгек отпускасында жүрүп ооруп калганын, эми алты балалуу аялдын боздоп турганын, ушунун баарын өзүнүн ынак досторунун бири – Атамырзанын көзү аркылуу өткөрүп, барганда өкүрүп тосуп алар досун элестетип бир башка болуп жашып кетти.

Султан: «Жарыктык киши десе, иш дегенде эт-бети менен түшө калат эле. Кичинекейинде жетим өсүп, турмушка ачырканып өсүп калса керек. Турмушу да эми оңолуп, балдарынын алды кол арага жарап калбады беле. Баса, асылган оору акыры алып тынган экен да. Болбосо 32 жаш деген кандай жаш, кандай көзү ачык кеткендик. Өлүмдү адамга берген экенсиң да Кудай. Быйыл эмгек отускага кеч чыгып, курортко үлгүрө албай калды деп Атамырза айтпады беле. А мүмкүн, курортко барган болсо, эки-үч жыл жашап турар беле...»

Ишкананын жетекчисине Султан шашып кирди. Кабыл алуу бөлмөсүндө олтурган кыздан анда ким бар экендигин суроого да, алапайы келбей калды. «Өлүмдөн зарыл эмне бар» деген ой аны атылтып киргизди.

Эшмурзанын үйү шаардын чет жагында. Маркумдун имартынын айланасында ат, эшектер каңтарылып, мында жеңил машиналар, автомашиналар быгып, толуп кеткен эле. Көчө жагында эки бет коюлган узун олтургучтарда улгайган адамдар баштарын жерге салып, келгендер менен үнсүз көрүшүп, «үй жакка» деген ишааратты билдирип коюп, соксоюп олтурушат.

Өкүрүк андан арылаганда улана кетет. Суу себилип шыпырылган үйдүн айбанында Эшмурзанын кара чечекей туугандары өкүрүп турушат. Эшик жагында көз жашын шорголотуп, солкулдап ыйлап турган Атамурзаны көргөндө сезим көкүрөгүн аңтара тээп, Султан буркурап ыйлап жиберди. «Аяш агам ой, эрте кеткен аяш агам ой, о-у! «кана кечээки панардай жанган эки көз! Кана чөбүрөдөй балдардын атасы, кана иш дегенде бети менен түшө калчу момун киши! Акыры каткырып күлүүгө да

чолосу тийчү эмес эле го иштей берип, ошо иштерман киши кана? Кана... Кана...» – деп жатты Султан. Булардын баарын ал ичинен кайрыды, өкүрүгү салааланган көз жашы менен коштоп, солкулдап турду.

Сырттагы өкүрүктү үйдүн ичиндеги аялдардын муун бошоткон ыйы коштоп кетип, тула бой сыздагандан сыздайт.

Султан Атамырзанын жанында көпкө өкүрүп ыйлап турду. Мындан бир аз жылдар мурда көз жумган агасынын күйүтү анын көкүрөгүндө, кете элек эле... Эмнегедир ошонун элеси көз алдына желелене тартылып, ызы-чуу өкүрүктөрдү таназарына албагандай көзүн жуумп табытта күлүмсүрөп жатышы – баарысы түрмөктөлө, долулана жээкке урулган толкундардай бетке чабылып, улам муунун бошотту, эңсесин суутту.

Бешим чендерде өлүктү алып чыгышты. Үстү ачык автомашинага салынган табыт самсыган элди ээрчитип, өргө жай жылып баратат. Калың топтун арасындагы тайтая басып, өзгөчө калбаат менен жанындагыларга айбаттуу карап коюп, келе жаткан – Адыл Шералиевич. Жөлөнгүчтүү олтургучтарына кызыл баркыт жабылган Адыл Шералиевичтин «Волгасы» алдыда бош жылууда. Жөнөкөйлөнүп, элге аралашайын дегениби, же Эшмурзага жакын кишидей жан тартып, асилинде анын күйүтүндө жүрүп олтуруп, машинасына түшүүнү да, жадынан чыгарып койгондой сезилгиси келгенби, же белин көтөрө албай калган чалдардын чымырканып жатып, жөө келатканын ай тартканбы, айтор муну айтуу кыйын. Шофер гана Адыл Шералиевичтин ушул жерде экенин билдиргендей тынчтыкты бузуп, сигнал берип коёт.

Айыл артта калды. Мурданы коюучулар улам өргө баратышат. Чоң көпүрөгө жеткенде жеңил машиналардан эки бүктөлө эңкейе басышкан карыялар түшүштү. Табытты аяр кармаган колдор автомашинадан этиет түшүрүшүп, колмо-кол кылып көтөрүп кетишти. Бул өлүктүн–зыйнаты. Тирүүлөрдүн дал он бир саат мурла жантаслим болгон Эшмурзага көрсөткөн изат-урматы.

Топурактар таман алдында «болп-болп» эте бырык-сыйт. Жеңил кадам ташташкан тың карыялар алдыда бириндеп, кызыл баркыт жабылган мурда топтун ортосунда төрт кишинин ийиндеринде улам колдон-колго өтүп калкып баратат. Жүздөрүндө көз жаш менен тер шоргологон адамдар үнсүз илкип, кектүү кумсарышат. Алардын ар кимисинин оюнда өлүмдүн ташбиши. «Бир күнү биз да ушулбуз, күндөрдүн биринде бизди да ушинтип, өзүбүз курган үйдөн көтөрүп чыгышып, узатышат. Не жакшылык кылдык адамзатка, не кадыр таптык адамзаттан? Же баскан топурактарды ыраазы кылып бирөөнүн дилине азар берип койдукпу пендечиликте» деген ой желкелеп, ал улам ныгырырап, зыркып келатышат. Олдо жашоонун кумары ай!

Табытты жерге коюшту, Эл жайыла олтурушуп, эптүү карыялар мурданы орой күймөнө калышты. Кудум жаргакта ийленгендей эшилген ак топурактар додолонуп, азыр ага жан кирип, табытты антара тээп, мурданы өзү тартып кетчүдөй аста сыр катып, сүрдүү.

– Жолдоштор! – деген үн чыкты күтүүсүздөн, – кымбаттуу жолдоштор! Эшмурза менен коштошуу жыйынын ачык деп жарыялаймын!

Эл «Бу эмне» деген кыязда Бетбурсун Шералиевичти таңыркай карашты.

– Аксакалдар, бир азга сабыр эте туруңуздар, Эшмурза коммунист болгон. Демек, эски ырым-жырымсыз жаңыча коёбуз, аны. – Бетбурсун Шералиевич мурдагы тегеректеген карыяларга, анан бүт элге сестүү көз таштады.

– Этмурза Карабалаев жашынан эмгекке аралашып, эл үчүн иштеген эмгекчил уул болгон. Ал биздин мекемеде 20 жылдан ашык убакыттар бою станокто талыкпастан иштеди.

Шыбыштар:

– Ии, эми кыйратат, сүйлөп, узун сүйлөп чечендикке үйрөнүп алган эмеспи өзүнүн чогулуштарында.

– Элге актаныш керек да. Анан көрө отпускасын убагында берип: кыйын экен ошондо каралашпайбы?

– Эшмурзаны өлтүргөн ушул эле болбодубу. Коллективи ырдап жүрөт. Эми келип буерде боор ооруган болуп коёт.

– Э кой, мунун сөзү эмне, өзү эмне? Иши менен сөзү төп келбейт.

– Ал эле дейсиңби? Көрөсүң эми, ыр да окуп жибербегей эле?

Адыл Шералиевич жырып сүйлөгөндөрдү олурая карап, бирок укمامышка салып, мурдагыдан бетер көтөрүңкү тондо ары муңдуу, ары салмактуу кырдаалга көчүп, сүйлөмдөрүн узун кайрып, ныктап сүйлөп жатты. Бир эсе олтургандарды шалдайта ынандырып, кооз сөздөрдүн тизмектерин чубуртуп арбап алгансыды: «Эшмурза Карабалаевди биз кийинки жылдарда жооптуу кызматтарга көтөргөнбүз. Өссүн дегенбиз. Адистикке ээ болсун үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүп бергенбиз. Партиялык жогорку окууга жиберели дедик элек.

Ал биздин кеңештерден, колдоолорубуздан туура жыйынтык чыгарып, коллективдеги кадырлуу адистерден болуп иштеп келди. Бирок, көптөн бери арбаган оору Эшмурза Карабалаевди шум ажалдын торуна салып берди. Биз эң кымбат көргөн ынак коллегабыздан ажырап олтурабыз. Кош, кымбаттуу Эшмурза! Жаткан жериң жайлуу, топурагың торко болсун! – Адыл Шералиевич шолоктомуш болуп, бүктөмү жазыла элек жүз аарчысы менен көзүн басып, үнү каргылданып кетти. Ал сөздү колхоздун активистеринен бирөөнө берди. Кыязы, ал киши Эшмурзага кыйыр туугандардан болот окшойт.

– Эй балам, койсоңорчу, бүтсөңөрчү пайдасыз сөзүңөрдү! Акыры ата-бабабыздын салты мындай эмес эле го балам! – Топудай жерге мандаш токунуп олтурган карыя өтүндү. Эл туура дегендей чуруктай түштү.

– Эй балам, Адыл Шералиев – үч! – Колуна теспе кармаган чал ыйлагандан кызарган көздөрүн жүлжүйттү.

– Акыры биздин тилди да алсаңар. Майрам эмес ко айланайыңдар. биз биерде бирөөнүн тенин тепсеп туруп сүйлөп жатабыз. Тезирээк өлүктү тапшырып кетүү – абзел. Акыры көрүстөндөн башка жерде да сүйлөсөк болот, Адыл Шералиеп-үп-үч! Көрсөтөр жакшылыгыңарды артында калган балдарына көрсөтө бергиле. Биерде актангандай жулкунуп сүйлөгөн менен эле адамдык вазийфеңер бүтүп калбайт. Акыры ошолорго деле арка-тирек керек. Ошондо көрөбүз. Балдардын башына иш түштү. Эшмурзаны сыйлагандар, катык-иригинежарасын ошондо. Көкжашыл көздөр күбөбүз!

Мурда коюлуп, топурак тартылды. «А-у-зу-у» деди багы теспечен чал, өзгөчө үн кубулжутуп шашпай. Бата тартылды. «Омийин-ал-ло акбар!»

Эл дыргып, жөнөй берди.

Артта Атамырза, Султан, Медет, Бостондор. Медет менен Бостон бирде Султанды, бирде Адыл Шералиевичти, бирде Атамырзаны сырдуу карашты...

* * *

Мүрзөдөн кайткандардын алды Эшмурзанын үйүнө жакындай бергенде айбанда, ичкериде аза күткөн аялдар өрт кеткендей «чурр» этип алышты. Чачтарын сасаңдатып, өзүн койгулаган аял ички үйдөн озондоп атып чыкты.

– Кана, ошо начальниктин эркесиң! Кана, өзү! – деп коркунучтуу атырылды, – адамдын убалынан коркпогон өлүк канаңды көрөйүн бет-па-ак! – Айбандын арыраагындагы кимдир бирөөнүн баласын тосуп олтурган Сажираны чачтан аларда эмне экенин билбей, Сажирага нес турганда улгайып калган киши аялды шап кармап кетти. Аял жер тепкилеп айкырып, булкунуп улгайган кишинин колунда сүрдүү чакчаңдап, акыры бутунан ыргып жаткан галошу менен көз ачып жумбай Сажираны коюп калды.

– Дарт! – Улгайган киши аялды сүрөп баратып унчукту.

– Баарыбыз өлүп түгөнөбүз. Кекти кытайга берген Кудай. Ал немеде эмне айып, ботом. Аялы болсо эле балээби?

– Адам жегич, жырткы-ыч! – деди да көзү аңтарылган калыбында эстен танды.

Бул Капчыгайдан азыр келип, бир боорунун жүзүн көрбөй калган Эшмурзанын эжеси эле.

Сажираны бир адамдык арына келип, канткен менен жулмалачу аялдын күнөөсүз экенин, эми буерде өзүнүн кордолуп калганына толуп-ташып, мончок жашын шыпырып, күйөөсүнө кекенип олтурду. Кетип калуу жөнүндөгү оюн өзүнүн адамдык намызы четке кагып, өлүктүн зыйнаты үчүн баарын, тишин-тишине басып, көтөрүп, калтырап турду...

* * *

Арасында сейрек тегерек баштары бар мелмилдеген талаадагы кере карыш баштарын көтөрө алышпай, ылдый самсаалашкан буудайлар, ыйлаак мажрүм талдардын келбетин элестетип көйкөлүп, ныксырап турду дейли. Жел тийсе, тийбесе да, кээде бири кыймылдаса эле бүт талаа боюнча титиреп кыймылга келип, теңселгендей боло түшкөн учурлары болот. Мындайда кадимки даркан талаа толкундарын түрүлтүп, кырбуулантып, сансыз бермектентип, демейдеги желге ыргалып, бул көрүнүш кайталана берет.

Азыр башкача болду. Ушул эле буудай талаасынын шактарындагы тегерек баштар кыймылдап кетти, а бизге бүт талаадагы буудайлар желге ыргалгандай болду. Чынында шактардагы тегерек баштарды азыр эле чандуу жолдон сойлоп өткөн жылан кыймылдаткан болучу...

* * *

Бетбурсун Шералиевичтин кабинети. Өлүү жымжырттык. Узун столду кыркалай коюлган олтургучтар ээндикке көнүп калышкандай шалдайышат. «Т» форма-

сындагы жалтырак столдо чалкалай олтуруп начальник газетанын акыркы бетин кароо менен күбүрөнүп коёт. Колундагы газетанын бармак басымдай жери жоон кара сызыктар менен кырчалган. Карабалаевдин үй-бүлөсүнө, туугандарына айтылган көңүл айтуу бар.

Шералиев: А ушинтүү керек. Адамдардын көңүлүн алуу керек. Керек болсо кубаттоо биздердин ыйык иш. Эми, мындан ары да коллектив Каралаевдей кызмат өтөшү үчүн бул көңүл айтууну бердирдик. Жарака кетирбей коллективди башкаруу биздин иш. Мында иш билгилик керек. «Сөзү менен иши төп келбейт» дешет келжирегендер. Кантип төп келбейт? Жоктоп олтурабыз го Эшурзаны? Кызматта баары боло берет экен, иштин кызыкчылыгы үчүн жаман-жакшы айтышып да калабыз. Эмне экен?...

Ушул учурда үч кош телефондун бирөө ачуу «чыр-р» этти. Начальниктин жүрөгү эмнегедир кооптуу сокту. Трубканы аткып кармап кулакка тутту.

– Эмне, эмне? – Көздөрү төбөсүнө аңтарылды.

– Папочка дейм! Папа, апам кетип калыптыр.

– Эмне, эмне? – жан талпез сурады, Адыл Шералиевич, адатта бюродо гана көздөрүн кооптуу алачактантат-болчу – не кылат анан?

Кызы – Мамам кетип калыптыр, мамам – деп бежи-реп айтты.

– Каякка?

– Билбейм, «мени издебегиле» дептир.

– Эмне дептир дейсиң?

– Мени издебегиле дептирдейм. «Мени издебегиле. Мен бардык жердемин» деп жазып коюп кетиптир.

– Эмне дейт?!... – Көзү аңтарылып, Бетбурсун Шералиевтин болтойгон бети оттой жанып чыкты. Жүрөгү атып, кооптонуусу башына батпай кетти. Бирде... обком бюросундагы сөгүш алганында ушундай болгон эле...

1972-жыл.

ТАРШАНДУУ ТАГДЫР

Даректүү, сентименталдуу баян

Басмага китебимди даярдап жатып, аңгемелер бөлүмүнө келгенде колумдан буюмум түшкөнсүп кеткендей, несөөрүп туруп калдым.

Тааныш редактор жигит: – А баягы аңгемелер кана? Жүзүм беле? Алиги чатак салган аңгемеңиз бар го? – деп, доолап атты.

– И-и... арсарлана ыкшоо кыймылдап, – «Яшиктеги жүзүм», деген менен көздөрүм ымыр-чымыр тартып, ошондогу азаптангандагыдай ичим сыйрылды. Ардануу, кимдергедир кекенүү сезими бийлеп алды. Мен унутайын дегеним менен, баары бир унутулбайт экен го?» – деп, өзүмө нааразылана кеттим.

А бирер китебиме редактор болуп, менин таржималым менен тааныштыгы бар редакторум – Абибилла Пазылов көпкө бакылдады: – Сиз ал «жүзүмүңүздүн» таттуу» ширесин кыйлага таткансыз, сизди адабият базарына ошол аңгеме алып келген, же натуура айтып жатамбы? – деп, такый берди.

– Туура, туура. «Жүзүмдүн» таттуу ширесин көпкө жутканмы–жашырууга болбос – дедим ага маакул болуп, бирок мага ошол аңгемемин аты жакпай турат – деп, сөздү башка нукка бургум келди.

– Эмнеси жакпайт экен?

– Мен анымдын атын орусча койгон экенмин, азыр кыргызча сүйлөп калбадыкпы. Бирөөлөрдү иренжитип аларым анык, «Ящик» орусча эмей эмне? – дедим.

– Э, кокуй, аны «Жашык» деп оңдой салбай жан жокпу?

– Аныңа да ичим чыкпайт, антсек ошондогу кырдаалды бурмалагандай болобуз го?...

Экөөбүз кыйлага нары тартып, бери тартып олтуруп, бир бүтүмгө келдик. Аңгеменин затын сактадык, бирок астына түшүндүрмө берүүнү чечтик. «Бир жашык каракөз, чилги жүзүм»... Себеби, мен көргөм. Көзүмө ошондой элестеген. Аңгеменин финалында Сейил ыйлап аткан: «Жанагы кыздын жаш чайыган капкара көздөрүндөй мөлтүрөп, ыйлагансып, ошого окшош эле...» – деп сүрөттөлгөн.

Китепке «Ящиктеги жүзүмдү» киргизип, архивимди аңтарып атып, «Ленин жолунун» ошондогу бланкасына алгачкы вариантын таап алдым. Айрым жерлерине калем тийгизген редакторумдун арбайган-тарбайган тааныш колун, гезитке басууга ынанкырабай койгонун... Берип койгула» – деп орунбасарына табыштап, эмгектик эс алууга чыгып кеткенин. Анан кайткандан кийин чыр-гоолонуп» башка киши болуп чыр баштаганын – кыскасы аңгемемин төгөрөгүндө пайда болгон көпкө созулган кармаш-таймашты ичим сыйрыла эстеп алдым... Эстебей коюуга мүмкүн эмес эле. Эми андан жыйырма эки жыл өтсө да, менде ал окуялар кадимкидей жаңырып окула турганына бир эсе өзүм да таңыркап, аны сөзсүз окурмандарыма аңгемелеп берүүнү чечтим... Китепке кирген ошондогу аңгемеми эмки окурмандар кандай кабылдайт экен? – деген күдүктөнүү да жок эмес эле...

Жадымда бар: кайра куруу башталганында эле мурда жабыр тарткан жазуучулар баштан өткөрүшкөн мажараларын четтен саймедиреп берүүгө үлгүрүштү. Мындан мен гана четте калгансыдым эле. Бирок, 1989-жылы «Ала-Тоонун» 5-санына Түгөлбай Сыдыкбековдун «жабыкта калган төрт кат» деген таамай жазылган эскермеси чыгып, ал окурмандарда дүүлүктүргөн кызыгууну туудурганы белгилүү.

Менин кыбам ошондо бир канган. Бүгүнкүдөй аңгемемен соң, облусубузду башчысынан тартып, респу-

бликабыздын башчысы (Ошондогу биринчи секретары) Т. Усубалиевдердин жалтырак үстөлдөрүнүн төгөрөгүндө эмне сөз жүрүп, кандайча иш-чараларды жүзөгө ашыруу каралганы Түкөмүн жаны ачып жазган көрсөтүүсүндө да-ана берилген. Ошондогу тил менен айтканда, «провинция-дагы» бир мыдыраган калемгердин таламын талашып, бөрк ал десе, баш алчу кыйкымчыл-жазалагычтардын торуна түшкөн бечараны айыпталуудан куткаруу үчүн бой таштаган Бакайыбыз – Түкөмө кеч болсо да, жазуу түрүндө чексиз ырахматымды айтып, эми ошол баштан өткөн мажараны – өтмүшүмдү өзүм айтып берүүнү ниет кылдым...

– Эсимде... билем, алгач редакцияда ишим жакшы жүрүшүп жаткан мен журналисттер курамына мүчөлүккө кабыл алындым. Тек гана эреже катарында тартиби менен кабылданганым жок. Эреже катарында, тартиби менен кабылдачу киши канале? Далыңдан таптап, маңдайыңдан сылап, эмгегине жараша энчиңди айтып турган «Балли» дечү жетекчи кез келе элек эле анда.

Ошон үчүн артынан сая түшкөндөй талап кылып отуруп, же жетекчилерим «ой, сен али өтүүгө татыксызсың» – деп айта албай, айткылары келип турган кезеңде өттүм. Бирер кыйкым көздөр карап турган... окуяны электеринен» өткөрүшкөн...

Андан мурдараак салт катарында мага мүнөздөмө жазышты чыгармачылык, өндүрүштүк көз карашта. Мен кексе редакторуман мүнөздөмө алып, көчүрмөлөп, катып алганыма сүйүндүм. Ылым санаалаштарыма көрсөтүп да жүрдүм. А кексе редакторум мүнөздөмөнүн этегине өзү көксөгөн «Мүнөзү кырс, орой» дегенин жармаштырып тынганына канааттанды... Сырын билгендер «Бутаны бекер кетирбептир, илмегинен кур калтырбаптыр» дешти.

Мындан мурдагы жылдары да менин турмушумда ушундай күтүүсүз «добул» жүрүп, капилеттен туңгуюкка

түртүп жибере жаздашкан. Пешенем бар экен, мени каралап, иштен айдачу жыйында облустун чоңунун зайыбы жакшы адам болчу, жакшы-жаманды териштирген. Ошо киши «отко» боюн таштап» жиберип, алдыртан чүңкүлдөшүп, сөз бекишкен «жакшылардын» чогулушу максатына жетпей калган. Кайра ооз бастырыктай кылып, үч бөлмөлүү үй берип тынышкан – оңдой берди болгон. Кийин редактор жаңыланып, бу кексе киши мурда да иштеп кеткен экен, ишти караманча өз билгениндей баштаган. Мурдагысынын кегин кийинки кубулма редактор алчудай кооптуу күндөр өкүм сүргөн. Мурдагы жетекчиге тең келем дегендерди айрыкча көзгө тутуп, колунда шагырап жүрчү бир тутам ачкычтары сымал, ар кимибизге өзүнчө «ачкыч» ыроологон...

Менин маселеми караган экинчи чогулушта шааркомдун ак чач кишиси ташымды өйдөлөтүп кетпедиби үй бердиртип. Эми бу киши карап турасыз жоопту ошо өйдөдөн издеген....

Редакциянын иши оболкусундай жүрүп жатты: баары өтү-кетти сыяктанды. Кары да, борошосу да, дабыраган жамгыры да... Тек гана бу кексе киши келип, ишти өз ордуна жайгарып койгон болду. Дагы бир жакшысы – редакторум орунбасарына табыштап, менин «Ящиктеги жүзүм» аңгемеми чыгарып коюусун өтүнүптүр.

«Жүзүмүмүн» жолу болуп атты. Бирдей число менен бизде – «Ленин-Жолунда», «Кыргызстан маданиятында», ушуга удаам «Ленин йулида», өзбек гезитинде жарык көрдү.

Республикалык гезиттегиси «Жаш жазуучулардын кеңешмесине карата» деген түрмөктүн алдында басылып, ишенген төрт аңгеменин бири ушул болчу. Кыргыз Жазуучулар бирлигинин Оштогу бөлүмүнүн башчысы, жазуучу Шабданбай Абдыраманов сунуштаган, жактырган.

Жыйында проза боюнча докладды Жазуучулар Союзунун катчысы Омор Султанов жасап, майдалап, иликте-

бегени менен (майдаласа, аки-чүкүсүнө токтолсо жакшы болмок экен) дүңүнөн аңгемеми жакшыга жоруп, фамилиямды атап өтүп кетти.

Биз Фрунзедеги жыйындан келген, баш редактор эмгектик эс алуудан кайткан күндөрдүн бир эле. Летучкада айлык апталык жыйынтык чыгарылып жаткан. Редактор буркулдап сөздү алыстан баштады. Орунбасарларына жеме ыргытуу менен кандайдыр тиешеси жок жерден эле менин аңгемеми токтолуп, андан айланчыктап кете албай калды.

– Кыскартыш керек болчу. – Көздөрү төгөрөнө түштү. «Мен айткам, дегем» сыяктуу сөздөр.

Кимдир бирөө «Өйдө жакта чыккан, Маданиятта» чыккан дей салды окшойт, анын да жаагын жап кылды.

– Бул деген партиялык газета, партиялык көрөгөчтүк керек. Көрүнгөндүн жөөлөөгөнүн чыгара берсек... Жана башка акаарат сөздөр...

Өзүмдү тыйып олтурдум. Летучкада жамаат – бүт катышат эмеспи, аңдасам атайылап автордун шагын сындыруу үчүн, баш көтөрө албай калсын үчүн айтылып атканын байкоо кыйын эмес эле.

Сөздүн ыгын күтүп, кыйлагаче карманып отурдум эле кандайдыр ыңгайы келе калгандай болду. Ордуман ыргып турдум: – Биз дагы билебиз жолдош баш редактор, сиз айтып аткандар эгерде автордук баяндоодо, сөздө кетирилген болсо, оңдошуңуз мүмкүн. (Ошондо да, автор ынанса, ынандыра алсаңыз) ансыз... Бул көркөм чыгарма делинет. Баса калып, такымга баскандай туш келди оңдой бере турган сиздин баш макалаңыз эмес бул...

Бул биринчиден. Экинчиден, каармандардын речтериндеги ар бир сөзгө сиз партиялык «така» каккыңыз келип жатат. Мен билип турам сиздин эркиңизде сүйлөгөн каарман көркөм каарман эмес, жасалма каарман, ал болгону сиздин – Арстанбаевдин манакени булуп калмак. Ага мен маакул эмесмин. Сиз аны пьесаңыздагы кансөлсүз каармандарыңызда сүйлөтүшүңүз мүмкүн.

Мен андай жаза албайм! – Калчылдап, заардуу айттым бардык ачуумду буулуккан үнүмө чыгарып.

Ал кишинин көзү өтүп кеткенине байланыштуу фамилиясын ушундай атадым. Анүстүнө ошондо эле аны Арстанбаев деп тергеп айтчубуз.

Ушуну күткөндөй, бардык отургандар муюп калышты. Редактордун зал сындуу бөлмөсүндө экөөбүздүн гана үн угулуп аттты. Жарыктык кишинин ансыз да кара сур өңү бир бозоро түштү да, анан кара көк болуп жатып калды окшоду. Келгенден бери жалган-чындан аброй топтоп, сөөлөттүү жүрдү эле чеки болду – не кылам, өзү тиленди да дедим.

Редактор: – Мен партиялык газетанын редакторумун, бардыгына жоопкермин жана талап кыламын! – Зиркилдеп алган. Үстөлүн муштагылады.

Эми артка кайтууга болбойт эле.

– Мен адабиятчымын! Газиттин адабият бөлүмүн тейлейм! – дедим.

Экөөбүз кызмат – чекти эми бөлүштүрүп жаттык ачуу үсүндө – кызыгы ушунда болучу...

Редактор жөндөн жөн эле: – Сен же талантсың, же литераторсуң – деди. Мууздаганга батынып, анан терисин сыйрыганга жарабай калмакмынбы. Ансыз деле болору болуп, боёсу канып бүтпөдүбү дедим. – Атып, ордуман турдум.

– Кечиресиз дал арабөк же талант сизсиз! Жалган таланттар сизчилеп кан-сөлсүз, – кунарсыз жазат, анан партияны бетке тутуп кутулат, анын арты менен жашайт – мына жалган таланттыгыңыз – ушунда сиздин...

– Көрөм сенин адабиятчылыгыңды, жооп бересиң сен, жооп бердиртем – деди куру опузасынан кайтпай.

– Көрөм көрсө...

– Көрсөтөм саа...

Калп эле редакторго жан тартымыш болгондор ичтеринен «куп болду» – деп табалары канып турса да: – Кой,

кой! Редактор менен айтышпа, сөздөн кал! – дешип ага көзүнчө сыйын көрсөтүштү. Тарап жатышты. Мен «Сыйды өзү тепсеп атпайбы» – деген таризде нааразыланып чыгып бараттым...

Мындайда редактордун тутунган пейили белгилүү эле. Кайра чакыраарын күтүп олтурсам, жагымсыздыктын жылкучкачы сындуу сезилген кабылдамасындагы кыз кирип келип, «Редакторго!» – деп ээк нускады.

Көпчүлүктүн көзүнчө айта албагандарын эми айтарын күтүп жетип бардым. Өзү жалгыз экен. Баягы «Көрсөтөмү» башталды. Куру калбадым – Сизге менин аңгемем эмес, мен жакпай аткандырмын – деп анын көмүскөдөгү ниетин тактагым келди.

Өзү айтчудай партиялык кыраакылыгы жетиштүү эмеспи, деген менен ал жагынан сыпаалык кылды. Көзүндө жанып турса да, ачык айталбады. А менин жакпай калганым, мындан ары да биротоло жакпасым бөркүмдөй белгилүү эле. Айтор, жанагындан башка жаңылык болгон жок.

Кийин ойлосо, мени кечирим сурайт деп күткөн экен. Кызык, неге кечирим сурамакмын.

Билерман досум айтты: – Эгер сен ошондо кечирим сурасаң, анда Арстанбаев эл көзүнө башкача болуп көрүнмөк. Сени аңгемеси үчүн айыптуу деп, документ-тештирмек да, анан биротоло тебелеп салмак...

Эми Артсанбаевдин сага багышталган «жортуулу» подпольеге түшүп кетти – ушу.

– А качан чыгат подпольеден? – дешти бирге отургандар.

– Чыкпайт подпольеден! – Суюк кирпичтерин кыбындатып, күлүп койду, ошо подпольеде жүрүп жайлайт эми...

– Койчу, кызык экен...

Аны менен көптөн бирге иштеген кексе журналист чечиле берди: – Аммо мен айтсам... Се-ен үка каның кызуу да, Арстанбаевди катта алып бердиң. Ал муну күткөн эмес, сени ий-

илет деген. Эгер сенин эл көзүнчө мынчалык тиш саларыңды билгенде ал мындай сүзмөк эмес...

Көздөрүн сүзүп, ойлуу оозун кемечтентти: – (Абам ириде берилип сүйлөгөндө ушинтчү) – Азыр бала сеники бир гол. Бирак!... – Колун сереледи. – Арстанбаев билип кой! Дуррак эмес, баары бир алдырбайт – көрөсүң го? Ал өзүн жер бүткөндөн акылдуумун деп ойлойт, барлык кам сүт эмген пенденин акылы чөнтөгүмдө деп билет ал. Азыр «Гол» сен тарапта болгону менен... Ие-ек, ирасин айтсам редакторун эми неме айткандай (Билерманды нускай) чоң башың кичүү кылып, «гол» урушуп отурбайт тайти-пайти айтышип, сизиң-бизиң менен гана кавишиңи тууралап коёр бекен-а?...

– А-а? Чынбы аба?

– Шундай. Мунчалык болбос керек эле... (Анысы сен чеки кылдың үка дегени абамын – билип турам)

Билем, бир учур чычкандын куйругунча информация жазчу кексе киши каадаланып жатып: –

– Майли эми ооп кетти. Буям жигиттик адым аммо... Барлыктын колудан келвейт бул...

Аммо, Арстанбаев баари бир өзүн «бойго» салат, жеңбей койбойт ол...

Кантсе да, жүрөгүм атып калды. Бирок, ишенчим тоодой. Ушул аңгемемен көрсөм көрөйүн деп, бет келчү ар кандай тоскоол менен тайлашууга бел байладым...

Күндөр өтүп жатты. Тагылган милдетти өтөп жүрдүк. Сак, аяр мамиле өкүм сүрдү. Бөлүм башчыбыз көз айнекчен киши кээде Арстанбаевге кирип, көпкө отуруп чыгат. Ненин башын чаргытышат – билбейбиз. Байкаганыбыз уйпалангансып, кызыл-ала болуп кайтат. Ачыкка чыгарып эчтемени айталбайт. Кээде гана «Партияда жоксунар» – деп, бул бүтүм өзүнүкүбү, редактордукубу – айталбай ачык, бүдөмүк шоотуп, тим болот.

Билерман аны менен теңтуш эмеспи кеп чубап: – Балдарың «Безпартийный, сенин чоңдун алдында кызыл-ала болуп атканыңды кайдан билсин? – деп, каткырып

калат. Анткенинде орундуу, ондуу жооптой албай, жүдөй түшөт.

Билерман кайра шыкактайт: – Сага эле кыйын болду, бул жактан өзүлөрүнө кир жугузбаган «айт» десе, «үйт» дечү эки кызматкериңин, чоңуңун көөнүнө карап, эки оттун ортосунда калдың – дейт.

Анан жанын чаап, каткырып күлүп калат. Ошенткен сайын биздин бөлүм башчыбыз оозунан алдыргансып буйдалап, кайсактап калат купуя ардангансып, чын эле биз кыйноого салгансып...

Күндө пландоодо бөлүм башчылар редактордо чогулушат. Мындайда аргымжыны нары ыргыткан Арстанбаев бөлүм башчыны желкелей берет экен. «Безпартийный кызматкерлерди чогултуп алгансың» – деп. Не ал кургур бизге айтсачы жарылып. Асиле бизди ага чогултуп берген редактордун өзү муну баарысы билет. А башчыбыз партиялык этиканы сактаган адамча ага «Ошентпедиңизби эле?» деп жооптой албайт экен.

Муну биле туруп, редакторубуз бизден алчу кегин бөлүм башчыга чыгарып, сыкпай майын алат дейт. Ал эмес, тымызын ийип отуруп, «Эки кызматкерим тең безпартийный, шондуктан партиялык чогулуштарга катыша албайт, партиялык теманы жарытып чагылдыра албай жатабыз» – дедиртип, кагаз жаздыртып, сейфине салып алган – дейт билерман.... Минтип атаганыбызча бар. Университетти кызыл диплом менен бүткөн. Студенчилигинде эле партиянын катарына өтүп, биерге шайма-шай келген. Ар нерсеге камдуу ары ордунда «мат» кылууга даяр. Сайып сүйлөйт, табышмактуу шоораттап, «мандемиң канча дегенчелик сынап карайт. Кынтыксыз иш жасоого көнгөн. Тың жана аяр, нары алпейим. Эс тутуму жагынан чыгаан десе болот. Гезиттин кварталдык жана жылдык тиркемелериндеги ар бир материалдын кайсыл санда кеткендигин илгиртпей айта алат. Жазган материалда-

рына кинем коё албайсың – суроо, жообу өзүндө камтылат. Аярылыгы, камдуулугу бөтөнчө. 1-класста экенинде урунган ручкасы али күнчө сакталуу экенин билип алып танданганыбыз бар.

– О, сопу-у!... давасы жок чекист – Алайлык курдашыбыз даркырап үн салган, – эмне кыласың эми аны сактап?

– Эмне кылчулем, музейге коём.

– Музейге?

– Анан... – Баарыбыз каткырып күлгөнбүз. «Даваң жок экен деп. Өзү кошо күлгөн.

– Эмне экен, Серкебаевче жокмунбу. Серкебаевин Токтогулдун ат жетпес Толугуна самолёттун канатына катып, алма көчөттөрүн жеткирбедиби.

– Кайдан билесиң аны? Өзү айттыбы, кой-а мактана берет.

– Мактанбай-ле, телефондошуп атып, өзү жүктөтүп ийбедиби.

О, кыстала-ак, давасыздар. Алайлык журналист танданганынан көздөрүн алайта сигаретин тутанткан...

Ошондон тарта ноокендик Сыргабек Маматалиевди «Билерман», «чекист», «сопу» атап алганбыз. Аты биякта калып эле «А-а, Бике?» дегенге көндүк. Аскиялашуу, сөз чакытуу биздеги адат. Ошол аскиялашууда күндүк жаңылыктар, кем-кетик-сындашуу кошо кетет.

Кээде иштен соң, үлпөттөшүп калганыбызда Сопу биз менен чогуу. Ичпесе, чекпесе да, орундуу тамаша ыргытып, кошо каткырып отурат.

Эртесинде салт боюнча үч тилде чыгуучу газиттин материалдары менен таанышып чыгып, биздеги берилген материалдарды сынынан өткөрөт. Адатта ага жаккан материалдар аз болор эле. Мындайда кынжылып, ичи чыкпай, кыжаалаттанганынан сүйлөнүп калат.

– Айныды Арстанбаев. Карасаң! – Баш чайкайт, – Бир эле адамдын почерки болуп калды. Айла жок,

кадимки-ле дубал газета эмей, не айрымасы бар андан, фото-гезит бул... Аша чабуулар, кыйкырыктар, жалганды шөкөттөө!... – Арстанбаевдин гезити бул – бир кичиники. Бирок, обкомго жагат мунусу. Ошентип атып Обкомду да адаштырат...

– Силерди «Перевести» кылып жиберип, жыргап калды-ле, эми «жүзүмүңүн» чатагын баштап коюп, дагы жыргай баштады. Токмерген тыңшап бүтүп, адатынча корс-корм гүпүлдөйт: – А, эмне сен айтпайсың өзүнө! Партиясың го, «Коммунист» кыйкыртып баш макала жазасыңар, гонорарга карк болосуңар. Мунусу Арстанбаевге тиешелүү ишарат. Ал келгенден бери газета «карк» деген сөздөргө маарып жатып калды.

– Аны Бекмуратов менен Арстанбаевден сура! – Ылжайып, күлө карайт.

– А эмне үчүн сенден эмес?

– Анткени, автору ошолор. – Дагы ылжая сөз чубаганы калды, – Аторлорго «карк» ким экенин билбейсиңби?

– Коммунист кемчиликтерде бейтарап мамиле болбосу керек да?

Бикеси демитип жооптойт: Коммунист өз учуру келгенде айтат. Сен окшоп-ле Алайдан азыр келгенсип даңкылдай бербейт да?! Айтчу кез болот, айтабыз!

Асили кадрдык резерв боюнча билерман обкомдун номенклатурасында турат. Анын билермандыгы өзүнө каскак болуп, мурдагы редактор алыскы районго редактор кылып көтөрүп, кутулчудан ал акидей асылганына карабай, макулдук бербей койгон чарчаткан. «Партиялык тапшырам» деп өкүмзордугуна да ийилип берген эмес. Кайра өзүлөрүн не максатта күтүүсүз көтөрүп жатканын айтып, мыш кылган. Ошондон бери ага эч ким тийбейт. Өзүнчө автономия. Жарыясын да айта берет. Эч кимден тартынбайт. Ой-бо-ой, шумдугун куруган билерман, дагы кандай шумдугуң бар эле? – десек,

күлөт адатынча каткырып. «Шумдукту башчыңардан сурабайсыңарбы?» – деп.

Кантип сурамакпыз болору болуп бүткөндөн соң? Эми соңун гана күтүп, отуруп калдык. «Ойчу ойлогончо, тобокелчи үйүнө жетиптир»...

Редакторубуз аргамжыны берилете куушуруп тарта баштады – бизге такалды окшоду. Мына ушундан көп өтпөй, сыйда кагазга сыйда жазылган буйрукту алдык. Анда «партияда жок болгондуктан, партиялык газетада иштөө ылайыксыз, ошондуктан радио-теледе иштөөгө которулат» – деген сыяктуу, ачык эмес, бүдөмүктөтүп жазылган. Анын көчүрмөсүн алдык да, шалдайып олтуруп калдык.

Билерман буйрукту тамгалап, окуп чыкты. Өңү өзгөрүлө түштү. Сумсайыңкы. Анан башын чайкап, жылмайып, сырдуу күлүп койду. Кексе журналистке жылдырып, сиз не дейсиз, ушул туурабы өзү? – деп карап калды. Адам көпкө окуду. Гезитке нөөмөтчүлүк кылганда абамын узун-туурасынан шыкаалап окуган ыкмасына күлө берчүбүз. Азыр да, ошону элестетип, бирок не дейт экен кыязында күтүп турдук.

– Билбейм-а? – деди же нары, же бери кесе айтпай, тек гана Арстанбаевге жан тарткансып койгондой болду.

Билерман: – Арстанбаев биерден уттурду, буйрук ага утуш апкелбейт, мен шундай түшүндүм деди. Күлдү анан: – Кызык эй, радио-теле эмине анын органы беле жөндөн-жөн которо салгандай? Баса, макулдук кана? Же силер макулдук бердиңер беле?

– Биз макул болчу белек? – ийинибизди куушурдук. Бөлүм башчыбыз эчтеме укмамыш, билмемиш немедей дугдуйуп олтурду. Анын мындай таризин байкай коюп, адатынча каткырып калды:

– А-а, ырас эле башчыңар макул да, ушундай эмеспи эле, ыя?...

– ...Менден маакулдук сурачу беле эй, чоң өзү билет да, кандай кулак чыгарса, казан өзүндө тура...

– Казандын кулагын оболу сен карматып, чоюп көрсөткөнсүң да эй! – деди өзүндөй калп зынарламыш этип, кыт-кыт күлдү, асмандан түшчү беле, катып калган кара казан?!...

Эми экөөлөп, чоё бересиңер жеткен жерге дейре...

– Ха-ха! – Дагы күлдү каткырыгын салып: – Анан калбырды суудан көтөрөсүңөр – анжирин ким тартат? – көрө жатасыңар. – Белүм башчыбыз Төлгөбаевди мыскылдуу карап койду.

Ат чабым аралыктан кеп кимге нускалып атканын туя билчү, кырпа Төлгөбаев сыртынан сыр алдырбагансыганы менен ичин ит тырмагансып, тиштенип араң отургансыды. Али бул башталышы экенин, дегинкиси – кутулбас куяга кабылганын көрүп-билип, бирок өлүмүш түлкүлүгүнөн жазган жок.

Адатынча билерман колун чөнтөгүнө салып, башын сол ийнине кыйшайткан калыбында саймедиреп атат: – (Ушинткенинде болочокту даана жиликтеп, көзгө сая айтчу) – Шабанов айтмакчы, качкандан кууган жакшы... – Хи-хи-и, – Ыкшып, табалагансып күлдү.

Төлгөбаевдин кашка башы калтаңдай түштү. Тиги какылдаган неменин кыйытмасы бутага дал тийип, айласын кетирди. Али бул турушунда шакабасы түгөнчүдөй эмес. Анткени, ал шооткон Шабанов да, ушуга окшогон купшундаган, чоң десе, жантыгынан кеткен жан, нары билерман айткандай булардын баарысы бир «уруктагы» тамырлаштардан эле...

Төлгөбаев көчүк басып отура албай, калп эле иштемиш болуп, сыртка бөйпөңдөп, жортуп чыгып, машинага бирдемесин таштап келди. Билерман анын келишин күтүп, кеп улады.

– Бул али... Мен айткан «подпольенин» биринчи таймы. Подпольеде эми Арстанбаев жалгыз эмес – өзүбүздөн адамдар

кол кабыш кылары, мындан ары да бирге «иштешери» анык. Так что, орустар айткандай «Один в поле не воин»...

Эгер биринчи аймдын иши ойдогудай жүрсө... – Кудум картаны карап, ошо чийменин табышмагын жандыра сүйлөгөндөй, – экинчи тайм болбой калышы ыктымал жана сөзсүз.

Бирок, бул жүрүштө экинчи таймдын болушу күтүлөт. Анткени, буйрук көпшөк жазылган. Тамашаны биринчи таймдан көрөбүз. Канча баштан сызылып чыкканын билбейм, баары бир – арты кууш...

Төлгөбаев калп эле баш чайкап, күлүмүш этти.

* * *

«Атаңа бар, энеңе бар» менен бир топ күндөр өтүп кетти. Обкомдун секретары Баргыбаевде отурабыз. Буйруктун көчүрмөсүн ал биринчи ирет көрүп аткандай таңданып, биз менен кошо окумуш болду.

Анан экөөбүз тең кыска жазылган арызыбызды кошо сундук – ичибизде эмне демденүү бар экендигин кыйды киши байкап койду. Арстанбаев экөөнүн ымаласы иттин жүнүндөй экенин эшиткенбиз. Ошон үчүн аны «кара шыбакка» албай, этика кармап, бирок, буйрук караманча мыйзамсыз экенин айта бердик. Тажабадык. Аны айткан сайын бир байкаганыбыз ушу – Баргыбаев жумшара түшүп жатты.

Сөз арасында бизди партиянын катарына албай койгон да, өтүүгө бут тоскондо да, Арстанбаевдин өзү экенин, эми шылтоого шыноо кылып, ошого таянып буйрукту ойлоп чыккан да өзү экенин тотукушча сайрап айта бердик.

Арстанбаевдин дагы бир куулугу–буйрукта «Обкомдун бөлүмүнүн макулдугу боюнча» деген жери бар.

Мына эми аны жарга такап, талап кылып көр – жан берер бекен? Кадимки суудан кургак чыкпаса, атын баш-

ка койсун. Ошон үчүн бизге жакшы киши болуп, өзүнө чакырып алып, бир жагы салтанаттуудай, бир жагы (Билгенге) тымызын табага жыккандай жарыя окуп берип буйрукту тапшырышы төгүндөн эмес. «Акылың болсо, Кашкарыңды таанып ал дегени. Ананчы, «Күчала жеген жериңе ыйын» – деп жатпайбы билгенге. М-м... Тымызын таш тиштетип коюп гана тоңдоосун басып кетти го, чиркин! Эх, Арстанбаев, Арстанбаев!... – Атына-заты төп келгенин кара! Оозу-мурду кыйшайбай, «Сыйынар жериңер тияк», киндигиңерди ошолор кесет» – дегенсип, бизге даттанар эшик көрсөтүп, өзү сый киши болуп, четте – оолакта калганын көр!

Баргыбаев менен башы бир, жаны бир болсо болгондур, биро кошо алдыртан маакулдук берген обкомдун секретарынын акылын уурдап, үнүн арамза пикирине ортоктош кылып алганына тан бербей койбойсуң... Чоң-чоң сүйлөп, чоң-чоң жесе жеп, чоң-чоң адым таштаган обкомдун белгилүү кишисин купуя муунап, нарыда купуя бекинип жаткан кеги үчүн (Кылгылыкты өзү кылып коюп...) «Балееге калган – бадалбай» кылып басып кеткенине эми эмне дейсиз – сиз?!...

Мына эми чындап таразанын ташын таап ал, эр болсоң – Арстанбаев аны бир-бирине чиелештирип, сыртын кооз шакектеп коюп, коомай туруп алган – көрүп бак!...

Мурда обкомдун бөлүм башчысында эшик жыртканбыз. Ал көрүнө эле Арстанбаевге кыжынып, акыры зериккенде «өзүңөр кылгансыңар» дегендей, бизди секретарга киргизген. А киши «Бирге чечкенбиз» дей албаса да, буйруктун аткарылышына секретардык салым кошуп, жол ачканы турат. Эки ооздон бир ооз «бара бербейсиңерби!» – дейт. «Радио-теле да биздин орган, элдин сүйгөн трибунасы» – деп, көрүнө үндөгөндөн тажабады. Дагы бир кызыгы – Арстанбаевден эмнени уксак, анын сөзүнүн көчүрмөсү сымал окшош сөздөрдү, талап-ниеттерди се-

кретардын өз оозунан угуп, акыры кимиси баштаганын билбей маң болуп жүрдүк. Кийин бара берип, акыры уга берип, анын өзүн да, өзүбүздү да тажатып бүттүк сыяктанды. Анан «Обкомдун секретарынын бизди уккандан, үндөгөндөн башка, Арстанбаевдин «добулбасы» болгондон башка иши жокпу» – деген пикирге келип, эми «I-секретарга жазып киребиз!» – деп, заарканып калдык.

Баргыбаевдин баёсунган, төгөрөк көздөрү ала чакмактанып, чачырай түшүштү – Инстанцияны сакташ керек жигиттер, маселени мен чечемин – менин вазийфам ишти чечиш – деп, кам көрө кетти. Канткени менен секретардын «талуу» жерин тапкандай болдук...

Билерман айткан биринчи тайм эми чындап узага турган болду. Эшиктен эшик көбөйүп, маселеден маселе тандалып, бирок анын ээси боолголоно баштады. Анткен сайын көгүбүзгө таянып, «Башка салганды көрөлү» – деп, теминип жүрүп олтурдук. Бошпуз, анан «таш түшкөн жеринде – оор» демекпизби?

Редакцияга келип, демибизди алабыз. Колубузда буйрук болсо да, көгөнгө байлангандай, көнүп калган экенбиз биерге тийбей коё албайбыз. элде айтмакчы: «Көз ачып көргөн ишканабыз» эмеспи, университеттин босогосунан соң, ушерге байырлаганбыз да, анан не кылмакпыз? Жетекчи жериген менен эли жерий элек, кайрале койнуна алчудай көзгө ысык көрүнөт...

Күндөп, күн алыс эшик аттаганыбызды бөлүм башчыбыз Төлөгөбаев бөйпөңдөп кол берет, нары сагына түшкөн Билерманыбыз:

– А, радиочулар, эй! дагы эле барбай жүрөсүңөрбү? – деп биле туруп, атайын сөз чакытып, баягы каткырыгын салат: – Силер кеткенден бери бөлүм башчыңар аябай кыйналды да, ушуга эле кыйын болуп атат-эй, кош башын да өзү жетелеп, кошту да өзү айдап... Бирок, иттей чий-аш, күчтүү неме экен эй, тырышып иштеп атат.

Мен коркуп атам эми машинистканы да, бир жакка «Перевести» кылып (Буйруктагыны айтып атат) жиберип, ага да өзү отуруп алабы деп...

– Не кылабыз анан, башка түшсө, байтал ат болот – дейт, көтөрөбүз да. – Тердеп, жүдөп алган Төлгөбаев калп эле бечара болуп, көзүн жылтыратат.

Аңгыча кексе журналист кирип келип, кыйнала кол сунат: – А, кандай?...

– Алынча аба, жүрүп атабыз. Өгүз өлбөсүн, араба сынбасын. – Кандайлыгын буюктан сураң! – Төлгөбаевди көрсөтөт. – Буюк айтсын өзү! Анан: – Өзү... – дейм да, аба? Биздин Партиянын да акылы ченелүүбү дейм десеңиз? Мына караң, булар кеткенден бери деле иш жүрүп атат, ушинтип эле «сокращение штат» кылып койсо болмок, анын эмнеси бар. Үч адамдын ишин бир Төлгөкең өзү бүтүрүүдө. Мунуңуз калп эле нервим ооруйт дейт экен, өгүздөй күшүлдөп иш бажарип атат-көрүң. Же жалганбы? Эми машинистканы да айдайм дейт, мына тамаша.

– Койсоң, койсоң эй!... Ушинтсең чын бүтөт да. – Мыңкылдай унчугат Төлгөбаев.

– Койбой эле, бу сенин колундан келет да? Өзүнүн кол башындай кызматкерлерин «Перевести» кылып ийген адам бир машинисткага алы жетпейби? Келиштирип туруп, «Докладнойду» жазасың, редакторуң виза салат – бүттү. Анын неси бар?...

Жашырыкча эмес, мен деле бөлүм башчым жок өзүм иштеп атам жалганбы?

Кексе журналист: – Жо-оң-а?! Андай болчу беле, баарынын эсеби бар.

– А, боптур дейли. Аба, сиз баарын көрүп турган кексе адамсыз.

Бу балдардын иштери эмне болот эми? Жиберген жерге барбай жатыптыр радио-журналист эмеспиз дешип, же обком восстановить этип коёбу?

– Жо-оң-а? Биздикилер ошо обком менен маакулдаштык деп атпайбы? Обком колдобойт буларды, бара бериш керек эле. Билесиз го, Арстанбаев мустакам кылганбы дедим, асли бу макам адам, бош кебейт.

– Бош келип калсачы? Ушу Төлөкөңиз буйруктун ала-чаласын билбейт дейсизби, биле-ет! Тек гана кийиз кимдики болсо, билек ошонуку деп, байкап турат. Эртең тараза таш бир жакка оосун эле. «Мен билбепминге» чыгат. Көрөсүз го. Эгер ушундай чечилип калса, Арстанбаев ташты буюкка оодарат да, өзү четке чыга берет. Себеби, Арстанбаевдин карманганы бар – буйрук буюктын «Докладнаясынын» негизинде жазылган.

Буюк муну сезет. Ошо сезип-билип, «алда – кудайлап» ошондон тердеп-бургап атпайбы мунуңуз... Тамаша биягында али... – Ха-ха!

Калбыр суудан көтөрүлгөндө билинет баарысы, калбыры бар буюктын. Кексе журналист: – Баргыбаев эмне дептир?

– Баргыбаев эмне демек, Арстанбаевдикин туура дейт да, билесиз го, аны. «Баев, баев» – болуп турбайбы, бир баш алар. Төлгөкөңиз да ошол «Баевдерге» кошулат, биерде отурганы менен... Туурабы? – Хи, Хи-и!

* * *

Шеригим экөөбүз бир арыз жазып кол койдук. Анда Арстанбаев, Баргыбаевдердин бир адам экендиги, экөөнүн «демилгесинен» соң, мыйзамсыздыкка жол берилип, бекер калганыбыз баян этилген. Бирок, канча күндөн бери да, эшик сагалап киралбай жүрдүк. Баргыбаев бул жагын мыктылап бекитиптир. Алыстан эле «Биринчинин» жардамчысы «Жок» – деп жоолап, астанага жолотпой койду. Ошентип, сандалып жүргөнүбүздө бирөө ошерден акыл болуп, жол көрсөтү, жакшы неме экен. «Конвертин сыртына ошо киши табыштаган. –

«Партиянын ош областтык комитетинин I-секретарына, Кыргыз ССРинин депутатына» – деп, бадырайта жазып, концеляриядагы көзү бакыракай аялга датыбызды айтып, колуна бердиртиңиз!» – деп, жалооруп туруп алдык.

Ал баш чайкап, кыйлага үстү-башыбызга көз жүгүртүп, жан тарткандай карап койду.

– Эки айдан бери бекербиз? Катын-балалуу боло элек-пиз, ушинтип, ишсиз жүрсөк кайдан өзүбүздү бакмакпыз, – деп, кичине аёлуу дит багып, ал эми, ушинтип атканыбызда үндөрүбүз каргылданып, жашып кеттик окшоду. – Да-а, – деди аял шыпшынгандай, – бедные... Анан «я постараюсь» – деп, бекем убада берди.

Обкомдун имаратынан шагдам чыктык...

* * *

Ушундан бир апта өтү-өтпөдү редакциядагы абал чуулганга түштү. Баргыбаев эми башка нукка өтүп, мындагы окуяны мурдатан билбей келгенсип, баарысын бадырактар куюруй баштады. Мындан мурда обкомдо жүргөнүбүздө жооптуу кызматтагы орус адамы бизге баарын төкпөй-чачпай айтып берген. «Маселеңерди секретариатта карайбыз, восстановит этилесиңер» деген. Анан эле кайра сөгүнүп калды Арстанбаевдин фамилиясын атап, нары жагын айтпай. Саягы, өзгөрүү болгон окшойт?... – Кооптонуп калдык...

Кийин уксак, редакторубуз биерден да, суурулуп чыгып кетиптир. Эгер секретариатта каралганда Арстанбаевдин кызмат орду кошо каралмак – дейт, обкомго төң көп кутулуптур.

Эми окурманга белгилүү болуп калды – бул жагын кыскарта чабалы. Себеби, окуянын соңу Билерман калчап көргөндөй аяктады. Билермандыгыңа «Балли!» Куп жараштырып, атын койгон экенбиз. Анык көзү ачык,

авлия менен жанаша жашаганыбызга өзүбүздү бактылуу сездик...

Ыңгайсызы эле Төлгөкебизди карай албай, ал бизге тик бакпай кызык болдук. Ансыз деле жыгылган адамды «Нары-бери» деш кыйын экен. Айрыкча, редколлегиянын Баргыбаев катышкан кеңейтилген жыйынында аны төө бастыга алышты. Уялбагандан өзүң уял болуп, Арстанбаев «Ушунун «Докладнаясына» таянып иш кылганмын» – деп, аны ур-токмокко өзү албаспы. Анткени менен укмуштай нерви катуу экен – баарына чыдап, баарын көтөрүп, баарына бардаш берди. О, Билермандын төп келген төлгөсү ай!...

Эми окуянын бул жагын да, Билермандын тили менен айталы. Алдыда жүз берчү II-таймдын келиши күтүлүп жатты.

Арстанбаев эми кайсыл капталына оодарылып, кайсыл жолу болчу жамбашы менен жатып атты экен – ушунусу кызык?...

* * *

Кантсе да, I-секретардын күчүнө тан бербей коё албадык. Болсоң 1-чи бол экен. Мурда эле «Биринчиге жеткирбес бекен, биринчиге өңчөй партия билет менен киргизчү жери бар. Эгер жазып-тайып, оң келтирип, а кишиге жетип калсаңар күнүңөр тууйт, булардын операциясынын» тым-тыракайын чыгарат – адил киши ал» – деп, уккан экен.

Эми ичибизден батабызды берип, терибизге батпай кубандык. Бу жашпоодо чындыкты коргогон тирөөч барлыгына ишенчибиз артып, кунадык. Анан калса, бизди тек гана ишибизге кайра койбостон, редактордун эсебинен төлөттүрмөк экен. Арстанбаев чалкасынан кетип, обкомду ала жыгылып, редакциянын эсебинен төлөмөк болуптур.

Эсимде... Бирдин айынын 22си болучу. 23ү – Советтик Армиянын күнүнө карата редакциянын жамаатында үлпөт уюштурулуп, аны жалаң аялдар көтөрүп, (Аялдар майрамын эркектер уюштуруу салт болчу) дасторкон жасалып жаткан.

Каттар бөлүмүнүн чакан бөлмөсүнө тыгылып, олтурдук. Негедир эле баарысы редакторду «кечикти» – деп, күтүп жатышты. «Каякка кетти эле» деп, сурагандарга артыкча ылым санаалаштары обкомго кеткенин айта албай, (Аны бая эле «Билерман», эми аны жер тыңшар Маамыт атап алганбыз обкомго кеткенин кабарлап койгон) күңк-мыңк этип калышты. Редакторсуз жарашпагандай көрүнүп турду жасакерлерге.

Арстанбаевибиз кечигип келди. «Өтүң-өтүң» менен төргө өтүп, адатынча көргөн көзүнө ишеналбагансып, ондоп тиктемей адатын карматып, баарыбызды сыдырып тиктеп чыкты. Маңдайлаш, улага тарапта олтурган бизге, анан мага кайра карап, анткенинде башы калтандай кетип, не болсо да, жаш кезинде өлгүдөй көйрөң өссө керек, дароо эле кандайдыр кербез каадага өтүп, көкүрөгүн көтөрүп, ошонусуна артыкча бактылуу адамча кампайып койду.

Майрам шааниси тутулуп атканы менен негедир ушул күнү мен ардемеден көңүл калды адамча көңүлсүз, бук болуп жүрдүм. Жана редактор экинчи мерте караганда көзүбүз уруна түшүп, ушуга удаам, иреңимин кубара түшкөнүн билдирбеске аракеттендим. Жүрөгүм кандайдыр «Болк» этип алды. Бул эмнеси? Эминеден шоорат? Дагы кандай тузак тартып, эмненин үстүнөн чыкканы жүрөт бу кара жылан?

Анан бейжосун чочулаган өзүмдү айыпка жыгып, суу жүрөктүк кылдым окшойт» – деп, жүрөксүп алдым. Арстанбаев эмес, Жолборсбаев болсо да, корко турган эмнем калды?» – деп, өзүмө өзүм кайрат-намыс байладым.

«Азреттин көздөрү» деген баян жазып жүргөм. Баш каарманым ушинтип эле өз бармагынын парсая түшкөн тамырларынан чочулап, ардемени ойлой берчү, санаа тартчу минайым жигит. Аны мындай шексинме дартка чалдыктырган ушу Арстанбаев окшогон начальниги болгон. Жашырып не, мен аны дал Арстанбаевдин мисалынан алгам. Адил, табияты артыкча чынчыл жанды ушуга окшогон жетекчилер тагдыры тайкы кылып коётту нускагам... Жазгам...

Үлпөттүн каадасы боюнча аз-аздан ичимдик ичилди. Аялдарга кайра-кайра рахмат айтып, ыраазы болуп олтуруп, Арстанбаевибиз бир топ кызып калды. Бирер жолу башка эле адамдарга сүйлөп жатып, менин фамилиямды максатсыз атап алды. Жакшы көргөнүнөн эмес, албетте. Көп ойлонуп, көкүрөгүн өйүп, түшүндө түйшөлтөт окшодум. Азыр эле эмес, өзүбүзчө өткөн жыйындарда да, оозунан мен чыгам, фамилиям жөнү жок аталып кеткени бар...

Мындайдан мен да, оолак эмесмин. Ар качандандан, бир качан Арстанбаев кирпигимдин арасынан салаңдап көрүнүп, сүрдүү салам айтып турганы-турган... Кылыктарына, көрүнө кыянатчылдыгына кадимкидей кыжабам кайнайт.

Ичкен-жегеним каякка кеткенин сезбей, тартылган зымдай тысырап олтурдум. Анан кантмекмин, маңдайга теше тиктеп, сары изиңе чөп салчудай арамза көз агытып коюп, «камбыл» жетекчиң турса, үлпөттө кандайча жагалданмаксың?

– Бир жышаанды байкадыңбы? – Билерман үлпөттөн кайтканыбызда кеп салат. – Арстанбаев кызыган сайын өзүн ишенимдүү кармап, жеңиште олтургандай сездим өзүн. Адатта, ашказанда кеселим бар дечү адам бүгүн тартынбай, коньяктан шыңгытып отурду.

– Байкадым, – дейм ичимдеки түпөйүлдүктү айтпай, көзүбүз уруна түшкөндөкүнү жашырып, – оозунан дагы эле Камалов чыгып атты го, ыя?...

– Ал го ал. Жаңылбасам, ушул кудай урганың бүгүн бир иш жасадыбы дейм да, өзүнүн пайдасына. Бирөөбүздүн үстүбүзгө суу куйдубу итиң. Болбосо... Майрам алдында 1-секретарда эмне бар буга, же бизге сыйлык талашып олтурду дейсиңби? Сыйлык берер болсо да, биякка ыраа көрбөй, ошоякка калтырып келер бул?

– Ким билет, баарын жасайт бул кара сойлок. Атасын аячу беле?

– Сен айтмакчы, экинчи таймга иштеп атабы же? – Шеригим кобурайт.

– Балким... жыгылган-неткенин билбейт мындай жан кечтилер. Эштеп, 1-инин довериесине кирип алып, анан билген богун жегиси бардыр.

– Мүмкүн... Буга дабаа жок, ойрон бу. 38-жылдары ушуга окшогондордун күнү тууган, жалгандан жалаа жармаштырып.

Кийинки аптанын үчүнчү күнү, кара шаршемби болчу. Иштеп келсем, үйдө обкомдун бизди тейлеген бөлүмүндө жаңыдан кызматка келген мурда райондук газитте бирге иштеген – Үсөнов олтурат. Үрөйү учкан, жарашыктуу кийинген тулкунда сабырсыздануу бар.

– Иш чатак үка, шашылышмын. Кийин-соңгу мага капа этпесин, неси болсо да, айтып коёюн деп келдим. Менин сага жоолукканымды жан адамга билдирбе, партиялык ишти билесиң го?

– Кандай чатак? – Жүрөгүм «болк» этип алды алиги күнкүдөй.

– Сенин аңгеменен чатак чыгып жатат. Деги каеркайерге чыккан эле?

– Жогорку гезиттерге. «Кыргызстан маданиятына».

– Анысы жакшы экен. Эми мындай үка. Жанараакта мени 1-секретарь чакырды. Кирсем КГБнын кишиси экөө олтуруптур. Алардын атайын каты бар экен. Көрсөттү. Кыскасы, Биринчи – өзү да капа. Биз СССРдин 50 жыл-

дыгын майрамдаганы жатсак, анан кандай минтип жазат, орус калкынын өкүлүн минтип, шылдыңдап жатканы эминеси? Аерде компетенттү адам олтурабы өзү? – деп, тынчызданып сурады. Мен сен жөнүндө айтып бердим.

– Тааныйм дедиңизби? Тиги редакцияда бирге иштегенибизди...

– Дегенимче дедим. Чынын айтсам, мен деле өзүмдү жоготуп койдум, же аңгемеңди мурда окубаптырмын. Аерде кандай адамдар иштейт, тазалаш керек мындайларды – деп, аябай ачууланды 1-инчи. Эми бизге да сөз тийгени калды.

– Кызык?! Аңгемеде мындай чуулганга түшө турган эчтеме жок. Жазуучулар Союзунун республикалык кеңешмесинде сөз болгон ал жөнүндө.

– Эмне деген?

– Эмне дечү эле, жактырышкан, аякка бөлүм сунуштаган жазуучулардын бөлүмү – электен өткөрүшкөн. – Кыжаалаттык башымды тээп чыкты, – «жарасы» болсо, айтышат эле да? Бу көз карашта бейгам болчумун. «Э-эңк!» Ушул аңгемемен каталык издешсе... Жүрөктөгөнү жазгам – мен...

– Э, үка, айтпай койчу белек? Азыр бизди уга турган киши жок. Чарасын көрүү керек – башка жолу бовёойт. – Ичкиликче чалып сүйлөп ийди. Мунун өзү да, айтып аткандын калтаңдаганы сары санаага түртөр эле...

– Эртең чогулуш болот силерде. Даярданып ал, өзүңдү актаганга аракет кыл, далилде. Кечирим сура акырында. – Өзү да кейип кетти. – Кана эми, жазалап туруп, ишинде калтырса, сенин утушуң болмок – КГБ туруп калып атпайбы, аларга жооп берүү керек да кагаз жүзүндө. КГБ менен азилдешип болобу, билесиң го ал жагын...

Дүйнөм тарыды – дүйнөм аңтарылды. Бирпаста жарыкчылык жексур болуп көрүнүп кетти. «Деги жакшылык күн калганбы?» – деп, арсарсып, өңдөн аздым.

Көзүм канга толгондой кимгедир кекенүүм артып, кимдендир кегимди алгым келди. Бул кара туман өзүнөн өзү эле пайда болгон жок. Мунун артында кайсыл бир адам туруш керек? Ким ал, ким?...

Бир паска теним өлгөндөй муздап, шалдайып олтурдум эле ушуларды ойлогонумда намысым козголуп атып чыккым келди. Устат сындуу бир абамын: – Эй, үка, өзүңдүн тууралыгыңа ишенесиңби, карышкырча күрөшкүн, тиштеп үзүп ала албасаң, тиштеген боюнча карышып кал, багынба!

Күрөш ушундай үка, анын мыйзамы ушуну талап кылат! – дегени эске түшүп, көзүм умачтай ачылып кетти. «Мен эмне, эл душманы белем? Чыгарма жазган жазыгымбы, ошого дүрбөлөң түшүп жатышабы? Ким үчүн, кимдин кызыкчылыгы үчүн?... Актыкка келер күн бардыр акыры?»

Үсөнов кеткени калды эле:

– А, эми – Сиз – өзүңүз кандай жардам кыласыз? – деп суроом үчүн өзүм да, ыңгайсыздана түштүм.

– Кандай жардам кылчу элем? Менин жардамым ушул: алдын алып, коргонуп кал.

– Эртеңки чогулушта аңгемем жөнүндө эмине дейсиз? Каякты колдойсуз? Сиздин пикир болот да, айтарсыз?

– Аны чогулуш чечет. Анүстүнө сен экөөбүз бир жерденбиз...

Үсөновду жипкире карадым. «Ою болбогон да, адам болобу? Бул эмнеге өзүн далдага качырат?»

– Маселен, эгер чогулуш болсо, бая эле Арстанбаев айкарасынан кетип, менин аңгемеме асылып жатып калат, бул турган кеп.

А сиз сөз кошо албайсызбы, бизди тейлеген адам катарында?

– Аны чогулуш чечет. Алдын ала андай-мындай деш кыйын азыр.

– М-м... А сиз билесизби? – дедим заматта Арстанбаевдин алигиндеги «көрсөтөм саа» дегени эске түшүп, – бул ишти ким козгогонун, Арстанбаевдин кылганы бул?

– Койсоңчу андай сөздү. Арстанбаев өзү коркуп отурбайбы, анда не жазык?

– Жок, мен ошондон эле көрөм... жазыгы ошол – Арстанбаев...

– Бир жаман көрүп калсаң эле. – Нары жагын тастыктап айталбай, мукактанган боюнча кетти.

Мага жардам кылганы келген Үсөновго ичим чыкпай калды... Эмне дечү эле: «Болбосту эш тартканча, башына беш тарт!»...

Кимге ишенип, кимден таяныч издеп жатам – мен?... Дегинкисинде «басманы мен тейлейм» – деп күпүлдөгөнү менен?...

Ардануум артты. Ушул тагдырга туш болгон «кара жолтой экенмин да? – деп, өзүмдү жемелегим, жек көргүм келди. Минтсем, алсыздыкка жатар эле чынында. Жалтырак турмуш кечирсем, маңдай жаркып кубанып, даярдандап калсам, анан эле аксак-тескек күнгө кабылсам, ушинтип мөгдөп калсам, анда мен үчүн кайсыл инсан токулуу атын жетелеп, алдыман тосуп чыксын? Жолу жок мен үчүн кимдер отко түшүп, сурнай чалсын? – деп өзүмө демөөр байладым. Баса, алигинде Сыдыкбеков аксакал эмне деген эле? «Азыркы жаштар өтө эле борпоң, кичинеле бир иш башына түшсө, кабагына кар жаап билдирип коюшат! – деп мага күлбөдүбү, кой тың болоюн! – өзүмө дымак байлагым келди...

Пенденин атуулдугу ушунда: кабак-кашым деп зынарлабай, өйдөлүш-ылдыйышта – турмуштун бардык чыйырында өзүн нарктуу кармана алат. Анткени ал – адам. Адамдын наркы бардыктан кымбат!

Жазалоо жылдар эсиме түштү. Ошол калемгерлердин баарысы бактысыз адамдар беле, тагдыры тайкы беле? Жок, албетте. Миң мертемден андай эмес! Тескерисин-

че, алар өз идеалдарынан жанбагандыгы, азиз өмүрлөрүн сайып коюп, максат сересин тик карай, чындыкка тик карай алгандыктары үчүн бактылуу болушпадыбы эле?...

Мен эмне, алардан кемминби? Же менин жаным алардан артык беле?... Жылан жолго чыгарда өзүнө ант берет экен: «Мен адамдар басчу жолго чыктым, мага адамдар жолугат. Эгер мен жылан боло туруп, чага албасам, анда мени өлтүрүп салышат.

Чаксам, өлбөй калам. Чаксам да, чага албасам, мени өлтүрүп коюшат». Намысым кыйнап, намысым чыңалтып, мени айныгыс жолго алып чыкты... Эрел талаага жетеледи. Күрөш гана, дагы бир жолу – күрөш! Айласы – ушул!...

Пас – адамдарды неге арка-тирек тутамын. Өз кызматынын деңгээлинде милдет алышпаган мансап адамдары мага не кылып бермек? Калп эле, сырткы көрүнүш үчүн күйүмүш болгон кокуйлардан не жардам күтөм – мен?...

Арка-алдын көрө алышпагандар, бирөөлөрдү бирөө сатып ийгенин, муз тиштетип басып кетишкенин көрө алышпаган – Үснөв абамдар анан неге кагаз чогултуп, гезитти тейлеп олтурушат? Чоңу чоңдой арбалса, Арстанбаевдерге, кичинеси кичинедей алданса, ак-караны көрө алышпаса, ылгай билишпесе... жадагалса көргөнүн, туйганын менчик ою менен жогору жак, ылдый жактарга сүйлөп бере албаса, «Партиялык этикага жатпайт» деп, анан кандай заманга арыш алабыз – биз? «Космос ылдамдыгында өсүп атабыз» – деген мактанычыбыздын акыбети, соңу эмнеге эгедер кылат биздерди? Ах, 1-нин аппаратында кызмат эткен «сулуу» этинаны кызмат эткен, кооз кийинген, алчыланта галстук тагынган, кечээлери эле партиялык Жогорку окуу жайларды тамандаган, эчендеген курстарды аяктаган Үснөв абамдар ай! Силер бышык болсоңор, силер көкүрөктүү болуп, өз ишиңерди өз деңгээлинде алып барсаңар мага окшогон калем ээлери

жок жерден чокко күйбөйт эле го, чиркин!? Акыры?... Ошо партия нанын актап жеп, наамын актап кызмат кылсаңар – канале?!... Ах, тузу «шор» партия.

* * *

Эртеси. Чил арым менен чыйрыга басып, ишке келдим. Күткөн чогулуш болбой калды. Кызматкерлер экиден, үчтөн болуп, башы бириккен жерде эле менин аянычтуу тагдырым жөнүндө баш катырышып, мени аёлуу көздөрү менен карашып, баш чайкашты. Айтор, «КГБ, КГБ» деген эле сөздөр... Мунун канчалык чындыгы бар – мага караңгы. Ал күн ошондой суроолуу, сүрдүү болуп өтгү. Же мен КГБга чакырылбадым, тескелбедим, же өзүм басып барбадым. Баса, неге бармакмын? Корко-ок мурда муш көтөрөттөн болбоймунбу анда? Не ишим бар эле аерде?

Азырынча сөздөр гана жүрүп жатты. Миш, миштер...

Эртесиндери. Мына, кези келди: Арстанбаевдин чындап күнү тууду. Менин аңгемеме байланышкан маселе обкомдун секретариатында каралып, редактордун орунбасарына сөгүш берилип, (Газета анын кол коюусу менен чыккан, эмгектик эс алууга бараткан Арстанбаев ага чыгарып коюуну табыштаганын жогоруда айтпадык беле) менин абалымды кароо жагы редакторго тапшырылыптыр. Мына кызык, бул чынында койдун тагдырын карышкырга тапшыргандай эле кеп да – анан кандай?...

Маселе каралып атканда менин чакырылбаганым (Мен партияда жок болгонум үчүн чакырышпаптыр. А мен ошо партиялык гзитте алты жылдап кызмат кылып аттым эле го, биягы кандай?) кызык? Ушунун өзү аерде чектелүү гана адамдардын сөздөрү угулуп, ошолордун бүтүмү ишке ашканынан кабар берип турбайбы, несин айтам?... Эмнесине капаланам?...

Ашыгы алчы түшкөн Арстанбаев эми чындап, жаңы буйрукту карматты. Анда: «Аткарган кызматына туура келбегендиктен, кызматынан бошотулат» – деп жазылган.

Байкаган адамга бул буйрук дагы эле бүдөмүк, нары чалкеш болучу. Арстанбаев буйрукту берерин берип алып, өзү коомайсып, кооптуу турду. Кандайдыр актанып, муну жалаң гана обкомдун көрсөтмөсү менен гана жасап жатканын, экөөбүздүн ортобузда кылчалык таарыныч жок экендигин айтып, сөздү узартып, жоорай берди.

Бир эсе угуп отуруп күлкүм келди. Баланы алдаган-сыганына, балача ишенет дегенине күлкүм кыстайт. Сөз арасында «Эми не кылайын деп атасың?» – деген тейде бөөшсүнүп сурап койгонучу, жарыктыктын....

– Эмне кылар элем: ал белгилүү да! – деп, мен да аны суроолуу карайм.

– Эмне оюң бар?

– Оюм ушундай: бутум жеткен жерге дейре, үнүм, болгондо да жазуучулук үнүм жеткен чекке чейин арызданам. Мен билем: чындык бар: бирок, ага жетүү кыйын. Анткени, аны – чындыкты сиз окшогондор тосуп турушат. Жалганбы? Алар болгону «Партия!» «Кийимин кийип алышкан – партиянын атынан сүйлөп оокат кылышат – ошону жазам!

– Койсоңчу, анда арызчыл аталып калбайсыңбы, жакшы болчу беле?

– Силер арызчыл кылсаңар, арызчыл кылып тарбияласаңар арызданамын да, не кылмакмын – жолу ушундай! «Жатып өлгүчө, атып өл!» – дейт, билесиз го?!

Анткор күлөт: – Жакшы болбойт анда.

– Силер баарын жасасаңар жарашат, мага болбойт бекен, укугумду коргосом?...

– Ырас, мен сактай албай калдым сени. Обком туруп калып атпайбы ортобузда. Мына азыр эле дагы телефон чалышты «Секреттариаттын чечимин орундатып атасыңарбы» деп, ушундай да аларың?...

– Аларыңыз туурасы.
– Неге андай дейсиң?
– Себеби, обком сизге тиешелүү. Мурда сиз секретарь болуп иштегенсиз Баргыбаев болуп. – Экөөн кошуп койдум, – Сиз бийлейсиз аларды. Сизди угат укпаса да, акыры жүрүп уктурасыз – дедим баягы күнкү барып, (Майрамдын алдыңкы күнкүсүн каңкууладым) акидей асылып жүрүп, өз пикирин таңуулаганын, максатына жеткенин эсине салып.

Сиз дагы эле секретарсыз аерде – дедим заардуу какшык менен, – бизди укпайт, себеби мен партияда жокмун. Тагдырым чечилип атканда да чакырылбайм. Себеби, сиз ошоерде бийликте болгонсуз – силер чечкенсиңер. Сырттан тон бычкансыңар – билем аны...

Жаагым ачылып калбадыбы, ага кезек бербей, саймедирей бердим. – Иш жүзүндө ушундай болуп атпайбы, а буйрук жазууга келгенде тайсалдайсыңар. Жакшы кишилер, акылгөйлөр бир мүдүрүлгөндө эле эсине кирип калчу. Силер... Өткөнкү «Буйругуңардан» да, оңго келбепсиңер, «буйтап» кетпедиңер беле баса?! Билебиз: аныгы, жүргөн-турганыңар бүтүндөй – жалган, баары жалган! Кылган ишинер!... Кыянатчыларсыңар – силер, сиз кыянаттын башындасыз! – Ушинткенимде эриним дилдеп, тиштерим кычырай түштү, эсиме дагы бирер малыматтар, фактылар түшө калды. Анын баары Арстанбаевдин куулук-шумдук чүмбөтүн айгактачу өтүмүштөр, не кезекке келчү – эми жасалчу карөзгөй кадамдар боло турган...

– А Сиз жазчу, «партиялык гезит!» – деп, көбүртүп-жабыртып мактанчу, келтирилген фактыларыңыздын баарысы жалган экендиги кимдерге жашырын? Коллективди көндүрүп бүттүңүз го, акыры жалганбы же?

Мейли, партияда жок болсом да, мен калыс иш жасаганда көрүнө жаза алганга макул элем. – Арстанбаев бөөшсүнүп, кулак түрдү: – Кандай болгондо дейсиң?

– Ачыгы ушул: – сиз кошо жазаланганыңызда мен партияны анык партия деп моюнга алат элем.

– Эмнеге? Мен болбой калып атпаймынбы, а кезде?

– Албетте, болбойсуз да – өзүңүз баштап койгон ишти сырттан байкоо салуу ийгилигин күтүү кызыктуу да – Сизге. Мөмөнү Сиз эккенсиз эми «жемишин» терип жеп, рахатын көрүп отурасыз – сизге рахмат, ушунчалыкты жасаган «ишмердигиңизге!?...

– Койсоң, койсоң! Жаш эле туруп ушунча кара жүрөктүүлүккө барасыңбы? – Акыркы сөзү дагы кыжы-бамды кайнатып ийди.

– Кара жүрөк ким өзү? Айтыңызчы, мурдатан ак адамдарды каралап, кара жүрөктүүлүккө баргандар кимдер өзү? 38-жылды апкелген кан ичер кузгундар кара жүрөктүүлүккө жатпайбы сиздин оюңузча? Тек гана маска тагынып, же сулуу сөз айтып башкаларды алагдылантып коюп, билген кыянат ишин кыла берсе, бир бечера абыгер тартып, азапта калса боло берет экен да, ушундайбы? Акыры сиз бирөөнүн, инсандын убалы дегенди билесизби өзү? Билбейсиз, билгиңиз келбейт. Анткени, Сиз ошо 38-жылдын курмандыктарына аралашып, же ал «тажрыйбалардан» оожалып алып, анан бийликке келгенсиз. Унчукпаса эле билбейт – деп ойлойсузбу, айтып жүрүшпөйбү, ачык эле!

– Кимдер айтып жүрүшөт? – Жооп бересиң бу жалаан үчүн!

– Айтчулар эмне паспорт номерине чейин айта коёт деп турасыңбы? Биринчи мерте «сенге» өттүм.

– Сиз да жооп бересиз. Мен муну билем – бөркүмдөй билем. Адам убалы тынчылтпайт, кандай дөө-шааны да. Муну да билем!

Калтырап-титиреп туруп калды Арстанбаев. Билем ал күтпөгөн сөздөрдү айттым. Асили муну кийинчерээк айтышым керек эле, анын кара жемсөөлүгүнө туруштук бералбай кетпедимби. Бир ачылганда жумулбас оозумун

арааны ачылып кетти мага баш бербей... Дагы билгеним! – дедим өчөшкөндөй доошум менен – Кар жаады из басты эмес да? Акыры-акыры соболдун жообу болот! Жүдө болот, болбой койбойт – ошону билем...

Билип турам: мунун баарын обкомго – Баргыбаевге төкпөй-чачпай жеткирерин, анан ал да жаңы арга издеп, жаңы тосмолор табарын – баарысын көз алдыма элестетип турамын кадимкидей.

Аңгемемен соң, оор жараат алганым ырас. Бирок, биротоло редакциядан сүрүп салыша элек. Кылчактап артын карашканы, эгерим мен бош келсем эле каалаганындай калчаша турганы, камырдай жууруру кашкайган чындык. Кичимолдоеванын кетенчиктеп атканы да, мына ушундан. Оболу сырткы сес үчүн буйруктун долбоорун берген. Жүрөк алды болгон немелер дагы кандай куюн чыга калат дегендей, кулак түрүп турушканы бекеринен эмес... Мурда да буйрук беришип,, жыгылыштуу болуп калышпады беле?

Мага байланыштуу. Артымы карабай, жыгылыштуудай кетип калышымы жайрап күтүп турушат.

Теним өлүп калды дебедим беле? Эми мага баары бир, сынсам да, сындырсам да, күрөшүүм абзел. Күрөш гана...

Редакцияда ырабдай ар башка: жакындарым ылым санашкандай жалооруй мамиле кылышат. Мындайды баштан өткөрүп, көзүм каныга түшпөдүбү. Ким кандай өзгөрүлө калганы дароо эле билине калат. Арстанбаевге ыктаган кексе журналист 1-таймдын соңунда соодасы түгөнгөндөй, шалпая түштү эле эми кайра жанданып, «Менин айтканым айткандай келди» – дегендей, дүйнөсү түгөл, нары шайдоот.

Билерманда да азгантай өзгөрүү бар. Мен үчүн купуя сынып, баягыдай шакылдап-бакылдабай калды. Кимге бакылдамак, анда мени табалагандай болуп калбайбы? Бирок, баары бир кыйытканын, же ачык айтканын кой-

бой, жеткирчүлөр ташып барсын дейби, кекердүү унчугат:

– Бирөөнүн колу менен жасаган иш жигиттин иши эмес бул, эр жигит далдоодо туруп атпайт. Маңдайга келип, бетме-бет кармашат. Ана, эр жигиттин иши!

Арстанбаевиң азыр обком менен Камаловду кармаштырып коюп, өзү далдоодо туруп алды. Баары бир буйругу үчүн өзү жооп берерин, кези келгенде обком четке чыга берерин билсе, билмексен. Тиякка бирди айтып, биякка бирди айтып, азырынча, «соодасы» жүргөнүнө курсант.

Баары бир – арамза иштин арты – кууш. Аңгеме жазганы үчүн да авторду кызматтан четтетчү беле? Айтыңызчы аба? Кеп аңгемеде болуп жаткан жок, менимче, кеп – Камаловдун иши жөнүндө, иштөө-иштебеси туурасында болуп жатат. Буларга анын кызмат орду керек-вассалом. Муну кимдер билбейт? Муну ажыратыш үчүн анчейин эле акылдын кереги жок...

Биздеги чуулган жерде жатмакпы, шаарга таркап кетти. Шабданбай аке (Кыргызстан жазуучулар союзунун Оштогу бөлүмүнүн жооптуу секретары) жаалданып алган: – Өкмөт үчүн миллиондогон пулдардын агып атышы түккө турбайт. Жерди оё басчу бир осурак жеп-ичип кете берсин, өкмөтүнүн ал үчүн кылы кыйшайбайт. А өкмөт үчүн идеология ишиндеги бир тактын түшүшү кайталангыс трагедия, үка. Ошон үчүн буларың идеологияга этиет карагысы келет. Болбосо, бул не деген кеп – кадимки эле аңгеме. Турмушубуз үчүн зыяндуу имиш... – Буркулдай кетет. – Оббо, акылдуусунгандары-ай! Дегеле жоругучтанганына кентесиң чычканды төө кылышып. Арстанбаевиң тескери жоруп жетип барса, аерде олтурушкан салдофондордун төбө чачтары тик туруп табылбай калды да.

Болбосо, сенин аңгемең калыңга каршы, турмуштагы терс көрүнүштөргө гана каршы эмес, билгенге бул нравалык да аңгеме. Сейилдин болочок кайын атасын аяп атканы, жүзүмдөй эзилип ыйлап турушу, качып бара жа-

тышы, автордук позициянын ошого купуя акцент жасап жатканы права эмей эмине? Мало что-ли, кондуктор катындын корстугу, анын орус экендиги... Между прочим сен аңгемеңде анын орус экендигин тастыктап жазганыңы мен байкаган эмесмин. А орус болду дейли, эмне экен? Великий русский шовинизмин ушинтип пайда кылабыз, кылып да жатышат. Жасакерленгендер пайда кылышат. А орусча сүйлөгөн, же орусча чала сабат сүйлөп кекирейгендер жокпу биздин турмушта? Саясатты бетке кармап, өч алууга усталар, ошо энеңди урайындар, биздин турмуштун зор алкагын тар кылып алышат да анан кыйындарга «тузак» коюп отура беришет – Бөрүбаев – Рыспаев окшогондор. Аларың эмне өкмөткө күйүп атышат дейсиңби – өз амалдарынан коркуп атышат – билебиз!...

Көп санаага бата бербе бала, жаман айтпай, жакшы жок. Мунун, бул азаптын пайдасы да бар. Көзүң ачылат, сөз-падышага жоопкер кайрайсың. Пайдаң – ошо! Көрдүңбү, сенин бир эле сөзүңдү кармап алышып, өч алышып жатышкандарын – мен мындайдын канчасын көрбөдүм. Кечээки эле «Дыйкандарым» үчүн эмне деп келжирешпеди?! Билсек, бундайлар орустарда болбоду дейсиңби – болду. Жүдө болду. Ленинграддык азамат орус бүтүндөй айыл-чарбачылыгын тизелете туруп сокту! Ана, чындык! Акесин таанытты азамат!

Исраил аке Сулайманов адабий кеңешчи болучу. Редакцияга келген экен, барпая басып, жолугуп калды. Тепкичтен түшүп келаткан экен, кайра экинчи кабатка кайтып, коридордо сүйлөшүп турдук.

– Мындай кыл бала! – деди, – сен жазуучусуң, сени булар жазуучу катарында жазалап жатышат. Жата бербе эми, сыпайыгерчилик жарашпайт мындайда. Ок атканга ок менен жооп кайтарыш керек – башка жол жок.

«Литературная газетага» телеграмма ур, «Мага жардам этиңиздер, мен аңгеме жазганым үчүн жазаланып, иштен кетип атам» – деген мааниде

Дарегинди толук жаз! Мен да гезитте иштегемин, дегеле иштен кетиришке акылары жок – деп, күржүйүп койду. – Сени бир сактаса, ушул сактайт. Раз, обкомдошуп калышкан соң, ишиң татаал...

– Оболу республиканын чегине кайрылып көрбөймүнбү?

– Антсең да болот. Бирок, баары бир пайда чыкпайт Кыргызстандан. Арстанбаев менен Баргыбаев турганда аерден келгендерди оңой эле арбап, жолго салышат.

Нары ойлонуп, бери ойлонуп, бул акылды туура көрдүм. Кыска, нуска кылып, телеграмма жазып, кви-танциясын чөнтөккө салып, кандай акыбет болорун күтүп жатып калдым...

Оңдой берди болду окшойт, бир аптага жетпей, телеграмманын, «дүбүртү» чыгып калды. Өзүлөрүнчө нары сүр, бери сүр болгон окшойт. Аны Арстанбаев чегин чыгарып айтпаган менен эңтеңдешине, мени өзүнө чакырышына караганда, ушундайча байкалып калды.

– Телеграмма жаздың беле? – деп, кыңгыратып сурап калды.

– Ооба, жазгамын.

– Ал гезит деген, партиялык гезит эмес. Биз «партиялык жагынан караганбыз.

– Адабият партиялуу да? Аерде деген (Өзүндөй жооп кайтардым) коммунист-адабиятчылар иштешет да? Сиз билесизби, мен университетте «Адабияттын партиялуугу» деген темада дипломдук ишти «Эң жакшыга» коргогом!...

Мурдагыдай көпкө тайлашуу болмок, «Сармерден» кыйлага созулмак.

Ал да бүтүмүн билдирбеди, мен да али «Бүттү» дегенди айтпадым – өзүндөй сыр сактап, табышмактуу турпатта күржүйүп, чыгып кеттим...

Бир бутум редакцияда, бир бутум сыртта күн өткөрдүм.

Баргыбаевдер бар айласын издешип, обкомдун секретары катарында өзүлөрүндө болгон бар кудурет-

мүмкүнчүлүктөрүн ишке салды. Кол алдында эмеспи, институттагы адабият кафедрасында менин аңгемемди талкуулаштырып анын жүрүшүн кагазга түшүрүшүп, областтагы ардагерлерди топтоп, алардын пикирлерин жаздырып, кагаз-документтерди топтомой кагаз «чабуулун» күчөтүүнү ишке салды. Мунун баары обкомдун секретариаты менин аңгемеме терс пикирин билдириш үчүн коргонуу, өздөрүнүн шашылыш чечимин колдоо иретинде уюштурушканы – мунун ири башында Баргыбаев турганы билгендердин кыжырын келтирди. Кыскасы, нары адабиятчы эместер да, ардагерлер да адабиятчы – саясатчы болуп чыга келишти... Баргыбаевдин, Рыспаевдин тушунда...

Сөгүш алган редактордун орунбасары – Сеңирбаев мурда Арстанбаев тарапта турду эле, араздаша түшкөнбү, же адамдык ыйманы козголуп чындап мага жардам этейин дегенби, айтор бир учур мени кылбат жерге чакырып чыгып, аста тиш жарды.

– Бул иш каерден башталганын, кантип башталганын билесиңби? Адатынча мурдун шуу тартып, чоң көздөрүн төгөрөтү.

– Билишимче билемин. балким, сиз толуктарсыз?

– Чатак баштала электен мурда, бир учур Арстанбаевге кирип брдым эле, телефондо кимдир бирөө менен бакылдашып атыптыр, жакындары болсо керек. Сыягы, мурда да экөөбү сүйлөшкөн окшойт. Мени «билбейт» кыязда сүйлөшкөнүн уланта берди.

– И-и, ошо Камалов да! – деди – «Ящиктеги жүзүмдү» жазган – ошол.

Мен айтпадымбы эле мурда... И-и, ошенткен... Анан байкасам, КГБдагы таанышы экен, үнүнөн таанып калдым.

– Демек, «КГБ»га Арстанбаев – өзү билдирген экен да, ушундайбы?

– Өзү билдирген, ал эмес жазып берген да, болушу керек. Чатак ошо сүйлөшүүдөн кийин чыкты.

– М-м... Кызык... Чынын айтсам, Арстанбаев кылганын билет элем бирок, бул жол менен жасаганын толук билбейт болчумун.

– Өзүң ойлочу? – деп, Сеңирбаев сыр төгөт, – өзү жазып билдирбесе, КГБдагылардын баарысы эле чыккан аңгемелерди тирмийип окушуп олтуруппу?

«КГБ» ошонун негизинде кат менен обкомго кайрылган – муну да аларга Арстанбаев диктовать эткен. Сен билбейсиң аягын, илгери КГБ күчөп турганда Арстанбаевдер көбүнүн көзүн ушинтип «тазалашкан». Бул ошол сыналган жолдун уландысы. Дагы жакшы пешенең бар экен, илгерки убак болсо, давно кулагыңды кармап көзүң ачык кетмекси бала...

– М-м... Аныңыз ырас. – Эми өзүнө суроолуумун. «Мен үчүн сөгүш алды» – деп, Кыдыкеге боор ооруп жүрсөм, али биякта да мандем бар тура былгып, бекинип жаткан?...

– Рахмат, маалыматыңызга! А эмине үчүн ошо өзүңүз сөгүш алган секретариаттын жыйынында коммунист катары ачыгын айта албадыңыз? Акыры аңгемени «чыгарып кой!» – деп сизге табыштабады беле? Арстанбаев мурда окуган редактор катары жооптуу болучу да, мындай эмеспи?

– Аерде эми үкө, быкы-чыкыны көбөйтбөдүк – партиялык этиканы кармадым. Гезитке мен кол койгонум ырас да, каякка бултактайсың күнөөң турса?...

– Рахмат Кыдыке... Мындан ары ачыгын айтып жүрөрсүз – партия ачыгын бетке айтууга үйрөтөт го?...

Мен баарына кайыл элем, эгер Арстанбаев да жазаны кошо алганда.

– Аны обком колдоп атпайбы, үкө, ага жаза бермек эмес...

«Дагы «Рахматымы» айтып, Кыдыкеден бошондум кылбат жерди ага таштап. «Анын жал-жал төгөрөнгөн көздөрү

өңчөй пайдасына төгөрөнөт тура» – деп, Сеңирбаевге ичим атып, кыжабам кайнады. Билермандын айтканы келди оюма» Кыдыкеңи Арстанбаев удаам берген баш макаланын гонорарына кыңк эткис кылып бастырып коёт деп, төп айткан экен... М... М!.. – Ырас, ырас.

Ал редакцияда парторг экенинде өз пайдасы үчүн жасаган иштерин, жакын үкасин партияга кезексиз өткөрүп, анысы бюродо өтпөй калганын – баарысын эми эрксизден эстеп алдым...

Маалыматтарга «киринип» эле жатып калууга болбойт болучу. Фрунзеге учуп кеттим.

Адабияттын «Борбордук комитети» санап, Түгөлбай Сыдыкбековго кирип бардым. Болгонун айтты. Түкөм экинчи кабатында өзүндөй бараандуу үстөлүндө иштеп олтуруптур.

– Кел баатыр. Угайын кебиң болсо... Анан бол-болк эте күлдү. – Азыркы жаштар башына кичине иш түшсө эле жылдыз түшүп калат! – деп дагы күлдү.

– Аныңыз ырас дедим. Болгонун айтып бердим. Суроону аз берип, көп тыңдады. Экинчи кабаты толгон китептеринен, үстөлүнүн алдындагы төшөлгөн аюу талпагынан – өзүнөн аябагандай сүрдөп, бир эсе өзүмчө кубаттанып тымызын жыргап олтурдум. Айбыгуу аралаш: «Сизди окуу китептерден билебиз: достук темасындагы романыңыз «Биздин замандын кишилери» үчүн СССРдин Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты болгонсуз. Мен ушул бүргөдөй аңгемем үчүн ишимден бошотулдум. Достукту сиздей чагылдырган киши жок – мен достукту бузуп атыпмын, көзүнүздөн өткөрүп, пикириңизди айтсаңыз – деп, келдим. Машинкада басып аткан ишин токтотуп коюп, Түкөм менин аңгемеми окуп жатты отурган эле жеринен козголбой.

Мен негедир кечкурунку түшүмдү эстеп, ал эмнеден аян экенин билалбай, бирок, түшүмдү сонундай элжиреп

отурдум. Акын досумкунда жаткамын, ал колуна келгинче меймандап, жашырып не аз-азда ичкенбиз. Кирпик катканча сүйлөшүп жатып, уктап кетиптирмин.

Кыйла жылдап өмүр сүргөн келинчегим кыз төрөп бериптир. Мен эт-бетимен кетип, элжиреп, 32 жаш курагындагы перзентке болгон кусалыгым менен эч кандай Арстанбаев – Сарстанбаев менен болгон өкүнүчтүү кармашты, санаалуу күндөрдү эзели башымдан өткөрбөгөн, куунак жүргөн инсанча өмүрүмдө биринчи мерте «Кызым, кызы-ым!» – деген сөздү оозума алып, эркелетип жатыпмын...

Ах кандай сонун эле!...

Ойгонсом, эч кандай кыз-пызым жок, баягы эле мен университетте бирге окуган досумдукунда, анын мен үчүн салып берген жуурканында нымшып тердеп жатыптырмын. Кайрале баягы тааныш күрөш – санаасына аралашып, бул неден аян экенин аңтара билалбай, умсунуп турдум...

Досума айтсам, дароо эле кубанасың деди. Бирок, мен негедир ынана албадым ага. Күдүктөнүүм артты. А эмне үчүн кыз-бала – уул эмес? Эмнеге кыз? Түшүмдү купуя жорудум өзүмчө. Кайра жүрөксүп алдым: «Санаам көпкө уланат окшойт?...» – Жанагы түштөгү жагалданган теңим муздай түштү...

Баса, мен перзент, катары келинчегим жөнүндө ойлондум бекен? Жок. Ак эткенден так этип, жеке керт башым – чыгармачыл тагдырым жөнүндө ойлонуп, өзүмө батпай, кысылып, азар тартып жүрбөдүм беле, жалганбы?

Бирок, Түкөм түбөлүк жар болор, кубат болор сөзүн аябады. Аңгемеми жактырып, ал эмес колдоп, тескери бүтүмгө келишкен Ош обкомунун 1-секретарына кат жазып, анын бир көчүрмөсүн мага берди. Академик, Эл жазуучусу Түгөлбай Сыдыкбеков» – деп кол койду.

«Кыргызстан маданиятына» кирдим. Бөлүм башчы, акын Тургунаалы Молдобаев Түкөмүн пикиринин

көчүрмөсүн көрсөтсөм, көптөн андыган кайберенин атып алгандай сүйүнүп кетип, туура эле машинкалап алууга, көчүрмөсүн алууга шашылды. «Азамат Түкөм, ушундай кыргыз үчүн жаралган алтын киши» – деп мактап, өзү да тымызын сабырсызданып жүргөнүн, партия кароолго алса, жөн койбосун айтып, эми аны башкы редакторуна сүйнчүлөөгө чуркап кетти.

Кайра чыгып, редколлегиянын пикирин жазып берүүгө чечкиндүүлүгүн, аны азыр эле машинкалап саларын айтып, сөз арада мени да Азаматка кошту... – Ырас кылыпсың, урушта-туруш жок, ушинтиш керек эле....

Сокем, Сооронбай Жусуев Жазуучулар Союзунун проза боюнча кеңешчиси эмеспи эле, а кишинин да аңгемем жөнүндөкү пикирин жаздырып алдым. Эч башка далилге таянбай, арсарсыбай туруп эле мурда даярдап койгон тейде жаза салды Сокем «Эч аңгемедө саясий кынтык жок» – деген кыязда. Согушка катышкан азамат мындайда «бүк» түшүп бермекпи.

Деген менен беш манжаң барабар эмес, Жазуучулар Союзунун ошо кездеги секретары Омор Султанов ачык пикирин айталбай, өзүн да, мени да кыйноого салбаспы. Жакшы акын катарында урматтачумун, ал эмес, 1961-жылы Москвага М. Горький атындагы адабий институтунун сын бөлүмүнө документ даярдачумда анын алгачкы «Тоо күндөрү» жыйнагына өз каалоом менен рецензия жазганымга аябай өкүндүм. Акын ырларындай болбогонуна кейиште калдым...

Омокем кадимки партияларчылап, мен Баркынбаевге кирчүдө ушундай каада тутканын көрчүмүн – ошону Омокем, кадимки Омор Султановдун тутунганына, анан калса оголе аяр этика кармаганына, «Чыгып турчу» – деп, далысын эшик жакка салып, кайра Ошко Баргыбаевге, Арстанбаевге телефон чалганына, акынга жарашпачу ушул «Кыраакы» турпатынан үч көчкөн журттай көңүл калды... А тек гана алыстан таршанды угуп, кагажыган

(Каралган ишке, көрүлгөн чарага (Абдрасул Токтомушев сындуу аксакалдарыбыз (А киши анда «Кыргызстан маданиятынын» редколлегия мүчөсү болчу) өзүнчө пикир жазып билдиришкенине ыраазы болдум жана калемгерликтин машакатын тартканыма кайра сыймыктандым. Сүрдүү көрүнгүсү келген Султанов Ошто «кагаз чабуулу» башталгандыгын билген жок, оңой эле Арстанбаевдин арбаган сөзүнө ыроолонуп калды. «Аңгемеден соң, жазуучуну иштен бошотуп атасыңарбы» – десе, албетте Союздагы абалды билалбай, өзү коңгуроо чалышка батына албай жүргөндө Арстанбаев үчүн Султановдун өзүнүн байланышып калышы табылгыс эле.

Кексе редактордун жооштуктан ала качма сөздөрү не жыттанып, не максатты аркалап атканын Союздун секретары аңдай албады. Көрсө, өлө максаккор тура!

Ошондо жана азыр ойлойм: Жазуучулар Союзунан тайсалдабай эле аңгемем жөнүндөгү жыйынтыктуу пикирин ооз эки да, жазуу жүзүндө да, далилдүү билдире алганында (Султанов өзү доклад жасаган деп айтпадыкпы) Баргыбаевдер нарылап, «чалмекей» ыргыта алмак эмес жана мени иштен кетире албайт болучу.

Канча безилдеп айтсам да, Омор ормойо тиктеп, партиялык кызматкерлердин тутунган каадасынан, өзүнүн концеляриячыл «сымбатынан» жазбай койду. Эптеп көңүл уламыш этип, провинциядан келгенсинтип авторду «иттен» чыгарууга пашты. Чын эле Омокеңин ырлары окшосо да, өзү окшободу – адабият үчүн күйбөдү – салдофондук кылды..

* * *

Окурман ойлошу мүмкүн: «Эмнеге эле Арсанбаевдин атын айтып какшайт, ал ушунчалык эле теспеден чыккан кыйды кишиби? Өчүккөн кармаштын төркүнү кайда башталган жана эмине максаты бар?»

Ооба, баяныбыздын өйдө жагында камтылгандай, Арстанбаев гезитке келбей жатып, бирерде узакка бийлик жүргүзүүнү каалаган. Мурда чала-чарпык иштеп көкшүнү канбай калган жан эми биерде биротоло пенсия жашына дейре иштеп, анан эс алууга кетүүнү эңсеген. Анын үчүн ага жолтоо боло тургандарды, биерде кыйынмын дегендердин көзүн биринчи иретте тазалоо максаты бар болучу.

Өзүңөр күбө болгондой, бизди – ошондогу жаштарды оболку жолу «Партияда жок» деген шылтоо менен журналистикадан сызып таштоону көксөдү эле, бирок, ал «иши» арык аттап, суу кечпей калды. Эми адабияттан, тагыраагы чыгармачыл жолду шылтоо этип, бул алкактан өчүрүүнү көздөп олтурат. Балким, мен деле анын көкүрөк өйүгөн арам оюн көрө албаганымда башка түшкөндү көрөм деп, маңыро жүрө берер белем – ким билет?

Ошол Арстанбаев теректи көрсөтүп туруп, «тал» өтө, «Ооба, тал» деген, ийкемдүүлөрдү жакшы көрөр эле. Муну мен өз башымдан өткөрүп, ынанганым, аны жек көрүп калган жерим бар. Мурдагы жетекчи менен да ымалабыз келишпей, мыкчыгер орунбасарлары жолдон чыгарды, болбосо, өзү Арстанбаевге салыштырмалуу ат чабым өйдө болучу. Карөзгөйлүк жагы жок эле, ыймана таза, ишенчээк болучу, ошо ишенчээктиги түбүнө жетти. Канткени менен жарыктык кишини өзүмчө аяп кетем, мени Таш Мияшевдин мүнөздөмөсүнө ишенип, ишке телефондон чакырып кызматка алган ошол редактор болучу, азамат эле.

Ал кишинин насиби көтөрүлүп кеткенден кийин алдына айбат ыргытып, (Мурда бирге иштешкендердин айтымы сөөлөттөнө басып, Арстанбаев келди. Мен ооруканадан чыккан элем, ишке келген күнүм гезит окушка чектешкен экен, тирмийип олтуруп окуп, кеткен ката-

лардын алдын сызып алып, жаңы келген редакторго маалымдоого кирдим.

Муздак кабыл алды. Каадалана ондоно олтурду. «Камаловсуңбу?» – деди. Ооба – деп, али анысынан анчейин кынтык күтпөдүм. Дагы каадалана оңдоп карады. Мен жөнүндө мурда жетишерлик мүнөздөмө жеткенин билбепмин, нары аны оюма да албапмын. Тек гана адил болсо, ишим аркылуу таанышып алам деген таза ниетте болдум.

– Гезиттин бүгүнкү санын окуп чыктым эле, ошону маалымдоого кирдим – дедим. Сыпайыгерчилик үчүн «Руксатпы маалымдоого?» – деп сурабасамынбы.

– И-и, айт» – деди салкын, бирок демиткен тейде. Анысын да көңүлгө албадым. Төрт беттин алды сызылган, суроо коюлган, карала-торала болгон жерлери арбын болчу. Ошону биринчи беттен тарта тапкан каталарды айта баштадым. Орфографиялык каталарга келгенде унчукпай, кабыл алган-албаганын билдирбей, а пунктациялык, стилистикалык каталарга келгенде караманча «Андай эмес, туура эмеске өттү. Ал эмне үчүн?» – деп бакыраңдай калганда мен анын жазылыш эрежелерин, тыныш белгилердин мыйзамченемин айтып, өзүмкүн далилдедим. Угуп, бирок, дагы «Туура эмес» – деди каратып туруп. Укканыма ишенбей, мен да аны карадым эле экөөбүз тиктеше түштүк. Мындай тиктеше калуу бир топ болду.

Мен ага, ал мага маакул болбой, акыйлаша бербейин дедим да, «Менин оюм ушундай, эреже ушундай» деп, санды-гезитти маалымдап бүткөнчө уланта бердим. Салт катарында бул күнкү чыккан сан боюнча да, өз оюмду баяндадым. Ал көпчүлүгүнө маакул болбой, мен айткан оюмдан кайтпай, акыры «Бүттүм» – дедим да, окуган санды ага калтырып, чыга бердим.

Ичимден иттей нараазыланып, жашырып не, ошо алгачкы ирет эле заардуу камандай көрүп калдым. Бирок,

«дагынкысын мезгил көрсөтөр» – деп карызга үмүттү калдым...

Адатта, «Чекишпей, бекишпейт» – дейт. Бирок, биз ошо чекишкен боюнча калдык. Көрсө, Арстанбаев ошол биринчисинде эле катуу сүзүп, теректи «Тал» дедиртем деген экен. Мен ийилбепмин – сыноосунан өтпөпмүн. Жасакерлене теректи «Тал» дегенимде, анын айтканын тотукушча кайталаганымда «чоролукка» кабылданмак экенмин. Жолубуз эки ачакей экен...

Арстанбаевдин жүрүм-турумунда, сырткы мамилесинде да, жеке мага чыйкандай сезилген адат-салттары бар эле. Ал көбүнчө гезиттин сырткы шөкөтүнө аябагандай көңүл бурчу, ичин окуй келсең, баягы тамтыгы чыккан кокуйлар боло турган. Анткени өзү мазмунсуз жазчу, убада берүү, ашыра чабуу, сөз көбүртүү, же сөз ойнотуу сыяктуу баягы тааныш «Байтак жолунда» – ошол көнгөн ыкмасында жазчу, ошону талап кылчу.

Анын «утушу» ушул – гезиттин макетин обкомдун ырабдайына карап түздүрчү. Ураандар, куру кыйкырыктар басымдуулук кылып, гезит өңчөй палакат – гезит болуп калчу.

Мурда обкомдун секретары болуп иштеген экен. Ошол кекирейген кейпинен өзгөрбөй койду. Дайыма сөөлөт күтүп, кишини караганында көздөрүн айбаттуу аңтарып, ушуну менен каршысындагынын жүрөгүнүн үшүн алып атам – деп, жалган кербез каадасына ичинен корстон болчу. Оңдоп караганында, өз сынап сөзүнө, же суроосуна машырланмай адаты эле итиркейимди келтире берчү. Мунусу ар жолукканда кайталанат, тек анысы өзүнө коошпосо да, күзгүнү карап машыккан артисттин сыңары колдойтуп, өзүнө жабыштырып жүргөнүнө жийиркене берер элем. Жыйындарда жанагы адаты канча ирет кайталанар экен деп, карап турсак, чын эле ошол ашмалтайы

чыкканы ар бир саамдарда жүз бергенине таң берип, бу жасалма каада тутканы жанга тиерине күбө болгонбуз...

Эреже катарында чогулуштарда узакка сүйлөчү, ушуну-су менен бардыкты ынандырам деген кыязда өзүнө топук, демөөр байлачу. Бирок, ким болбосун, «Арстанбаевдин баягысы башталды» – деп кайдыгер отурууга көнгөн. Кыскасы, анын бул адаты энесин баш кылып туруп, өз үй-бүлөсүн марш тептирген, ананкысында чогулушта отургузуп, өзү доклад жасаганга машыккан мыскылдагы көпкөлөң – мансапкор башкы карманга окшоп кетер эле...

Бир учур кызыктын өзүнө туш болдук. Түштөнүү учу-рубу, не иштен соңку маал беле билбейм, айтор эки гезиттин балдары короодо биллиард ойноп жатканбыз.

Дааратканага шашкалактап өтүп бараткан Арстанбаев жаштар менен биргемин дегендей, карапайымдыгын көрсөткүсү келип, аралаша түштү эле элпектенген бирөөсү кийди бере койду. Экөөбүз ойноп калдык. Бул кумарлуу оюнга жаңыдан ышкыбыз артып, кожоюн ким – башка ким билбей турган кез. Оюндун шарты белгилүү да, айтор атаандаш – экөөбүздүн эки шарыбыз калды. Ар шар киргенде оозун баса күлүп аткандар, жардап карап тургандар суроолуу тейде. Кожоюнга жол берет кылып, калп эле сыйламыш этет» – деп тургандар «Ха-халап» күлүп калышты. Ортого чыккан шарды жалгыз таш менен оюнчулардын салтында буйруй айтып, «Ыштан» деп жарыя кошумчалып, согуп калдым. Ушунчалык кумардана ойногонумдан экөө эки тешикке житип кетти көздөн от чагылдырып.

Арстанбаев кийди ыргытып ийип, шалдая басты... Ансыз да, керкейген, кербез каада карманган кожоюнга ырасы кыйын болду окшойт карап тургандардын кыбасын кандырып...

Кийин анын жыйынтыгы ушул болду – короодон биллиарднннн эмерегин алдырып койду «Кызматкерлер иштен алаксыйт экен» дедиртип...

Арстанбаев келгенден тарта гезитибиз «чарба гезити» аталды. Мурда сандан санга берилчү моралдык темадагы «кызыктуу» материалдардын кендири кесилди. Өңчөй уюштурулуп жазылган чолок макалаларга толуп кетти. Мындайда оболу макетти түзүшөт да, мына бул жерге, мынча сап шахтердун же эзели калемди колуна албаган чач тарачтын макаласын батырууну ниеттенишер эле. Эзели калемди колуна албаган неме эртең өз макала сөрөйүн гезиттен окуп алып, эмне деген ойдо калат, аны тааныгандар гезитке кандай карайт – муну менен иши жок. Ушунусуна, жалган-жасалма мамилесине таңданасың. Айтсаң, айкарасынан кетип, өзүңдү редакциянын чыккынчысы өңдүү карап калганына ич күптү болуп, тим болосуң...

Газета бир гана адамдын – Арстанбаевдин чарчаган башы менен чыкчу. Кийиндери аны менен эч ким пикир бөлүшпөй, «маа демектен богуң менен кошо кайна» – деп, тим коюшчу болду. Берилген материалдардын сыртын – темаларын кыйкырткан көндүм темалары боло турган: «Родинаны 75 миң тонна кыргыз пахтасы менен карк кылалы» деген Арстанбаевдин бул баш макаласынын темасына «бырс» күлгөндөр четтен табылчу. «Карасаң, эй! Мунун эби-чени болобу, сезим өлчөмү деген кайда? Ушу учу-кыйырсыз Советтер өлкөсү үчүн 75 миңин тыгын болуп беришке жарар бекен? Анан кантип ушундай эбегейсиз өлкөнү карк кыла коёт? Өрдөк учурганы бул! Партиялык гезит болгондон кийин оор-басырыктуу болгонго не жетсин? «Карк» деген сөзгө барк бербейт го, сыягы?

Мындай кыйкымга алган сын-пикирлер жетишерлик айтылчу. Бирок ал болбогон жерде... А көзүнчө кыйкым айтуу деген сөз – аны сыйлабоо, кексе редакторду акаараттоо катары кабылданарын, ак көз-кара көздөр бөркүндөй жакшы билишчү.

1-таймдагы таймашта Арстанбаевди айрыкча жетик көз менен тааныдым. Түлкүчө мант берип, керегинде жыланча сойлоп, сакалына карабай жалганды шыпыртып, кубулуп турду го чиркин! Мына ошол «кудуретинен» аман калды. Болбосо, обкомду ыңгайсыз абалда калтырып көрүнө көз боёмочулукка баргандыгы үчүн партиялык жазага татыган эле – мант берип кетти...

Аны жек көрүүм болгон чегине жеткен. Бассам-турсам анын амалкөйлүгү, мансап үчүн ыплас иштерге бой таштаганы оюман кетпей, жер жүзүндөгү эң жексур, барып турган кара мүртөз (Адам дешке ооз барбайт) жан экен деп билдим. Аны көрө калганымда, бет келгенимде шофёрлор кан жолдо мышыкты көргөндө кандай кыжынып, сапарынан баш тартышса, мен ошол күнкү ишимдин ошондой оңунан чыкпасына ишенгендей калтырак басып, минткеним үчүн өзүмдү жемелечүмүн... Апатияга кептелчүмүн...

Көкүрөгүмдө кетпес кек уюп, не кылар айласын талбай, башым айланкөчөк тартып кетчү. Ушундай адамдын жетекчилик кызматта тайраңдаганына, партиянын атынан сүйлөгөнүнө арданып, намысыма келчүмүн. Ах, тузу шор, шоркелдей партия-ай! Сенин атыңы жамынып, не деген адам сыпаттар даң салып жүрөт деп, жышырыкча да, ашкере да, партиянын катарына өтүүдөн баш тарткам....

Партияга өтөм деген ниетимди Арстанбаев, Баргыбаевдер өрттөп кеткен...

Акыры Арстанбаевден өч алуумун да айласы табылды. «Жүрөктөр түрдүүчө согот» деген чыгарма жаздым. Анда башкы каарманымдын жүрөгү кандай согорун, анын айланасындагылардын жүрөгү кандайча согорлугу айтып, сонун сыпаттап, кыбам канып, көкшүнүм ошондо бир сууду... Кегимди ошондо бир алдым сыяктанды. Өзүмчө

рахатка баттым. Турмушумда Арстанбаевден үртүк жеп, ташыркасам да, чыгармачыл адам катары өзүмдү бактылуу сездим...

* * *

Көбүнө жетпесем да, азынан канаат алып, Фрунзеден жеңилдеп кайттым. Далё ишеничсиз тейде иштеп жүрдүм. Арстанбаев баягы буйрук сөрөйүн бекитип койду. Мунусу убактылуу экенин, редакторум кези келгенде кайрадан башка капталына оодарылып, «тиш» саларын билип аттым, не кылам?

1972-жылдын бирдин айынан башталган Арстанбаевдин «Жортуулу» жаз карытып, жайга барып такалды.

Түгөлбай Сыдыкбековдун Ош обкомунун 1-секретарына жолдогон нааразылык каты алардын шагын сындырды. Эми алар өзүлөрүнчө күйгүлтүккө түшүп, партияда жок Сыдыкбеков бизди эмне үчүн кат жазып кордойт? Обкомдун секретариатынын чечимин ревизиялоого кандай акысы бар, мунун чарасын көрүп бериңиз!» – деген кыязда Кыргызстан КП Борбордук комитетинин 1-секретары Усубалиевге кайрылганы бар. Айтор, менин аңгемемен башталган таймаш өйдөлөп кетти. Мен «Балта көтөргөнчө, дөңгөч эс алат» дегендей, турмуш кечирдим.

Көрсө, Түкөм «3-таймдагы» күрөштү өз мойнуна алыптыр. «Ала-Тоо» журналынын 1989-жылдын №5-санында «Жабыкта калган төрт кат» деген баштан өткөн мажараларында даана жазгандай, кыргыз адабиятынын атасы Түгөлбай Сыдыкбеков мен үчүн көп абыгер тартып, жогору жактагылардын чабуулу менен кармашып, көп нервин, убактысын коротуптур. Ушул камбылдыкты, нары кызмат вазийфеси таккан милдетти урматтуу Омор Султанов, Теңдик Аскараровдор аткарышса болбойт беле? Жазуучулар уюму калемгерлердин таламын корго-

богондо кимдердин, кайсыл короодогунун таламын талашар эле? – деп, мына андан 22 жыл өткөн кезде деле кан какшап айтар элек... Ах, жылуу-абырлуу креслонун мансабы ай! Ал канчагаче сизге наарын сүйкөп, канчагаче жан шерик болуп келди эле, адамдыгы көпшөк калемдеш бурадар?!...

1972-жылдын бирдин айынан башталган Арстанбаевдин «Жортуулу» жаз карытып, жайга барып такалды. Арстанбаев акылын пештеп, жети өлчөп бир кесип атып, акыры кыйраткыч соккуну урду. Баягы – мүдөсүндөгү ишке ашыралбаган буйрукту тастыктап кайра, көчүрмөсүн колума берди. Бул «кайда барсаң – өзүң бил» – деген кеп эле. Өзүндөй күлүп туруп, буйрукту колума алдым.

Алдым да, ансыз да нервим жукарып бүттү эле, ден-соолугумду чыңдамакка Ысык-Көлгө учуп кеттим. «Мен иштен чыгарганым тууралуу буйрук берсем, иштен кеткен Камаловдун бул эмне билгени» деп артымдан шимшүүр салып, Арстанбаев Ошто кала берди. Көлдө өзүмдү, өз тагдырымды обочодон таразалап дегендей, карызга кыялга батып, аңгемелер жаздым... Келатып, Фрунзеге токтодум. Автобекеттен шаарга кирип атып, троллейбуста университеттик таанышыман бүгүн Фрунзеде идеологияга арналган катуу пленум болгону, анда Ош обкомунун 1-секретары жарыш сөз-докладга чыгып, кайтадан менин «Ящиктеги жүзүмүмдү» талкалагандыгы, авторго башка ниеттештери да таламдаш болгону айыпталганын уктум. Көлдө сергип, иштеги ыйкы-тыйкылыкты унутайын дедим эле кайтадан жаалымы козгоду бул кабар. «Менден алчу аласасын алгандан кийин, эми урганым барбы? – дедим да, түкүрүнүп басып кеттим... Баары бир «Жүзүмүм» өлбөйт дедим, турмушта али таттуулук барында мага ачуу алып келген «Жүзүмүм» таттуу жагын да тартуулар деп, санаалуу кыялдандым.

Борбордук Комитеттин Пленумунда талкалангандан кийин «автордун күнү бүттү» – дегендер, ушуга сокур

ишенгендер өзүлөрүнчө туу көтөрүшкөн сымал жыргал калышты. КГБны колко кылып, партиянын колу менен кыңыр ишти жасап коюп, турмушунда мындайга маш болуп бүткөн Арстанбаевдин көчөсүндө ого бетер майрам болгонун сезип аттым. Тик караган душманын өйдө тургус кылуу айласына эгедер кексе редактордун кадыры андан бетер артып, ага шыйпаңдачулар жанында жагалданып жорголоп кызмат кылып атканы көзгө элестегенде ушунда бир жаным кашайды. Адил күрөштө мертинсең, анын жарасы бир башка, тиштенип чыдайсың. Ал эми күрөштө бирөөнүн караанына жамынып алып, ошо бирөөнүн чүмбөтүнөн жеңишке жетишкен эргулдардын кара сыйыртмагына чыдай албайсың го, турмушта?!...

Ичиме муз түшүп кеткендей, ал эзели эрибестей түр берди.

Бир эсе күлкүм келет. Бир эсе жаалым кайнайт. Күлкүм келгени – жакшы ниетте жазылган аңгемемин тегерегиндеги «тегирмен таштын» тескери айланганы. Жаалым кайнаганым – бирөөлөрдүн колу менен жасалган караөзгөй, арам күрөштүн даңкан сайрандаганы...

Ошондо да, азыр да бир нерсе чындык – бөөдө жазага кириптер болгонум...

Дагы жакшы, чөйрөм жакшы экен: мени билгендер, дос-жарларым. жалпы замандаштарым түз мааниде да, купуя да, мага арка-тирек болуп жакшы ниеттенгендиктерин билдирип турушту.

Жай күзгө ооду. «Журналист» журналына жазган катымдан да дарек болбоду. «Аны Баргыбаев Москвага барганында коробка көтөрүп барып, тууралап келиптир, анан калса, ВЛКСМ Борбордук комитетинин 1-секретары, Тяжелников менен Баргыбаев бирге окуптур. Москвада анын сөзү өйдө имиш деп, эшитип, биротоло аяктан да эңсем сууду.

Баары бир биротоло бир жаңсыл болмоюнча көңүлүң тынбайт эмеспи, өз көзүм менен көрүп, нени болсо да, өз мойнум менен тартайын дедим.

Кыргызстан КП Борбордук комитетине салмактуу арыз менен кайрылдым. Көп өтпөй, «Коммунист» журналынан Баялиев деген келип, Борбордук комитеттин тапшыруусу боюнча текшерип атыптыр» – деген кеп угулду. Аны Арстанбаев оңой эле баягы «жолу» менен узатканы калыптыр, ал эмес, узатып ийген жеринен аэропорттон кезигип, жарылбаган жарадай болгон немеден кандай жыйынтыкка келгенин, эмне үчүн арыз ээсин чакырбай койгонун сурасам, ал эчтеке колуна келбесин, өйдө жакка доложить этерин, маселе ошерде чечилерин айтып, көп сүйлөшкүсү келбей, бирок, кийинчирээк ичинен бир пикирге келип, толгонуп атканы байкалды. Арстанбаев «бураманы тескери бурап» ишендирип салган экен, жанагы текшергич – Борбор бийлик жөнөткөн пысмыктын кылган иш – бул! Адилдиги! Партия үчүн күйгөн «ишмердин» былгытканын – караң-а?!.. Ошондо да – азыр да айтарым – айгине: Партиянын шорун – ошолор курутушту. Ким анан?!..

Акыркы ишенич калды. Болгонду болгондой баяндап. КПСС Борбордук Комитетинин башкы секретарына кайрылдым. Кыш эле, алдыга машина тартып азыркы иштеп аткан радио-теленин башкы редактору Тургунбаев «Бизге келип иштесин!» – деп, киши салды. Мен анан иш бир жаңсыл болгондо бара турганымды айтып, араң кутулдум. Көрсө, толгоо жогорудан экен. Баргыбаев жөнөтүптүр. Мурда «Бар!» деп жүрүп чарчабадыбы эле, эми бети күйүп калгандай, өзү айтуудан кагажып, ортого киши салып олтурат...

Бир учур эшикке дагы бир машина келип токтоду. Партиянын ошо кездеги экинчи секретары Ходос чакырыптыр. Беркилерчилеп, баягы кыстоосун айтат деп, камданып бардым эле ал нарытан жоомарт, алпейим кишиче абал сурашып, (Же менин көктүгүмдү билип алганбы) да-роо эле чакыртканынын төркүнүн айта салды:

– Москвадан замзав отдел жолдош Слабеденюк коңгуроо чалды – деди.

– Слабеденюк! – дедиңизби? – Дароо калемимди алып, дептериме чийе салдым. Мындай жалган айтууларды Баргыбаевден жетишинче укпадымбы, эми ооздорунан чыкканын жазып алганга өткөм. Эртең этек-жеңин кагынып танып кетсе не дейсиң?

– Ооба! – деди жайбаракат мурдуна грипптен сактануунун колдонуучусун алпарып жатып, – жолдош Слабеденюк Камалов иштеп атабы? – деп сурады, иш менен камсыз кылгансыңарбы? – деди. Мен силердин дайыныңар менен мобундан таанышып чыктым. Сизге иш беришкен экен, негедир сиз барбай жатыпсыз.

– Ооба! – дедим, – бул эски ыр.

– Кандай, кандай?

– Эски «ырларын» айтып жатышат. Мен ага маакул эмесмин – дедим. Анан болгонун башынан аягына дейре саймедирип бердим. Угуп, баш чайкады. «Дагы эле болсо, орустан айтсын» деп, ичимден ыраазыланып көңүлүм жайланып калды. Анын жалган айтып атпаганын сезип, буулуккан, ачууланган тейимден жана түштүм.

– Кана, жолдош Камалов, эми не дейбиз Москвага? Обком жиберген жакка барып иштейсизби?

– Жок! – дедим оболку нааразылыгым күчөп, – Арстанбаев, Баргыбаевдердин обкому жиберген жакка барбайм! Алар мени эбак эле жайгаштырышып бүтүшкөн. жакшылап «жайгаштырышкан»...

– Обком алардыкы эмес, мен 1-секретардык атынан айтып жатамын!

Ишенсеңиз ушул. Калган жагын өзүңүз билиңиз! – деди.

Эки анжыланып, бир аз таңыркай түштүм. Беркилерчилеп, бир айтканын эки айтып, кыстабаганын ичимден мойнума алдым. Чындап ишенгим келди. Бирок, ушу убакка абыгерчиликке салышканын эстеп, дагы жаалым козголду.

– Рахмат, жакшысы – 1-секретарь кызматына келгенче күтөйүн! – деп, ордуман турдум.

– Мейли, үгүттөгүм келбейт. Москвага ушинтип жооптойбуз! – деди кол берип, коштошуп жатып.

Күткөн жаным күтө турсун кылып, көгөрүп жата бердим. Басма менен маакулдашуум бар эле. Кара-Суудагы Кара-Суу пахтачылык боюнча тажрыйба станциясынын белдүү бригадири Тургун Машраповага жаңыдан гана Социалистик Эмгектин Баатыры деген наам берилген, ошо киши жөнүндө очерк-китепчеми жаздым.

Жыл аягы болчу. Өлбөгөн жанга бир эшик жабык болсо, бир эшик ачык дегендей «Дарман» аттуу алгачкы аңгемелер жыйнагым чыга келди. Чындыкты аңыз кылчулар «Камаловду силер бир аңгемеси үчүн иштен кетирсеңер, басма анын китебин чыгарып атат, буга эмне дейсиңер? – деп, Арстанбаевдерге каңкуулап жүрдү...

«Дармандын» чыгышы жакшы санаалаштар арасында кызуу колдоолор туудурду. Ал басманын «Жаш калем» сериясынын алгачкы карлыгачтары болду. Албетте, тырнак алды жыйнагым автор катары өзүмө чоң дем болгонун жашыра албайм. Жаңырган 1973-жылдын биринчи айларында түштүк жазуучуларынын демилгеси менен ишке ашкан «Учкун» жыйнагынын тун саны жарык көрдү. Анда менин «Гүлдесте алдындагы жазуулар» деген аңгемем, «Жаш акын көргөн жаздар» аттуу рецензиям басылып чыкты. Гезит беттеринде «Учкун» менен учурашуу» деген материалдар пайда болуп, окурмандардын көңүлүн бурду.

Баары бир ичтен бураган санаа толгоосу тынчылпай жүрдү. Акыры 1-секретарь кабыл алмай болду. Болжогон күнү көп папке көтөргөндөр дем тартпай күтчү кабылканада мен да турдум.

– Сиз токтоп туруңуз! – деди чекчендеген кыз орусча сүйлөп. Ал токтоткон папкечен Араван райондук комите-

тинин 1-секретары Ахунов болчу. Сизди күтүп атат, сиз кириңиз! – деди сөөмөйү менен серелеп көрсөтүп. Калың, кош каалганы ачып кирип бардым. Экинчи астанадан аттарым менен төргө көзүм түшүп, тагдырымды оңой эле калчап чече койчу киши сүрдүү көрүнүп ичимден жетелек жатып, апкаарып алдым. Аралык алыстай көрүндү. Өңчөй бир түстөгү жолборс түс килемдер таман алдында жыбылжып, бүжүндөп, кадамдарым арбыбай койду.

Мен жеткенге 1-секретарь ордунан козголуп, туруп кол берди. Ушуга удаам «отуруңуз» дегендей ишараттады. «Сүйлөңүз» – деп, тыңдап калды. Көптөн камдаган сөзүмдү баштап, тиш жардым...

Көптөн жыйылган арман-арзуум, тилек-эңсөөлөрүм тыгырчыкталып, бир ором сигареттин даанасы сындуу сезилип калган аелуу сөздөрүмдү айтып жаттым. Бир карасам, өзүмдү өзүм тыңшагандай, аёлуу үнүм өз кулагыма угулуп аткандай болуп кетти.

Байкаганым ушул: 1-секретарь ынтаалуу угуп атыптыр. «Кудай ишимди оңдойбу, маселени оңго чечерде кунт коюп угат» – дечү эле – деп, купуя үмүттүү боло калдым.

Эсимде калганы ушул: «Мен өзүмө тагылган кызмат – ишимди башкалар канааттангандай аткарайын дегемин, өз ишимден рахаттанайын деп, кызмат кылууну ниет туткам...»

Байкаганым ушул: сөздөрүм үзүлүп-үзүлүп атты. Үнүм дирилдеп, бир эсе каргылданып кеткендей болуп аттым окшоду. – Нааразылыкка, өкүнүч-муңга жык толгон, көкүрөгүмүн түпкүрүндө эзели келишкис бук жатканын айгактаган үндө сүйлөп жаттым.

«Мен эч качан жана эч убакта аңгемеми жазып атып, тескери ниетте болгон эмесмин жана азыр да ошол ойдомун». Көздөрүм кан толгондой чымырап кетти.

1-секретарь баш ийкегендей: – Ырас, биз тараптан поспешка кетип калды чечим кабыл аларда – деди.

Ошол «Поспешканын» курманы болгонуму мен да, кадырлуу 1-секретарь да моюнга алып, көңүл улады.

Оор-басырыктуу тейинен козголуп, кең үстөлүнүн бир ыптасындагы кнопканы басты. Кабылкананын кызы сестендей, жалт карады эле.

– Үсөновду! – деди.

Кара баскандай, Үсөнов ордунда жок болуп чыкты. Минайым бирок, сабырлуу тейинен жазбаган, бар-жокту, ыраазылык-нааразылыгын ушунусуна каткан 1-секретарь мени көңүл улап, радио-телеге иштөөгө узатып атып:

– Кирип туруң, шарт жагдайды айтып, Сизге эшик ачык ар убак – деди салмактуу, минайим тейинде – ордунан туруп кол берип коштошту. Анын келбаат кетбеси, ыймандуу турпаты ызалыкка ууккан, обком мүдүрлөрүнөн эбак көңүлү калган мага, өзүмө өтүшүп аткандай ирмемдер жүз берди.

Ах, чындыктын көпкө мустарлантып күттүргөн татымы-ай! Канчалык кымбатка турасың?! Неге сабылган, кол жеткис бийиксиң – сен, чындык? Өлчөмсүз, мээрчөбүнүн алоосу, эми мага оодубу чындап? – Ушинткенимче, кудум күттүргөн – көпкө сагынган эне кудуретине бет келгендей, эмшиңдеп ыйлап жибергим келди. Өкүнүч, кемсинтүүдөн тажаган турпатым кубанычка малынып, бир жагы ыраазылыкка көлкүп-маарып турдум.

ЖАЗУУЧУ АБДИМИТАЛ КАМАЛОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫ ЖӨНҮНДӨ АЗ-АЗДАН... ОЙЛОР.

«Айланайын ачык сөздүү Абдимитал Камалов, «Тамшанткан таттуу жүзүмүм» деген чыгармаңызды окуп көрүп өзүм жумушчу болсом дагы токмок заманда мүңкүрөп калбай журналисттик жумушту баалап, көңүлүңдү чөгөрбөй залкар жазуучу Түгөлбай абадан кеңеш алып, менчелик билими бар киши редакторлук отуруп алып, оңго, солго сүр көрсөткөн кишинин тапан тузанына түшпөй Ата Журттун анык уулу экениңди көрсөтүп, чындыктын жолун издеп тайманбай күрөшкөнүңө чоң ыраазы болдум.

Абдимитал иним, сага окшогон чынчыл жазуучуга чоң жол, таалай-бакыт каалоо менен калеминен дагы көп чындыктын бетин ачып, алга бара беришиңди каалап, жумушчу агаң.

*Турдубек Калыбек.
Дареги: Ош шаары,
Салиева көчөсү, үй 30, кв. 24.
СМУ – 3-насаатчы.
1994-жыл. Ош.*

ЗАЛДАН БЕРИЛГЕН КАТА!

Ассалоом алейкум азиз меймандар! Бүгүнкү салтанаттын катышуучулары! Саламатсызбы, Абдимитал аке? Багыт берген Сизге кыргыздын кыраан жазуучулары. Кудайым Сизге талант бериптир, тарбиялык мааниси зор чыгармалар жазсын деп... Элине жагып, жазган чыгармалары, эмгегинен рахат алсын деп...

Жазуучулук түйшүктүү жолдо жигердүү иштеп келесиз. Элиңизге бышып жетилген, баалуу чыгармаларды бересиз. Ошолордун бири – «Таңдайга атылган ок» повестиңизди окуп чыккामын. Ушун-

дай повесть жаратканыңызга –Сиздей агама суктандым. Повестиңиздин башкы каарманы өзү бар экен. Чыгармаңызды окуп чыгып, зор рахат алдым. Ушундай киши бар экенине чын эле сыймыктандым. Мындай кишилер барында эч бир душман бизди жеңе албайт. Юнус абанын эрдигин уккандар кантип таң калбайт? Юнус абанын эрдиги жаштарга татыктуу үлгү! Мындай ветерандар арабызда көп, биз сыймыктанып жүрчү. Жазуучулук түйшүктүү жолуңуз дайыма эле шыр кеткен жок. «Ящиктеги жүзүм» аңгемеңиз ичиңизге салдыгы чок. Чынында аңгемеңизде айып жок. Жумурткадан кыр издегендер чыкпадыбы, партиянын саясатына каршы деп, партократтар каршылык кылбадыбы. Убагында аңгемеңизди газеттен окугам. Аңгеменин көтөргөн идеясы туура. Ооба, кичине аңгеме үчүн чоң чуу чыгарган, кошоматчы партократтардын амалына тооба! Бул аңгемени куугунтуктоого каршы Түгөлбай Сыдыкбековдун Ибраимовго карата «Ала-Тоо» журналына жазган эки катын окуп кубандым. Жаш жазуучуну кыйынчылыкта колдогон Түкөмдүн айкөлдүгүнө ынандым. Түкөдөй залкар жазуучу колдогон сиз бактылуу адамсыз. Өмүр бою адилеттик үчүн талыкпай күрөшүп келе жатасыз. Сиздин өмүр жолуңуз жаштар үчүн үлгү. Сапаттуу чыгармалар жарата бериңиз. Замандын талабындай бүгүнкү. Жазуучулук татаал өнөрдү жаштарга үйрөтө жүрүңүз, устаты болуп таланттын бардык кылымдарга өмүр сүрүңүз. Алган жарыңыз менен бактылуу болуң.

Неберелериңиз чоң аталап турсун, Дарманбек ата жолун улаган чыгаан жазуучу болсун!

*Токтосунов Нураалы
Мугалим, Чеч-Төбө айылы.
28-май, 1996-жыл, Ноокат.*

«ТАҢДАЙГА АТЫЛГАН ОКТУН» ЖҮЗ АЧАР АЗЕМИНДЕ НООКАТТА ЗАЛДАН СУНУЛГАН КАТ.

Ой толгоолор!...

Абдимиталиб агайымдын «Таңдайга атылган ок» деген чыгармасын өтө кызыгуу менен окуп чыктым, бир жумадан бери жазуучу агайдын каармандары менен бирге аралашып жашап келем.

Мындай мазмуну өтө терең, чоң философиялык маселени камтыган окууга өтө жеңил, өтө ыймандуу, тарбиялык мааниси зор чыгарманы, алп жүрөгүнө аалам сыйган, айкөл эненин алпештеген уулу гана жаза алмак деген ойдо калдым!

Көптөн бери ушундай адамды көп ойлондуруп, көңүлүнө бүдүк сала алган терең маанилүү чыгарманы окуй элек элем, жан дүйнөмдү эргитип, айтып сөз менен түшүндүрө алгыс ырахат таптым: повесттин роман болбой калганына, тез эле окуп бүткөнүмө өкүндүм.

Биринчиден, мен өзүм ыр жазууга аркет кылып жүргөн адам болгондугумдан мага чыгарманын тили айрыкча жакты, прозадагы поэзияны окугандай таасир калтырды.

Экинчиден, чыгармадагы көркөм сүрөттөөлөрдөн жаңы, мурда эч бир чыгармадан жолуктурбаган, жаңы поэтикалык табылгаларды жолуктурдум. Үчүнчүдөн чыгармада ар бир сүйдөмдүн, ал тургай ар бир сөздүн дагы өзүнө жүктөлгөн кызматы бардай сезилди мага.

Төрүнчүдөн, чыгарманын образдуулугу окуп жатып, өмүрүмдө эч көрбөгөн Үч-Коргон жергесин, ак көбүгү шарпылдап, толкуну асманга атылган, күрпүлдөп агып жаткан Исфайрам дайрасын өз көзүм менен көргөндөй болдум. Жазуучу агайымдын талантынын нукура касиети, балким ушунча болсо керек.

Бешинчиден, чыгарма өтө чынчыл реализм стилинде жазылган, чыгармадагы окуялар, ар бир эле карапайым кыргыздын үй-бүлөсүндө жашоо-турмушунда кездеше турган, чыныгы турмуштан алынган көрүнүштөр. Алтынчыдан чыгарманын ыймандуулугу. Эгер мен мектепте иштеген мугалим болсом, бул китепти тарбиялык саатта пайдаланып, ар бир окуучунун жүрөгүнө – элге жеткирүүгө салым кошот элем!

Ж. Ибрагимова, акын, окурман. Ош-Бишкек.

«БЕШИК ЫРЫ» – БАЛА ЫРЫ

Өзүнүн «Дарман», «Бакыт сереси», «Азиреттин көздөрү», «Көңүл» деген прозалык жыйнактары менен окурмандарыбызга таанылган жазуучу Абдимитал Камаловдун быйылкы жылы «Кыргызстан» басмасынан басылып чыккан «Бешик ыры» аттуу повестин колго алган окурман анын китепкөйлөргө сунган дагы бир жакшы гүлдестеси деп билери анык.

Мына ошол бешик ыры китептин башталышынан тартып, акыркы барагын жапканга чейин окурмандын кулагында сыбызгыдай жаңырып, жыбылжып, анын жашоого болгон кумарын арттырып, делебесин козгоо менен турмуштагы оош кыйыш көрүнүштөрдө адамдык, асыл парзын ыйыктыгын аны туу кылып жашаган адам гана өзүнүн изги максаттарына жете аларын туюнтат.

Жазуучунун жаңы китебинде баяндалгандай мазмундагы бешик ыры ар бир адамдын наристе кезинде кулагына жат болуп, сезимине сиңип, жүрөгүнүн тереңинен түнөк тапкан. Себеби, бул ырда эненин перзентине арналган ак тилектери, улуу максаттары, жакшы үмүттөрү айтылып, жашоонун, өмүрдүн улуу гимни сыяктанып, кереметүү, кыйкырдуу угулат.

...Жаш эненин адаттагыдай бешик ыры ыргактуу жаңырып жатты:

«Алдей, алдей ак бөпө-өм,
Аруу элге жак, бөпө-өм!
Алдей-а, алдей, а-ай,
Алдей!»

«Менин көкүрөгүмдө сыймык, көздөрүндө жаш... бир эсе канат күүлөп учкум келет. Ошол учуп баратканым да үнүм жеткен жерге жар салып, даркырап кыйкыргым бар, – дейт Азимбек толкундана.

Ооба, Азимбек бул бешик ырын жашы өөдөлөп, отуздан ооп, кыркка кыялап бараткан курагында угуп олтурат. Буга чейин... Ошондо анын алдынан өткөн кхндөрдүн элестери чубалжып өтө берет.

...Ал университетти бүтүрдү. Мектепке иштөөгө келди. Анан «Аттуу-баштуу жерден...» деген энесинин сөзүнө көнбөй, сүйлөшүп жүргөн кызга баш кошуу ою менен иштеп жүргөн. Күндөрдүн биринде «Апам калыңдап мени күйөөгө узатканы жатат... Апам... же, сен... Экөөң эки көзүмсүң: Келип кет» деген мазмундагы кат келет. Ошондон кийин Азимбек Жыпаргүл менен жолугушат. Экөө келечек жөнүндө сырдашат.

Кийинчерээк Жыпаргүл ооруканада көпкө чейин ооруп жатып, сар-санаадан арыла албай жумат. Бул кейиштүү, аянычтуу абал тууралуу Азимбекке агаасы: – Кейиген менен таппайсың эми көтөр, башыңды шылкыйтпай!... Келечегинден изде бактыңды, тик кара! – дейт.

Баса Азимбек мектептен кийинчерээк башка кызматка – радионун кабарчылыгына өтөт. Ошондо айылда аын репортерк жоголуп кетет. Мына ушул окуянын айланасында автор айылдагы адамдардын мүнөзүнүн түркүн жактарын баяндап, окурмандын назарынан, көңүл элегенен өткөрөт. Ак ниет, мезгилге, адам пейилине калыс карап, кээ бир калпыс көрүнүштөргө адилет баа берген

Эген сыяктуу каармандардын оюн айкын баяндайт. Репорторду уурдагандыгынан ачык шек туудурган Жайлообайдын көйрөң уулу тууралу Азимбек Эгендин сөздөрүн угат. Ак-караны ылгай билип, адамдарга кылдат мамиле жасоону айтат Эген Азимбекке. Ошол жөнөкөй, бирок чын дилден айтылган таамай сөздөрдүн ыктуу баяндардын мааниси окурманга турмуштун, өмүрдүн кызыктуулугун даңазалаган жаңырык, ыр сыяктуу сезилип, анын оюн оболотуп, көңүлүнө мээрим уялайт.

Апакесинин бешик ырынын башталган азыркы отуз беш жаш курагы жалган өзү үйүндө жаңыруучу бешик ыры үчүн күрөшүп умтулуп, көзү чакчая аны самап келбеди беле. Жыпаргүл баштамак. Жашырганда не, муну келин чети да жакшы билет эмеспи.

Ал эми жоголгон репортер үчүн анын акчасын эки эселентип төлөтүп анан Азимбекти кызматтан бошотуу боюнча радио комитетинин төрагасы Байжигит Алдосов, анын көшөкөрү Мундузбаев шаңданып турган учурда репортердун табылып калышы – Азимбектин көктөн издегени жерден табылгандай эле болот. Анткени, Азимбектин көздөй көргөн, пленкасында келинчегинин «Бешик ыры», тун кызынын тандоо какканы жазылган репортер кайрадан өз уолуна тиет.

Жаш адамдын турмуштан алган орду, адамдык арзуусу, коом алдындагы граждандык жопкерчилиги аталган чыгар мада таасын чагылдырылган. Эл мугалими Азимбек Санжаровдун, анын чөйрөсүндөгүлөрдүн образдарын жазуучу бөтөнчө тыкандык, өзүнө тиешелүү почерк менен айтып бере алат. Китепке айтор адамдар арасындагы, алардын мамилесиндеги наадандыкты жектеп жазат. Мунун тескерисинче изгиликти, адамдын шарапатын, анын кайталангыс сырын зор симпатия менен баян кылат. Мында жазуучунун тили, стили, ийкемдүү.

Ошондон улам жазуучу – өзү тартууга ниет кылган сүрөттөрдү ишенимдүү бере алат. Китептеги дагы бир

өзгөчөлүк – жергиликтүү диалектилерди каармандардын сөздөрүндө жана автордук бачндоодо ыктуулук менен пайдалана билгендигинде. Ошону менен бирге автор стилдик баяндоону күчөтөм деп, бир топ оош-кыйыш тажрыйбалар жасайт.

Жыйынтыктап айтканда, делебени козгоп уккулуктуу сыбызгыган «Бешие ырын» кызыгуу менен окуп чыккан окурман өзүнүн рухий байлыгын арттыруу менен китеп текчесинде дагы бир жаны тарбиялык мааниге ээ болгон китептин кошулгандыгына ыраазы болор бышык.

Э. Тиллебаев.

ИЗГИЛИККЕ ЖОЛ

«Акылыңа келипсиң! Көзүң ачылыптыр! Эми жолуң ачылсын! – деди да бурулуп жөнөй берди. «Эми акылыңа келипсиң, атанын баласы. Эми көзүң ачылыптыр атанын баласы!» – Ичинен күбүрөнүп, ал иниси үчүн шагдам, сыймыктуудай кадам таштады».

Жазуучу Абдимитал Камаловдун «Азиреттин көздөрү» аттуу китебиндеги аты уйкаш аңгемесинин баш каарманына карата айтылган жогорку сөздөр автордун өзүнө да тиешелүү деп эсептейм. Аңгеменин негизи каарманы Эргешаалы күжүлдөгөн турмуш чордонуна жаңыдан аралаша баштаган жаш жигит. Ал шаарга келип бир авторуна ишканасына таксист болуп ишке орношот. Ушул жерден ал ар кандай митайымдыктарга көз боочу амалкөйлүктөргө, ыймансыздыктарга кабылат. Алгач өзү да терс жолго азгырылып кетет. Бирок, рухий, дүйнөсү ниети таза жигит өзүнүн «бузулуп» баратканына ичинен эзилип, кыйналып, же «солго», же «оңго» бурулуп кеталбай, далайга арасаттанат. Акыры түшүнө баштайт. Көрсө бул оома-төкмө бейооба турмуштун көлөкөлүү жактары арбын турбайбы, ал болсо адамдарды да, дүйнөнү да

айыпсыз пакизи, мээрман, түпкүлүгүндөй жаркын деп наристе сезими менен кабыл алып, ушуга дейре бу турмуштун аң-дөнүн аңдабаган экен. Акыры, Эргешаалыны абийири жеңет. Ал бардык «чардамай», «жыргамайлардан» баш кечип, ошол чыныгы чоң турмушту жаратып жаткан ак пейил, эмгекчил адамдарды, жашоонун анык маңызын издеп кетет, изгиликке бет алат.

Анын сыңарындай Абдимитал Камаловдун да буга чейин басып өткөн өмүр жолу татаал, карама-каршылыгы арбын, мүшкүлдүү болгон. Ошондогу соцреализмдин, бюрократизмдин ызгаары аны кайыктырбай өткөн жок. Айтор, жашоонун түйшүк-азаптары Камаловдун өзүмдүк мүнөзүнүн чыңалышына көркөм адабий дүйнөсүнүн калыптанып жетилишине түрткү берди десек жаңылышпайбыз. Бүгүнкү күндө ал беш китептин автору катары окурманкалыктын көпчүлүгүнө таанылган жазуучу. Көз ачар китепчеси «Дармандап» тартып «Ортолуктагы өмүр» жыйнагына дейре сарасеп салып окуган киши анын биринчи китебинен экинчиси, үчүнчүсү, андан соңкулары да ишенимдүү, жеткилең жазылып, автордун мезгил өткөн сайын такшалып, калемин улап курчутуп отурганын байкай алат.

Жакында Токтогул Сатылганов атындагы дубандык китепкананын акак залында жазуучунун бешинчи жыйнагы болуп эсептелген «Ортолуктагы өмүр» аттуу жаңы китебинин жүз ачары өткөрүлдү. Актор менен бетме-бет отуруп, анын чыгармалары жөнүндө кеңири баарлашууга китепкананын кызматкерлери Гүлнара Култаева менен Шазада Орозовалар баш болушкан окурмандар демилге көтөрүшкөн. Бул кеңешме-талкууга жазуучу-акындар «Ош жаңырыгы» жана «Ош шамы» гезитинин журналистери, дубандык радиотелекөрсөтүүлөрдүн кызматкерлери, шаардын тургундары жана оңдогон студенттер катышышты.

Акындар: Карымшак Ташбаев, Тазагүл Закирова, журналист Ризван Исмаилова, окурмандар Нургул Баймурзаева, Галия Измаилова жана башкалар өздөрүнүн ой-пикирлерин ортого төгүшүп, автор менен кеңири ой-бөлүшүптү. Кеңешме-талкуунун жүрүшүн Ош мамлекеттик пединститутунун (азыркы Университет) музыкалык бөлүмүнүн студенттери жазуучунун чыгармаларынан көркөм окушуп, өздөрүнүн ыр-күүлөрү менен кызыгып туршуту.

А. Камаловдун «Ортолуктагы өмүр» китебинде үч повести, алты аңгемелери кирген. Сөз негизинен ушул жыйнактагы чыгармалар жөнүндө болсо да, чыгып сүйлөгөн көп окурмандар жазуучунун «Дарман», «Азреттин көздөрү», «Бакыт сереси», «Бешик ыры» сыяктуу мурдагы китептердинин ийгилик-кемчиликтерине да кеп нугун бурбай коюшпады. Мисалы «Жашиктеги жүзүм» аңгемеси үчүн автор учурунда ашкере партократчыл бюрократтар тарабынан аёосуз куугунтук жеген. Көрсө, жазуучу ошол жетимишинчи жылдары эле коомдогу турмуш маанайын туура түшүнө билип, андагы терс көрүнүштөрдү баамчылдык менен сындай алган экен.

Тыянактап айтканда, А. Камалов чыгармалардан чыгарма, китептен китепке өзүнүн чеберчилигин өстүрүп келе жатканы төгүн эмес. Ал эми жеке менин баамымча, жазуучу, өзүнүн повесть, аңгемелеринде өзү билген, көргөн, өз башынан өткөргөн турмушту жазат. Чыгармалардагы окуялар бирде туруп айылда бирде туруп шардан өтөт. Окуянын түйүнү тийштүү чөйрөнүн турмушуна, адат-салтына, андагы адамдардын кулк-мүнөзүнө жараша чиелишип отуруп, чечүүчү курч абалына жетет да, кайра ошондой тартипте жандырылат. Айтпайын дегеним. А. Камалов көпчүлүк повесть аңгемелеринде элеттик турмуш менен шаар турмушун айкалыштырып, капрмандарынын тагдырларын тыгыз байланыштырып, ишенимдүү

айтып бере алат. Чыгармаларда жүрөк кылып зырп эткизе чертип өткөн эпизоддор, сүрөттөр, элестер арбын. Автор бул ыкмасы менен белгилүү орус жазуучусу Василий Шукшинди эске салат. Бирок, ага салыштырмалуу, окуянын сюжетин түзүүдө, сүрөттөп баяндоодо майдачыл узун сүцлөмдөргө («эземеликке» азгырылып, кетет да, чыгарманын курч түзүлүшү жагынан уттуруп коёт. Буга мисал катары «Бешик ыры» повестиндеги «Арзыгүл» аңгемесиндеги артык баш эпизоддорду, кайталанмалыктарды жана башка ушул өңдүү мүчүлүштөрдү көрсөтсө болот. Мындай көрүнүштөр автордун дагы бөлөк чыгармаларында учурайт. Көп сөздүүлүк албетте чыгармаларын өткөрлүгүн кыйла деңгээлге мококтой койбойт. Кыскасы, жазуучу мындан аркы чыгармаларынын жазылышында биздин жогорку пикирибизди да эске алар деген ойдобуз. Ал эми жалпы жөнүнөн Абдимитал Камалов чыгармачыл жолун тапкан, өз окурмандарынын сүймөнчүлүгүнө ээ болгон белгилүү жазуучу экенин тана албайбыз.

Темирбек Куттубаев

Мазмуну

Адабият аксакалдарынын алгы каттары.....	3
Рекомендация.....	5
Абдимитал.....	6
Ардактуу иним Абдимитал!.....	7
Жаш жазуучу А. Камаловдун «Ящиктеги жүзүм» аңгемесине пикир.....	8
«Ящиктеги жүзүм» аңгемеси жөнүндө.....	9
Жаш автор А. Камаловдун «Ящиктеги жүзүм» аттуу аңгемеси жөнүндө.....	10
<i>Автордон:</i> «Табылгамын» таршаны, же «Каракөз-чилги жүзүм» чыккандан соң.....	11
Кара көз-чили жүзүм.....	15
Кечиккен ышкы.....	25
Мертинүү.....	35
Делегат.....	50
Калыш.....	62
Карт талдын «өлүмү».....	68
Жүрөктөр түрдүүчө согот.....	80
Таршандуу тагдыр.....	109
Жазуучу Абдимитал Камаловдун чыгармалары жөнүндө аз-аздан... ойлор.....	164
Залдан берилген ката!.....	164
«Таңдайга атылган октун» жүз ачар аземинде Ноокатта залдан сунулган кат....	166
«Бешик ыры» – бала ыры.....	167
Изгиликке жол.....	170

Абдимитал КАМАЛОВ
Бир жашык каракөз—чилги жүзүм...

Ангемелер, повесть

Редактору: *Фатима Абдалова*
Компьютердик калыпка салган:
Нургазы Жуманалиев
Мукабасын иштеген: *Мырзабек Кадыров*

Формат 60x84_{1/32}. Көлөмү 11 б.т.
Нускасы 500. Заказ № 1.

«Бийиктик» басмасы
720040, Бишкек ш.,
Ю. Абдырахманов көч, 170а.
Тел. 66-17-25.